

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA**

VALDIS LEIKUS

**LIETUVOS MOKĖJIMŲ BALANSAS IR JO KRIZĖS
APLINKYBIŲ ĮVERTINIMAS 2009 M.
Magistro baigiamasis darbas**

**Vadovas
prof. habil. dr. A. Buračas**

VILNIUS, 2009

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA**

**LIETUVOS MOKĖJIMŲ BALANSAS IR JO KRIZĖS
APLINKYBIŲ ĮVERTINIMAS 2009 M.**

**Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas
Studijų programa 62404S110**

Vadovas

_____ prof. habil. dr A. Buračas
2009 12

Recenzentas

_____
2009 12

Atliko

FRmd8-01 gr. stud.

_____ V. Leikus
2009 12 21

VILNIUS, 2009

TURINYS

ĮVADAS	7
1. MOKĖJIMŲ BALANSO TEORINIAI ASPEKTAI	10
1.1 Mokėjų balanso sampratų įvairovė	10
1.2 Mokėjų balanso sudėtis	11
1.3 Mokėjų balanso teorijos ir modeliai	12
2. MOKĖJIMŲ BALANSO KRIZĖS MODELIO ANALIZĖS METODOLOGINĖS PRIELAIIDOS	17
2.1 Mokėjų balanso krizės modelis	17
2.2 Mokėjų balanso krizė pasaulio šalyse	26
2.2.1 Meksikos mokėjų balanso krizė 1994 – 1995 m.	27
2.2.2 Mokėjų balanso krizė kitose pasaulio šalyse	31
3. MOKĖJIMŲ BALANSO KRIZĖS ANALIZĖ	34
3.1 Lietuvos mokėjų balanso krizės analizė	35
3.1.1 Lietuvos einamoji sąskaita ir kapitalo finansinė sąskaita	35
3.1.2 Lietuvos oficialiosios tarptautinės atsargos	41
3.1.3 Lietuvos valiutos kurso režimas	43
3.1.4 Lietuvos valstybės skola	45
3.1.5 Lietuvos biudžeto deficitas	46
3.1.6 Lietuvos ekonominis augimas	48
3.1.7 Lietuvos kainų lygio rodikliai	50
3.1.8 Lietuvos užimtumo rodikliai	51
3.1.9 Lietuvos mokesčių sistema	54
3.1.10 Lietuvos politinė šalies situacija	57
3.1.11 Lietuvos verslo skaidrumo sistema	58
3.1.12 Lietuvos mokėjų balanso krizės rizikos įvertinimas	60
3.2 Lietuvos, Latvijos ir Estijos mokėjų balanso krizės rizikos įvertinimo palyginimas	63
3.2.1 Einamosios sąskaitos kitimas Baltijos šalyse	63
3.2.2 Oficialios tarptautinės atsargos Baltijos šalyse	65
3.2.3 Valstybės skola Baltijos šalyse	66
3.2.4 Mokėjų balanso krizės įvertinimas Baltijos šalyse	67
3.3 Mokėjų balanso krizės prognozavimas	68
IŠVADOS IR SIŪLYMAI	69
LITERATŪRA	72
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS	78
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA	80
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA	81
PRIEDAI	82

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Detali mokėjimų balanso struktūra.....	83
2 PRIEDAS. Mokėjimų balanso koncepcinis modelis.....	88
1. Dvigubo įrašo principas	88
2. Pagrindinės sąvokos ir vertinimo principai	89
3. Mokėjimo balanso klasifikacija ir standartiniai elementai	92
3.1 Einamoji sąskaita	93
3.2 Kapitalo ir finansų sąskaita	97
4. Regioninės ataskaitos	99
3 PRIEDAS. Lietuvos mokėjimų balansas 1999 m. - 2009 m. I pusm.	104

PAVEIKSLAI

1 pav. Infliacijos lygio pasikeitimas esant fiksuotam ir plaukiojančiam valiutos kursui	20
2 pav. Ekonomikos elgsena esant fiksuotam valiutos kursui	21
3 pav. Nenumatytas pajamų padidėjimas iš perėjimo prie plaukiojančio valiutos kurso	22
4 pav. Rezervų pašalinimas spekuliacine ataka.....	24
5 pav. Požiūris į krizę pagal P. Krugman.....	24
6 pav. Meksikos einamosios sąskaitos deficitas 1991 – 2003 m.....	28
7 pav. Meksikos užsienio valiutos rezervai 1994 – 1995 m.	29
8 pav. Meksikos skolinimosi palūkanų norma 1994 – 1995 m.	30
9 pav. Lietuvos einamoji sąskaita 1998 - 2009 m. I-VI mėn., mln. Lt.....	35
10 pav. Lietuvos prekių importas ir eksportas 1998 – 2009 m. I-VI mėn., mln. Lt.....	37
11 pav. Kapitalo ir finansinės sąskaitos balansas 1998 – 2009 m. I – VI mėn., mln. Lt.....	39
12 pav. Lietuvos mokėjimų balanso klaidos ir praleidimais 1998 – 2009 m. I – VI mėn, mln. Lt.....	40
13 pav. Lietuvos oficialiosios tarptautinės atsargos 1998 – 2009 m. I –X mėn.....	42
14 pav. Lietuvos valstybės skola 2000 – 2009 m. I – VI mėn., mln. Lt.....	45
15 pav. Lietuvos valdžios sektoriaus biudžeto deficitas 2000 – 2008 m., mln. Lt.....	46
16 pav. Lietuvos ekonominis augimas 1998 – 2008 m.....	49
17 pav. Infliacijos lygis Lietuvoje 1999 – 2008 m.	51
18 pav. Lietuvos darbo jėga 2001 – 2008 m., tūkst.....	52
19 pav. Lietuvos nedarbo lygis 2001 – 2008 m.....	52
20 pav. Lietuvos korupcijos suvokimo indeksas 1999 – 2008 m.....	59
21 pav. Lietuvos mokėjimų balanso krizės rizikos įvertinimas	62
22 pav. Baltijos šalių einamosios sąskaitos kitimas 2006 – 2009 m., mln. EUR.....	64
23 pav. Baltijos šalių oficialiosios tarptautinės atsargos 2004 – 2008 m., mln. EUR.....	65
24 pav. Baltijos šalių valstybės skola 1998 – 2008 m., proc. nuo BVP	66
25 pav. Baltijos šalių mokėjimų balanso krizės rizikos įvertinimas.....	68

SANTRUMPOS

- BVP** - Bendrasis vidaus produktas;
- EBPO** - Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija;
- ECB** - Europos centrinis bankas;
- EK** – Europos Komisija;
- ES** - Europos Sąjunga;
- Eurostat** - Europos Bendrijų statistikos biuras;
- GPM** – Gyventojų pajamų mokestis;
- LB** - Lietuvos bankas;
- LLRI** – Lietuvos laisvosios rinkos institutas;
- MGL** – Minimalus gyvenimo lygis;
- PFI** – Pinigų finansinės institucijos;
- PVM** – Pridėtinės vertės mokestis;
- NAFTA** – Šiaurės Amerikos laisvų mainų susitarimas;
- TVF** - Tarptautinis valiutos fondas.

IVADAS

Skirtingų šalių dalyvavimo aktyvumas, integracijos laipsnis pasauliniame ūkyje yra skirtingas, tačiau nėra pasaulyje tokios šalies, kuri vienokiu ar kitokiu atveju nebūtų susijusi su kitomis pasaulio šalimis. Todėl bet kurios tarptautinės pinigų sistemos svarbiausiais požymiais laikomi valiutos kursas ir mokėjimų balansas. Kiekviena šalis apskaito savo prekybinius bei finansinius sandorius su kitomis valstybėmis sudarydama mokėjimų balansą, kuris atspindi šalies tarptautinių ekonominių santykių būklę. Šalies mokėjimo balansas, kurio sąskaitos atspindi šalies sandorius su kitomis pasaulio valstybėmis, leidžia spręsti apie šalies tarptautinės ekonominės veiklos efektyvumą ir yra pagrindas kuriant šalies tarptautinę ekonominę politiką.

Pastarųjų metų pasaulio ir vietiniai įvykiai veikė Lietuvos mokėjimų balanso rodiklius, kurie drastiškai kito per paskutiniuosius metus. Kaip ir kiti makroekonominiai rodikliai, taip ir mokėjimų balansas bei jį sudarančios sąskaitos signalizuoja Lietuvos ekonominės politikos privalumus bei trūkumus. Kadangi neigiami šalies mokėjimų balanso rodikliai gali būti būsimo šalies ekonominio nuosmukio ar krizės priežastis, todėl būtina suvokti, kokia šių rodiklių įtaka šalies daromiems sprendimams bei nustatyti, ar šių rodiklių pagalba galima prognozuoti būsimo šalies valiutų krizes, kitaip dar vadinamas mokėjimų balanso krize.

Mokėjimų balanso krizė atsiranda, kai šalyje su fiksuoto valiutos kurso režimu ilgo laikotarpio eigoje atidėliojamas einamosios sąskaitos deficito sureguliuojimas ir taip išsekunami šalies užsienio valiutos rezervai. Mokėjimų balanso krizės tema vis dažniau diskutuojama, ypač tai aktualu ekonominio nuosmukio laikotarpiu. Pagrindiniai požymiai, kuriais galima identifikuoti mokėjimų balanso krizę yra augantis šalies einamosios sąskaitos deficitas, senkantys užsienio valiutos rezervai bei didelė valstybės skola.

Reikia pažymėti, kad vienoje šalyje daugelį metų gali išsilaikyti einamosios sąskaitos deficitas bei klestėti ekonomika, nes bet koks biudžeto deficitas būna nedidelis, palyginti su šalies nacionalinėmis pajamomis ir turtu. Tačiau, jei einamosios sąskaitos deficitas yra finansuojamas vyriausybės, tokiu atveju situacija gali tapti problematiška, ypač jei vyriausybei nėra galimybių didinti mokesčius arba skolintis, o užsienio rezervai yra išseikvoti. Pavyzdžiui, Rusijos vyriausybei 1998 m. nesumokėjus savo užsienio skolos ir palūkanų buvo neįmanoma skolintis daugiau pinigų tarptautinėse finansų rinkose. Be to, šalis negalėjo didinti mokesčių ir taip žlungančioje ekonomikoje ir negalėjo surasti, kas šaliai galėtų suteikti paskolą. Susidariusi situacija buvo mokėjimų balanso krizė. Atsižvelgiant į tai, svarbu nustatyti veiksnius, kuriais remiantis galėtų būti prognozuojama ar nustatoma krizė.

Tyrimo aktualumas. Pastebėtina, kad nacionalinėje bei užsienio mokslinėje literatūroje Lietuvos mokėjimų balanso krizės susidarymo rizikos analizės per pastaruosius metus nepasitaikė. Ypač Lietuvai tai aktualu dėl pastarųjų metų pasaulinių įvykių, nulėmusių Lietuvos ekonomikos smarkų smukimą. Taip pat pažymėtina, kad užsienio šalyse vis daugėja atvejų, kai šalis dėl iševotv užsienio valiutos rezervų patiria mokėjimų balanso krizę, priverčiančią šalį imtis drastiškų veiksmų siekiant išgelbėti šalies ekonomiką.

Atsižvelgiant į aukščiau minėtą, iškeliamas **mokslinė darbo problema** klausimu „Ar galima prognozuoti apie Lietuvos mokėjimų balanso krizės reiškinį remiantis mokėjimų balanso sąskaitų pokyčiais bei pagrindiniais makroekonominiais rodikliais, įtakojančiais mokėjimų balanso sąskaitas?“

Pagrindinis šio darbo tikslas – atlikti Lietuvos mokėjimų balanso krizės rizikos analizę ir iširti, pagal kuriuos šalies ekonominius ir statistinius rodiklius galima prognozuoti šį reiškinį.

Tyrimo objektas – Lietuvos, Latvijos ir Estijos detalūs statistiniai mokėjimų balanso rodikliai per pastaruosius dešimt metų ir pagrindiniai šalies makroekonominiai statistiniai rodikliai, įtakoiantys mokėjimų balanso sąskaitas, per pastaruosius dešimt metų;

Tiksliui pasiekti iškeliami **tyrimo uždaviniai**:

- Apžvelgti mokėjimų balanso sampratą, sudėtį, pagrindines teorijas ir modelius Lietuvos ir užsienio moksliniuose darbuose ir straipsniuose;
- Akcentuoti mokėjimų balanso krizės modelio svarbą šalies ekonomikai ir supažindinti su pagrindiniu mokėjimų balanso krizės modeliu;
- Aptarti pasaulio šalių, kuriose pasireiškė mokėjimų balanso krizės reiškinys, pasireiškimo aplinkybes, priežastis ir pasekmes;
- Remiantis naujausiais statistiniais duomenimis išanalizuoti mokėjimų balanso krizės rizikos pasireiškimo galimybę Lietuvoje;
- Palyginti Lietuvos mokėjimų balanso krizę įtakojančius statistinius rodiklius su atitinkamais Baltijos šalių (Latvijos ir Estijos) rodikliais bei nustatyti, kurioje šalyje didžiausia mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybė bei ką šalims reiktų daryti, norint išvengti šio reiškinio.

Tyrimui iškeliamas **hipotezė**, t.y. daroma prielaida, kad mokėjimų balanso krizę įtakoja šalies mokėjimų balanso rodiklius įtakoiantys politiniai ir ekonominiai veiksniai.

Tyrimo metodai, kuriais bus remiamasi atliekant mokėjimų balanso krizės analizę yra mokslinės literatūros analizė ir sisteminimas, P. Krugman sudaryto mokėjimų balanso krizės modelio taikymas, užsienio šalių praktikos analizė, statistinė duomenų analizė. Mokslinės literatūros analizėje nagrinėjami su mokėjimų balansu susiję modeliai bei teorijos, o P. Krugman mokėjimų balanso teorija remiamasi ir metodologinėje dalyje. Apžvelgiami tiek Lietuvos mokslininkų (A. Balaišis ir G. Būda,

nagrinėję fiksuotą valiutos režimą teorijas ir realybę, V.Kvedaras, kartu su J.D. Hansen išanalizavęs riboto ekonominio augimo mokėjimų balanso modelį ir pan.), tiek užsienio mokslininkų (A. Berg, aprašęs mokėjimų balanso krizės laukimo situaciją, Y. Kalantzis, ištyręs mokėjimų balanso krizės reiškinį augančioje, skolomis bei išorine ekonomika pagrįstoje ekonomikoje, ir pan.) straipsniai, nagrinėjantys mokėjimų balansą bei mokėjimų balanso krizės aplinkybes įvairiais aspektais. Statistinei duomenų analizei naudota naujausia Lietuvos Respublikos statistikos departamento, Lietuvos banko bei Eurostat pateikta informacija apie mokėjimų balanso sąskaitų kitimus bei kitus makroekonominius rodiklius.

Studijų darbo pagrindas ir literatūros apžvalga. Atliekant šį darbą buvo naudojamos Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbai, nagrinėjančiais mokėjimų balansą, jo sudedamąsias dalis bei pagrindines problemas. Mokslinės literatūros temai „Lietuvos mokėjimų balansas ir jo krizės aplinkybių įvertinimas 2009 m.“ buvo ieškoma naudojantis žemiau pateiktomis Lietuvos ir užsienio visatekstėmis duomenų bazėmis, universiteto biblioteka bei mokslinių šaltinių paieškos internetine duomenų baze:

1. Mykolo Romerio universiteto bibliotekos katalogo paieškos sistema;
2. Mykolo Romerio universiteto mokslo publikacijų paieškos duomenų bazės sistema;
3. Atviros visuomenės instituto kartu su kompanija “EBSCO Publishing” pasiūlyta EBSCO socialinių, humanitarinių bei medicinos mokslų duomenų baze, kurioje sukaupti periodinių leidinių straipsniai, referatai ir anotacijos. Konkrečiai naudotasi Business Source Complete duomenų baze;
4. Oxfordo universiteto leidyklos rengiama visateksčių žurnalų duomenų baze. Duomenų bazę sudaro teisės, medicinos, humanitarinių, gamtos bei socialinių mokslų leidiniai. Duomenų bazės vartotojai gali skaityti pačius naujausius leidinių numerius, o taip pat naudotis leidinių archyvu nuo 1996 m;
5. TVF publikacijų duomenų baze;
6. Nacionalinio ekonominių tyrimų biuro (angl. – the National Bureau of Economic Research) publikacijų duomenų baze;
7. Liberty Funds Ekonomikos ir teisės bibliotekos (angl. The Library of Economics and Liberty) duomenų baze, kurioje pateikiami tiek mokslinio, tiek nemokslinio tipo darbai ekonomikos temomis ir kt.

Išsamus literatūros sąrašas pateiktas 72 puslapyje. Darbą sudaro 81 puslapis be priedų.

1. MOKĖJIMŲ BALANSO TEORINIAI ASPEKTAI

Siekiant geriau suprasti mokėjimų balanso krizės reiškinį bei jo atsiradimo aplinkybes, būtina tai sieti ir analizuoti sąryšyje su pagrindiniu šio reiškinio rodikliu – mokėjimų balansu ir jo sąskaitomis. Todėl pirmiausia tikslinga išanalizuoti teorinius mokėjimų balanso aspektus, apžvelgiant mokėjimų balanso sampratų įvairovę, mokėjimų balanso sudėtį, pagrindines mokėjimų balanso teorijas ir modelius, kam ir skirtas šis darbo skyrius.

1.1 Mokėjimų balanso sampratų įvairovė

Įvairiuose mokslinės literatūros straipsniuose bei knygose mokėjimų balanso sąvoka apibūdinama nevienodai. Štai kad ir mokslininkai Suk H. Kim ir Seung H. Kim (1998) šalies mokėjimų balansą apibrėžia kaip prekybinio sandorio dokumentą tam tikram laiko periodui tarp tos šalies rezidentų ir užsienio šalių rezidentų. Anot jų, „rezidentų“ sąvoka apima tiek komercines firmas, tiek įvairias vyriausybės agentūras, tiek ir individus. S. Fischer, R. Dornbusch ir R. Schmalensee (2000) mokėjimų balansą apibūdina kaip visų sandorių, susistemintų įrašų balansą tarp vienos šalies rezidentų ir viso likusio pasaulio. Tačiau LLRI prezidentė R. Vainienė straipsnyje „Prekyba ar teigiamas prekybos balansas?“ (1998) perspėja, kad žodis „balansas“ gali suklaidinti įmonių buhalteriją suprantančius žmones. Mokėjimų balansas skiriasi nuo įmonės balanso, kuriame tam tikru momentu atspindima įmonės padėtis: turtas, kapitalas ir įsipareigojimai. Šalies mokėjimų balansas atspindi pinigų ir įsipareigojimų judėjimą, o kiekviena operacija fiksuojama dvigubo įrašo principu, vieną kartą su pliuso ženklu (kreditas), kitą - su minuso (debetas). Pavyzdžiui, eksportas mokėjimų balanse fiksuojamas, kredituojant einamąją sąskaitą (įsipareigojimas pateikti prekes užsieniui) ir debetuojuojant kapitalo finansinę sąskaitą (užsienio įsipareigojimas sumokėti už prekes). Būtent todėl konkrečios šalies statistinis (buhalterinis) mokėjimų balansas visuomet turi būti lygus nuliui.

A. Misiūno bei J. Rukšėnaitės publikuotame straipsnyje „Mokėjimų balansų panašumai ir skirtumai naujosiose Europos Sąjungos narėse“ (2007) teigiama, kad tarptautinių prekybinių ir finansinių operacijų spektras atsispindi mokėjimų balanse įvairių tipų operacijomis: prekyba prekėmis, pervežimo paslaugomis, finansinėmis paslaugomis, turizmu, piniginiiais pervedimais, pelnu, finansinėmis operacijomis, todėl vertinant šalies ekonomikos būklę yra svarbu atsižvelgti ne tik į jos viduje vykstančius procesus, bet ir į ekonominių santykių su pasauliu tendencijas. Atskirų šalių

dalyvavimo aktyvumas ir integracijos laipsnis pasauliniame ūkyje yra skirtingi, bet nėra tokios šalies, kuri vienaip ar kitaip nebūtų susijusi su kitomis šalimis.

Tiksliausiai mokėjimų balanso sąvoka apibrėžiama TVF išleistame leidinyje „Mokėjimų balanso vadovas“ (angl. – Balance of payments manual), pagal kurią mokėjimų balansas – tai statistinė ataskaita, kurioje sistemiškai apibendrinami tam tikro specifinio periodo ekonomikos (šalies) ekonominiai sandoriai su likusia pasaulio dalimi. Minėti sandoriai, daugiausia vykstantys tarp rezidentų ir ne rezidentų, susideda iš žemiau išvardintų sandorių rūšių:

1. Sandoriai, apimantys prekių tiekimą, paslaugų teikimą bei pajamų uždirbimą;
2. Sandoriai, susiję su finansinėmis pretenzijomis bei išipareigojimais kitoms pasaulio šalims;
3. Sandoriai, susiję su pervedimais, mokėjimų balanse įrašomi kaip tam tikros kompensacijos. Apskaitos požiūriu - tai vienašaliai sandoriai (t.y. neatliekamas dvigubas įrašas). Tokio sandorio pavyzdžiu galima laikyti dovanas ir pan.

Išanalizavus mokėjimų balanso sampratą įvairių pasaulio mokslininkų darbuose, matoma, kad autoriai mokėjimų balanso apibrėžimus formuoja skirtingai, vieni iš jų apsiribodami trumpa, konkrečia sąvoka, kiti iš jų pateikdami išsamų ir pagrįstą mokėjimų balanso apibrėžimą. Nepaisant to, visose mokėjimų balanso sąvokose nurodoma pagrindinė šios statistinės ataskaitos paskirtis, t.y. parodyti tam tikro specifinio periodo šalies ekonominius sandorius su likusia pasaulio dalimi. Toliau bus aptartas mokėjimų balanso specifinis suskirstymas bei šio skirstymo reikšmė.

1.2. Mokėjimų balanso sudėtis

Mokėjimų balanse fiksuojami sandoriai vyksta tarp rezidentų ir nerezidentų ir susideda

- 1) iš prekių, paslaugų ir pajamų;
- 2) iš finansinių pretenzijų ir išipareigojimų likusiam pasauliui;
- 3) iš pervedimų (pvz., dovanų), kurios turi kompensacinį vaidmenį, o buhalterine prasme yra vienpusiai sandoriai.

Tokiam rezidentų ir nerezidentų skirstymui egzistuoja išimtys - tai užsienio finansinių išteklių judėjimas tarp rezidentų ir užsienio finansinių išipareigojimų judėjimas tarp nerezidentų.

Lietuvos ir visų ES šalių mokėjimų balansas yra sudaromas vadovaujantis TVF paruoštu koncepcinio mokėjimų balanso modeliu. Norint geriau suprasti Lietuvos mokėjimų balanso sudedamąsias dalis bei jų reikšmę pačiame mokėjimų balanse, būtina išanalizuoti TVF koncepcinį mokėjimų balanso modelį. Detalus mokėjimų balanso sudedamųjų detalių apibrėžimai bei principai aptariami 2 priede, nagrinėjant koncepcinį mokėjimų balanso modelį.

Mokėjimų balanse fiksuojami sandoriai yra apibrėžiami kaip ekonominis srautas, kuris atspindi ekonominės vertės sukūrimą, transformaciją, pasikeitimą, pervedimą arba išnykimą. Šis ekonominis srautas apima prekių ir (arba) finansinių išteklių nuosavybės pasikeitimą, paslaugų teikimą arba darbo ir kapitalo teikimą.

Su mokėjimų balanso modeliu, kuris yra skirtas ekonominių srautų atvaizdavimui, yra artimai susijęs tarptautinis investicijų balansas. Sudarytas tam tikru laiku, pavyzdžiui metų gale, investicijų balansas yra statistinė suvestinė, apibendrinanti:

- ekonomikai priklausančių akcijų vertę ir sudėtį arba tos ekonomikos pretenzijas likusiam pasauliui;
- visų įsipareigojimų likusiam pasauliui vertę ir sudėtį.

Skirtumus tarp šių dviejų balanso suvestinių pusių rodo grynojo balanso dydį. Šis dydis turėtų būti lygiavertis tos ekonomikos grynajai vertei, apimančiai santykius su likusiu pasauliu. Išteklių vertės pasikeitimas per bet koki nustatytą laikotarpį gali būti susijęs su sandoriais (srautais), su vertinimo pasikeitimais atspindinčiais valiutų kurso svyravimus, su kainomis arba su kitomis korekcijomis (pvz., nekompensuoti finansiniai areštai). Tuo tarpu mokėjimų balanso ataskaitos atspindi tikrai sandorius.

Išanalizavus mokėjimų balanso sudėtį, matoma, kad dauguma pasaulio šalių remiasi TVF pateiktu koncepcinio mokėjimų balanso modeliu sudarydamos nacionalinius mokėjimų balansas. Toks visuotinis koncepcinio mokėjimų balanso modelio naudojimas atskirose šalyse leidžia palyginti atskirų šalių mokėjimų balansas, nes jie sudaromi laikantis tų pačių principų ir reikalavimų. Be mokėjimų balanso sampratos ir sudėties svarbu žinoti, kokios teorijos ir modeliai yra kuriami mokėjimų balanso pagrindu. Tai aptariama sekančiame skyriuje.

1.3. Mokėjimų balanso teorijos ir modeliai

TVF duomenų bazėje pateikiama nemažai mokslinio tipo straipsnių, kurie vienokiu ar kitokiu požiūriu nagrinėja mokėjimų balansą. Viename iš tokių straipsnių nagrinėjamos dvi mokėjimų balanso teorijos. Buvusio TVF mokslinių tyrimų skyriaus direktoriaus Jacques J. Polak 2001 m. paruoštame pranešime „Du monetariniai požiūriai į mokėjimų balansą: Keinsio bei Johnsono“ (angl. - „The two monetary approaches to the balance of payments: Keynesian and Johnsonian“) pabrėžiami skirtumai tarp dviejų populiarių ekonomikos teorijų apie monetarinį požiūrį į mokėjimų balansą: britų ekonomisto Dž. Keinsio bei Čikagos ekonomisto H. Johnsono. Nustatyta, kad abu minėti požiūriai yra panašūs politiniu aspektu, t.y. abiejose teorijose daroma išvada, kad besaikis ir nuolatinis valstybės

kreditų kūrimas bus lygus nuolatiniam rezervų praradimui. Tačiau teorijos skirtingai aiškina minėtos išvados pagrįstumą:

1. Johnsono požiūriu rezervų praradimas susidaro todėl, kad kreditų kūrimas sukuria vadinamuosius „nenorimus grynųjų pinigų balansus“ (angl. - „unwanted cash balances“), kurie iš sistemos gali būti pašalinami tik sukuriant neigiamą tarptautinių mokėjimų balansą. Tačiau šioje teorijoje nėra įvertinama galimybė, kad „nenorimų grynųjų pinigų balanso“ savininkai gali sumažinti tarptautinių mokėjimų balansą apmokėdami ar gražindami kreditą. Be to, Johnsono teorijos šalininkai remiasi prielaida, kad ilgame laikotarpyje nei produkcija, nei kainos negali būti paveiktos monetarinės politikos. Tuo tarpu Keinsio teorija sutelkia dėmesį į trumpalaikį pajamų poveikį dėl didelių šokų, visiškai neatsižvelgiant, dėl ko jie įvyko: dėl kreditų kūrimo, dėl padidėjusių eksporto pajamų ar dėl kapitalo įplaukų. Teigiama, kad nesaikingas kreditų kūrimas yra pagrindinė mokėjimų balanso deficito priežastis, neatsižvelgiant į tai, kad ekonomikoje pasireiškia nuolatinis pinigų trūkumas. Minėtas reiškinys palaipsniui eliminuojamas, kadangi atsiranda pusiausvyros suderinimo procesas. (Polak, 2001, p. 20)
2. Johnsono teorijos išvados yra pagrįstos mokėjimų balansą analizuojant ilguoju laikotarpiu. Laikotarpio trukmė priklauso nuo procesų, kuriuos sukelia pirminiai trikdžiai ir kurie pripažįstami pakankamai lėtais, pavyzdžiui ekonomikos sugrįžimas prie visiško užimtumo ar „vienos kainos įstatymo“ (angl. - „the law of one price“) įsigaliojimas. Būtent dėl šios priežastis daugelis pasaulio mokslininkų abejoja Johnsono teorijos pagrįstumu. Keinsio monetarinis požiūris, skirtingai nei Johnsono požiūris, nagrinėja mokėjimų balansą trumpuoju laikotarpiu. Vienas iš šios teorijos privalumų yra tai, kad galima nustatyti, kaip greitai mokėjimų balanso rezultatai bus pasiekti. (Polak, 2001, p.20)

Išnagrinėjęs abi teorijas, J.J. Polak padarė išvadą, kad Keinsio monetarinio požiūrio į mokėjimų balansą pateikiamos empirinės išvados gali būti pagrįstai pritaikytos realiame pasaulyje. Kaip vieną iš pavyzdžių autorius pateikia Anglijos centrinį banką, kuriame šios teorijos pritaikomumu buvo įsitikinta jau ankstyvaisiais pokario metais.

Mokslinėje literatūroje be įvairių mokėjimų balanso teorijų galima rasti analizuojamus skirtingus mokėjimų balanso modelius bei jų pritaikymą praktikoje. Vieną iš tokių modelių – riboto ekonominio augimo mokėjimų balanso modelį išnagrinėjo Vilniaus universiteto profesorius J.D. Hanseno ir asistentas - profesorius V. Kvedaras publikuotame straipsnyje „Balance of payments constrained economic growth in the Baltics“ (2004 m.). Riboto ekonominio augimo modelis remiasi pagrindine nuostata, kad einamosios sąskaitos deficitas negali būti finansuojamas neapibrėžtą laikotarpį ir kad bet koku atveju ilgame laikotarpyje turi atsirasti mokėjimų balanso pusiausvyra. Autoriai straipsnyje nagrinėjamą modelį vietomis sutapatina su ekonomistų A.P. Thirlwall ir M. Hussain 1982 m. sukurtu

modeliu, kuriame einamosios sąskaitos deficitas taip pat rėmėsi ribotu ekonominiu augimu. Lygindami riboto ekonominio augimo modelį su A.P. Thirlwall ir M. Hussain modeliu, autoriai nustatė du pagrindinius skirtumus. Pirmiausia, nagrinėjamame modelyje Balassa – Samuelson efektas įtraukiamas nustatant importo funkciją. Antra, daroma prielaida, kad realus importas priklauso nuo bendros paklausos struktūros, kadangi importo funkcija sudaro sąlygas skirtingų realaus importo elastingumų susidarymui, atsižvelgiant ir į vietinę paklausą, taip pat ir eksporto paklausą. Pabrėžiama, kad viena svarbiausių riboto ekonominio augimo mokėjimų balanso modelio prielaida ekonomiškai besivystančiai šaliai nėra subalansuota mokėjimų balanso einamoji sąskaita, tačiau tai, kad būtų nustatytos specifinės lubos, ribojančios einamosios sąskaitos deficitą. Šiomis lubomis nustatoma maksimali suma, kuri gali būti finansuojama kapitalo įplaukomis. (Hansen, Kvedaras, 2004, p. 3)

Darant prielaidas apie Baltijos šalių eksporto augimą ir užsienio prekybos deficito lygį bei remiantis straipsnyje įvertintomis šių šalių importo funkcijomis gali būti apskaičiuojami ekonomikos augimo tempai, suderinami su mokėjimų balanso apribojimu. Tokiu būdu įvertinti ekonomikos kilimo tempai yra mažesni nei EK pasiūlos modeliu apskaičiuoti potencialūs augimo tempai. Todėl tikėtina, kad pereinamosios ekonomikos laikotarpiu Baltijos šalyse ekonomikos augimą labiau ribos paklausos, o ne pasiūlos veiksnys. Atlikta analizė taip pat atskleidžia didelį importo elastingumą vidaus paklausos ir eksporto rodikliams.

J.D. Hansen ir V. Kvedaras pateikdami straipsnio išvadas teigė, kad pilnas šio modelio pritaikymas Baltijos šalims nebuvo įmanomas, kadangi Baltijos šalys šioje srityje turi sukaupusios pakankamai mažai patirties. Tačiau anksčiau minėta importo funkcija buvo pritaikyta visos trijose Baltijos šalyse, nustatant paprasčiausius augimo tempus (valiutos kursas buvo prilygintas konstantai). Atlikti skaičiavimai parodė, kad Baltijos šalių augimo tempai yra pakankamai žemi. Tačiau taip pat buvo nustatyta, kad mokėjimų balanso riboti augimo tempai yra jautrūs realiam valiutos kursui. Todėl norint užtikrinti ilgalaikį spartų Baltijos šalių ekonomikos augimą ir gyvenimo lygio artėjimą prie ES lygio, be didelio paklausos augimo, būtina, kad realaus valiutos kurso kilimas nekompensuotų bendrojo šalies produktyvumo didėjimo.

Dar vienas modelis, susijęs su mokėjimų balansu buvo nagrinėjamas Yale'o universiteto ekonomikos profesoriaus Paul Krugman, kuris jau 1979 m. moksliniame žurnale „Journal of Money, Credit & Banking“ (2003 m. pakoreguota ir pateikta naujesnė šio straipsnio versija) pateikė mokėjimų balanso krizės modelio sampratą, pagrindinius veiksnius ir sudėtį. Mokslininko teigimu valstybė gali išlaikyti savo valiutos kurso lygį keliais būdais. Pirmiausia, valstybė, kurioje gerai išsivysčiusios finansinės rinkos, gali apsaugoti savo valiutos paritetą naudodamasi atviros rinkos operacijomis, kišdamasi į išankstinių valiutos sandorių rinką ir prižiūradama tiesiogines užsienio aktyvų operacijas. Tokių priemonių sąrašas gali būti dar labiau išplėstas įtraukiant tokius instrumentus, kaip banko rezervų reikalavimų pakeitimas ir pan. Tačiau visi minėti politikos instrumentai yra riboti. Vyriausybė,

stengdamasi savo valiutą apsaugoti nuo nuvertėjimo gali susidurti su užsienio rezervų pasibaigimo ir apribotų skolinimosi galimybių rizika. Tuo atveju, kai vyriausybė stengiasi apsaugoti savo valiutą nuo per didelio vertės augimo, galima rizika, kad vietinės infliacijos augimo tempai taps nebepakeliami. Kai vyriausybė nebegali apsaugoti fiksuotos valiutos pariteto dėl savo pačios pernelyg rizikingų veiksmų, mokėjimų balanse susidaro situacija, vadinama „krize“. (Krugman, 2003, p. 311)

P. Krugman išskiria šešis mokėjimų balanso krizės modelio etapus:

1. Sudaromas makroekonominis modelis, kuriuo vadovaujama vykdant visą analizę. Modelis sudaromas pagal du pagrindinius požymius: a) prielaida, kad vietinės valiutos paklausa priklauso nuo valiutos kurso; b) prielaida, kad valiutos kursas kinta laike.
2. Analizuojamas modelio pritaikymas ekonomikoje esant kintančiam valiutos kursui;
3. Analizuojamas modelio pritaikymas ekonomikoje esant fiksuotam valiutos kursui;
4. Pateikiamos pagrindinės aplinkybės, lemiančios valstybės kontroliuojamo valiutos kurso staigų pablogėjimą;
5. Nagrinėjamas atvejis, kai valstybės politika yra neužtikrinta. Šis modelis pavadintas „Vienintelės galimybės pasirinkimo modeliu“ (angl. „The one way option“);
6. Galiausiai pateikiamos analizės svarba bei išvados.

Pagrindinė išvada, kurią pateikia straipsnio autorius yra tai, kad mokėjimų balanso krizės modelis yra natūrali investuotojų elgsenos maksimizavimo išraiška. Kai valstybės pasiryžimas naudoti savo rezervas tam, kad būtų apsaugotas valiutos kursas, yra abejotinas, tai gali sukelti netgi ne vieną krizę, kurių metu gresia didelis kapitalo nutekėjimas iš šalies.

Dar vienas modelis, susijęs su krizėmis ir mokėjimų balansu, buvo pateiktas 2007 m. balandį TVF. Modelis nagrinėja mokėjimų balanso krizę ir sieja su infliacijos reiškiniu. Minėtą modelį aprašė Michael Kumhof, Shujing Li ir Isabel Yan. Autoriai nagrinėjo mažos atviros ekonomikos modelį, kuriame valstybės monetarinė politika yra nukreipta į infliacijos reguliavimą (angl. - inflation targetting). Mokslininkai netgi pateikia konkrečių tokio modelio (nebūtinai maža atvira ekonomika, tačiau valstybės monetarinė politika nukreipta į infliacijos reguliavimą) pavyzdžių. Nuo 1990 m. šį modelį yra pritaikiusios Australija, Kanada, Suomija, Naujoji Zelandija, Švedija bei Didžioji Britanija. Analizė buvo atliekama skirtingais etapais:

I etapas: pristatomas mokėjimų balanso krizės esant infliacijos reguliavimui modelis, jo sudarymas bei pagrindinės šį modelį apibūdinančios lygtys;

II etapas: analizuojamas vadinamasis modelio kalibravimas (angl. - model calibration) bei sudaromas galimybių algoritmas;

III etapas: nagrinėjama, kaip įvairūs dinaminiai pokyčiai veikia mokėjimų balanso krizę esant skirtingiems monetariniams režimams;

IV etapas: pateikiamos pagrindinės išvados bei pasiūlymai. (Kumhof et al., 2008, p. 3)

Mokslininkai, išnagrinėję modelį bei jų pritaikymą praktikoje nustatė, kad labiausiai pažeidžiama ir kritinė infliacijos reguliavimu paremtos monetarinės politikos vieta, pasireiškianti tiek minėto režimo greitu žlugimu, tiek rezervų netekimu, slypi tarp dviejų ekstremumų - valiutos kurso ir pinigų politikos.

Mokslinėje literatūroje taip pat galima rasti mokslinių darbų, kurie nagrinėja atskirus mokėjimų balanso straipsnius. Net šešių mokslininkų – Atish Ghosh, Manuela Goretti, Bikas Oshi, Uma Ramakrishnan, Alun Thomas ir Juan Zalduendo – 2008 m. birželį išleistame moksliniame darbe „Kapitalo įplaukos ir mokėjimų balanso spaudimas – politinių veiksnių pritaikymas besivystančių rinkų ekonomikose“ (angl. - Capital Inflows and Balance of Payments Pressures – Tailoring Policy Responses in Emerging Market Economies) nagrinėjama viena iš svarbiausių mokėjimų balanso sąskaitų – kapitalo sąskaita. Autoriai teigia, kad kapitalo įplaukos bendrai yra naudingos gaunančiai valstybei, tačiau tuo pačiu jos taip pat gali apsunkinti valstybės makroekonominio reguliavimo valdymą dėl tokių reiškinių, kaip ekonomikos perkaitimas, išorinio balanso pablogėjimas, padidėjęs valstybės pažeidžiamumas keičiantis rinkos nuotaikoms, galimo pasireiškimo. Žinant tai, šešių mokslininkų komanda pabandė atsakyti į žemiau pateiktus klausimus:

- Kaip politinės jėgos turėtų reaguoti į kapitalo srautų bangavimus besivystančios rinkos ekonomikose?
- Ar besivystančios rinkos ekonomikose į kapitalo įplaukų padidėjimą reaguojama pagal taksonomijos dėsnius?
- Koks dažniausias efektas valdžiai reaguojant į realaus valiutos kurso pasikeitimus? (Ghosh et al., 2008, p. 4)

Išvadose mokslininkai sutaria, kad kapitalo įplaukos yra teigiamas ir laukiamas reiškinys besivystančios rinkos ekonomikose, tačiau kai kuriais atvejais pačios valstybės veiksmai yra būtini. Todėl teigiama, kad galima struktūrizuoti valstybės politikos veiksmus, nukreiptus į kapitalo įplaukas neatsižvelgiant į tai, kad kapitalo įplaukos sukelia tam tikrų iššūkių bei atitinkamas politines reakcijas.

Apibendrinant visus aukščiau minėtus mokėjimų balanso modelius bei teorijas, matoma, kad mokslinėje literatūroje mokėjimų balansą analizuojančių teorijų bei modelių yra gausu, tačiau daugelis iš jų sunkiai gali būti pritaikyti praktikoje, nes juose nėra įvertinami visi galimi kriterijai, nuo jų atsiribojama darant daug prielaidų. Aukščiau aptarti modeliai, susiję su mokėjimų balansu, nagrinėja konkrečių ekonomikų situacijas bei įrodinėja vieno ar kelių ekonominių veiksnių poveikį šalies ekonomikai. Mokėjimų balansas naudojamas kaip pagrindas modelių sudarymui. Vienu iš aukščiau trumpai pristatytų mokėjimų balanso modelių bus remiamasi atliekant mokėjimų balanso krizės analizę Lietuvoje. Modelis, kuriuo remiamasi, pristatomas, kaip pagrindinė metodologinė priemonė atliekant tolimesnę analizę (žr. 2 skyrių).

2. MOKĖJIMŲ BALANSO KRIZĖS MODELIO ANALIZĖS METODOLOGINĖS PRIELAIDOS

Nors mokslinėje literatūroje galima rasti nemažai straipsnių, kuriuose nagrinėjamos įvairių šalių mokėjimų balanso praktinės problemos mokėjimo balanso teorijų bei modelių kontekste, tačiau Lietuvos mokėjimų balansui mokslininkų sukurti modeliai ir teorijos pritaikomos pakankamai retai. Todėl tikslinga išanalizuoti Lietuvos mokėjimų balansą bei praktiškai pažvelgti į mokėjimų balanso teorijas ir modelius Lietuvos pavyzdžiu.

Reikia pažymėti, kad pastaraisiais metais susiklosčiusi ekonominė situacija Lietuvoje įtakojo ir mokėjimų balanso rodiklius. Vienas iš reiškinių, aptartas pirmoje dalyje, yra mokėjimų balanso krizė (žr. 1.4 skyrių). Tam, kad būtų galima nustatyti, ar Lietuvos mokėjimų balansui negresia šis reiškinys, tikslinga giliau išnagrinėti P. Krugman sukurtą mokėjimų balanso krizės modelį, kuris bus naudojamas kaip mokėjimų balanso krizės metodologijos pagrindas Lietuvos mokėjimų balanso krizės analizei.

2.1. Mokėjimų balanso krizės modelis

Analizuojant mokėjimų balansą reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad ne viena šalis susiduria su tokiu reiškiniu, kaip mokėjimų balanso krizė. Kaip aiškina S. Fischer, R. Dornbusch ir R. Schmalensee, prekybos ir mokėjimų balanso problemos gali atsirasti dėl kelių priežasčių. Pavyzdžiui, užsienio konkurencijos rezultate šalis gali prarasti rinką dėl eksporto arba jai gali prireikti padidinti asignavimus importui dėl griežto kainų augimo importuojamom prekėm. Tiek vienu, tiek kitu atveju šaliai nesugebant sureguliuoti situacijos atsiras einamųjų operacijų deficitas, kurį jai reikės finansuoti.

Tam tikro laikotarpio eigoje, finansavimą galima vykdyti mainų pagalba arba parduodant aktyvus, tačiau galutiniame rezultate šalis vis tiek turės išspręsti šią problemą. Norint šias problemas išspręsti šalis privalo parduoti daugiau prekių ir paslaugų. Teigiama, kad to galima pasiekti įdedant daugiau pastangų ir gaminant daugiau produktų pardavimui arba sumažinant išlaidas, kad paliktų daugiau išteklių eksportui. Tačiau praktikoje tokie veiksmai sunkiai įgyvendinami. Įplaukų ir išlaidų koregavimas siekiant panaikinti einamųjų operacijų deficitą reikalauja šalies pragyvenimo lygio sumažinimo. Dėl šios priežasties mokėjimų balanso problemų sureguliuojimas yra nepopuliarus iš politinių pažiūrų taško ir dažnai yra atidedamas, o tai įtakoja mokėjimų balanso krizės atsiradimą.

Mokėjimų balanso krizė atsiranda dėl to, kad šalis ilgo laikotarpio eigoje atidėlioja einamojo mokėjimų balanso deficito sureguliuojimą ir išsekina rezervus. Užsienio valiutos rezervai centriniame

banke mažėja; užsieniečiai, ypač bankai, nenori suteikti kreditų nei privatiems asmenims, nei vyriausybei, o kitų prieinamų finansavimo šaltinių nėra.

Mokėjimų balanso krizė taip pat gali atsirasti ir dėl to, kad žmonės praranda pasitikėjimą vyriausybės politika ir bijo, kad šalies valiuta gali nuvertėti. Tokiu atveju žmonės parduoda savo valiutą ir perka užsienio valiutas.

Žymiausia su mokėjimų balanso krize susijusi teorija yra sukurtas mokslininko P. Krugman mokėjimų balanso krizės modelis, aprašantis ekonomiką, kuri palaipsniui praranda rezervus. Jo sukurtas modelis yra susijęs su tokiomis aplinkybėmis, kai mokėjimų balanso problema – apibrėžta kaip situacija, kurioje šalis palaipsniui praranda rezervus – tampa mokėjimų balanso krize.

„Standartinė“ krizė pagal P. Krugman įvyksta tokia seka: šalyje palaikomas fiksuotas valiutos kursas, palaipsniui valstybės rezervai senka dėl fiksuoto valiutos kurso palaikymo. Tuomet kažkuriuo momentu, paprastai dar prieš visišką rezervų išsekimą, įvyksta „spekulytyvinė ataka“, kuri greitai eliminuoja paskutiniuosius valstybės rezervus. Tokiu būdu vyriausybė nebesugeba daugiau išlaikyti fiksuoto valiutos kurso. Pasitaiko tokių atvejų, kai vyriausybė suvaldo krizinę situaciją, sudarydama antrinę rezervą (gaunama aukso atsargų išmokėjimų dalis ar suteikiama nepaprastoji paskola). Tokiu atveju valstybės rezervai yra atstatomi, tačiau šis atsigavimas gali būti laikinas. Kitai krizei pasirodžius, vyriausybei ir vėl tektų ieškoti papildomų rezervų. P. Krugman teigia, kad tokiais atvejais galimi daugkartiniai „spekulytyvinės atakos“ bei pasitikėjimo atgavimo atvejai, kol galiausiai bus nustota mėginti išlaikyti valiutos kursą. Pažymėtina, kad „spekulytyvinė ataka“ yra suprantama kaip procesas, kuriam vykstant investuotojai keičia savo investicijų portfelio struktūrą, mažindami vietinio valiutos kurso proporciją ir keldami užsienio valiutos kurso proporciją. P. Krugman teigia, kad netgi tuo atveju, kai rinkoje nėra žinoma, kiek rezervų vyriausybė yra pasiruošusi išsekvoti, investuotojai (spekulantai) vadovausis „vieno pasirinkimo galimybe“ (angl. one way option), t.y. jie nepraloš spekuliuodami prieš valiutos kursą, net jei ir nuogastavimai dėl fiksuoto valiutos kurso išlaikymo yra nepagrįsti.

P. Krugman mokėjimų balanso krizės modeliu pasirinko paprastą modelį, detaliam aprašytą suomių ekonomisto P. Kouri. Mokėjimų balanso krizės modeliui būdingi du bruožai:

- vietinės valiutos paklausa priklauso nuo valiutos kurso lygio;
- valiutos kursas, kontroliuojantis vietinę pinigų rinką, kinta laike.

Nors pasirinktas modelis buvo primityvus, t.y. jame daroma daug prielaidų, tačiau autoriaus teigimu pagrindiniai analizės aspektai gali būti pritaikyti daugelyje realių situacijų.

Taigi P. Krugman nagrinėjo mažą ekonomiką, gaminančią vieną sudėtinę prekę, kurios kaina nustatoma pasaulio rinkose taip, kad perkamosios galios paritetasis būtų stabilus:

$$P = sP^* ; \quad (1)$$

Čia: P – vidinis kainų lygis;
 s – vietinės valiutos kursas su užsienio valiuta;
 P^* - kainų lygis užsienyje.

Autorius daro prielaidą, kad P^* yra fiksuotas, todėl nustato $P^*=1$. Taip pat daroma prielaida, kad kainos ir darbo užmokestis yra dinamiški, o produkcijai panaudojami visi gamybos pajėgumai Y . Tokiu atveju prekybos balansas (kuris yra lygus mokėjimų balanso einamajai sąskaitai) bus sudarytas iš skirtumo tarp produkcijos ir išlaidų:

$$B = Y - G - C(Y - T, W), \text{ kai } C_1, C_2 > 0 ; \quad (2)$$

Čia: B – grynasis prekių balansas;
 Y – užimtumo lygis;
 G – grynosios vyriausybės išlaidos;
 $C(C_1, C_2)$ – išlaidų funkcija;
 T – gryniesi mokesčiai;
 W – grynasis privatus turtas.

Analizuodamas mokėjimų balanso krizės modelį, P. Krugman taip pat daro prielaidą, kad investuotojai gali rinktis tik tarp dviejų aktyvų – vietinių arba užsienio pinigų. Abejoms valiutoms nustatytas nulinis nominaliosios palūkanų normos dydis. Be to, bendras vietinių rezidentų grynasis privatus turtas nustatomas kaip tikrosios indėlių vietine valiuta vertė bei tikrosios indėlių užsienio valiuta vertės suma:

$$W = M / P + F ; \quad (3)$$

Čia: W – grynasis privatus turtas;
 M – tikroji vietinių pinigų vertė;
 P – vidinis kainų lygis;
 F – tikroji užsienio valiutos vertė.

Paskutinę prielaidą, kurią iškelia P. Krugman yra tai, kad užsieniečiai nelaiko vietinių pinigų. Tokiu atveju vietinės valiutos turėjimas yra proporcingas turtui, o portfelio pusiausvyra yra nustatoma taip:

$$M/P = L(\pi) \cdot W, \text{ kai } L_1 < 0; \quad (4)$$

Čia: M - tikroji vietinių pinigų vertė;

P - vidinis kainų lygis;

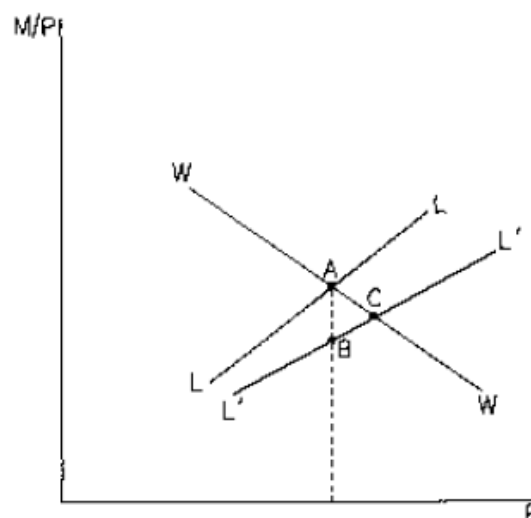
π - laukiamas infliacijos lygis (valiutos nuvertėjimas);

W - grynasis privatus turtas;

L_1 – vietinės valiutos funkcija.

P. Krugman mokėjimų balanso krizės modeliu nagrinėjo du skirtingus valstybių valiutų kursų režimus – plaukiojantį valiutos kursą ir fiksuotą valiutos kursą.

Ekonomikos elgsena trumpuoju laikotarpiu esant plaukiojančiam ir fiksuotam valiutos kursui pateikta 1 paveiksle, kuriame nuožulniai kylanti kreivė LL rodo portfelio pusiausvyrą (žr. (4) formulę). Teigiama, kad užsienio valiutos turėjimo padidėjimas padidins grynąjį vietinių pinigų lygį. Nuožulniai besileidžianti kreivė WW rodo turto apribojimą. (žr. (3) formulę). Teigiama, kad norint išsigyti užsienio valiutos bet kurią akimirka, vietiniams rezidentams reikia sumažinti vietinių pinigų kiekį.

Šaltinis: Krugman, 2003, p. 314

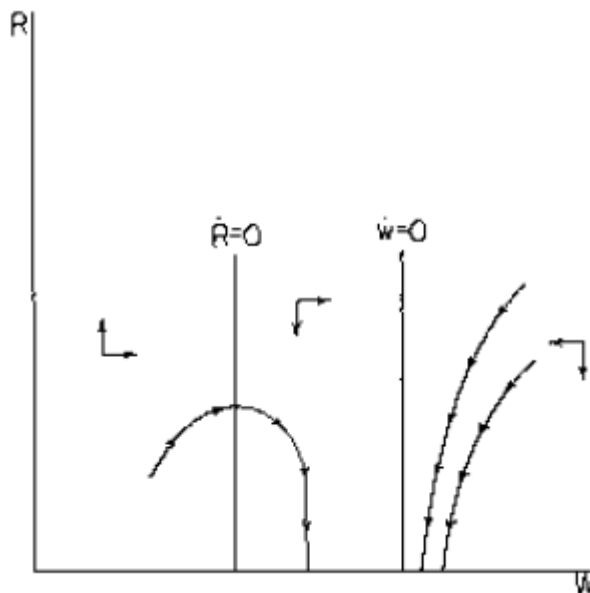
1 pav. Infliacijos lygio pasikeitimas esant fiksuotam ir plaukiojančiam valiutos kursui

Esant plaukiojančiam valiutos kursui vietiniams rezidentams nėra galimybės pakeisti bendros portfelio struktūros. Pavyzdžiui, infliacijos lygis kyla. Tokiu atveju vietiniai pinigai tampa mažiau patrauklūs, sumažindami kreivę LL iki $L'L'$. Kadangi užsienio valiutos vertė (F) negali keistis, todėl vietinis kainų lygis (P) kyla, perkeldamas pusiausvyrą iš taško A į tašką B .

Kitokia situacija susidaro esant fiksuotam valiutos kursui. Tokiu atveju vyriausybė turi užsienio valiutos rezervą R ir yra pasiruoši užsienio valiutą pakeisti į vietinius pinigus fiksuota kaina. Vietiniai rezidentai gali prekiauti nevaržomai turto apribojimo intervale. Jei infliacijos lygis pakyla ir portfelio pusiausvyros kreivė LL yra perkeliama į $L'L'$ būseną, tai sąlygoja vietinių rezidentų portfelio pasikeitimą pusiausvyrai persikeliant iš taško A į tašką C . Be to, vyriausybės rezervai taip pat keičiasi, kadangi vyriausybė tiekia reikiamą užsienio pinigų kiekį.

Taigi esant plaukiojančiam valiutos kursui trumpuoju laikotarpiu prognozuojami pasikeitimai atsispindi valiutos kurso pasikeitime. Esant fiksuotam valiutos kursui pasikeitimai atsispindi vyriausybės rezervų pasikeitime. Toliau bus analizuojama situacija esant fiksuotam valiutos kursui.

Tuo atveju, kai vyriausybė valdo užsienio valiutos kiekį R ir jį naudoja valiutos kurso stabilizavimui, tai kartu ir stabilizuoja vietinį kainų lygį P . Tačiau kyla klausimas, kaip ekonomika vystosi per šį laikotarpį? Kad atsakytų į šį klausimą, P. Krugman analizuoja privataus ir vyriausybės biudžetų ribotumą. Teigiama, kad privatus sektorius aktyvus gali įsigyti išleisdamas neviršijant gautų pajamų. Be to, tol, kol investuotojai tiki, kad vyriausybė palaikys kainų lygį, infliacijos nebus bei bus užtikrintas stiprus ryšys tarp turto ir pinigų turėjimo. Tokioje situacijoje vyriausybė deficitą padengia išleisdama naujus vietinių pinigų banknotus arba eikvodama užsienio valiutos rezervą R . Taigi kol vyriausybė yra įsipareigojusi palaikyti valiutos kursą, ji neturi jokios kontrolės, kaip jos deficitas subalansuojamas. Palaipsniui, tiek privatus turtas, tiek vyriausybės rezervai pasikeis.

Šaltinis: Krugman, 2003, p. 319

2 pav. Ekonomikos elgsena esant fiksuotam valiutos kursui

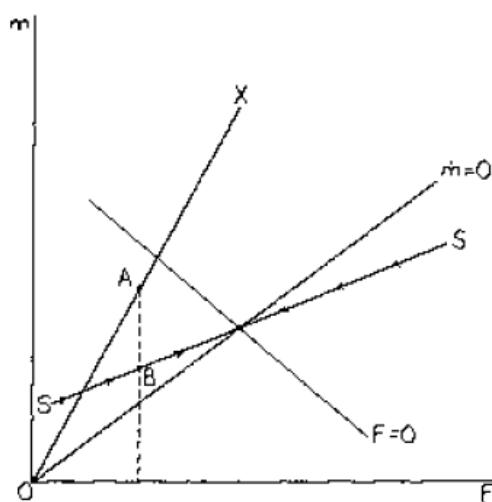
Kaip matoma iš 2 paveikslo, esant deficitiniam biudžetui vyriausybė praras rezervus net ir tuo atveju, kai privatus taupymas yra lygus nuliui. Jei biudžetas būtų subalansuotas, užsienio valiutos

kreivė $R = 0$ sutaptų su grynojo privataus turto kreive $W = 0$. Tokiu atveju pasiekti pusiausvyrą įmanoma, jei pirminiai rezervai yra dideli. Tačiau jei vyriausybė turi nuolatinį biudžeto deficitą, neįmanoma nuolat palaikyti fiksuoto valiutos kurso. Teigiama, kad tokiu atveju palaikymo mechanizmas bet kuriuo momentu gali žlugti iššaukiant staigią mokėjimų balanso krizę.

P. Krugman teigia, kad ekonomikai palaispniui prarandant rezervus, iškyla klausimas, kada problema tampa „krize“, t.y. tokia situacija, kai biržos lošėjai, numatydami, kad bus atsisakyta pastoviojo valiutos kurso, siekia įsigyti vyriausybės užsienio pinigų rezervus.

Siekiant išsiaiškinti, kodėl taip yra, reiktų paanalizuoti, kas atsitiktų, jei investuotojai nenumatytų situacijos, kai valstybė nebegalėtų palaikyti fiksuotą valiutos kursą. Tol, kol vyriausybė turi rezervų, vidaus pinigų pasiūla priklausys nuo to, kokį portfelį pasirinks vidaus gyventojai. Rezervams išsekus portfelio balansas pradeda sąlygoti kainų lygį, o ne pinigų pasiūlą. Kainų lygiui kylant vidaus gyventojai vis dar gali leisti santaupas ir mėginti sumažinti savo turimus vidaus ir užsienio pinigus. Dėl to vyriausybėje susidaro deficitas, ir nominali pinigų pasiūla pradeda kilti.

Kainų lygio kilimas atsispindės laukiamam infliacijos lygyje darant tobulojo numatymo tikimybės prielaidą, t.y. teigiama, kad investuotojai veikia ir prognozuoja racionaliai. Didėjant laukiamam infliacijos lygiui π , vidaus pinigų paklausa krinta, o kainų lygis akimirksniu pašoka atskiru kiekiu. Kaip visa tai vyksta yra pavaizduota 3 paveiksle, kuriame pateikta dinaminės sistemos ekonomikos pozicija esant pastoviam valiutų kursui. Spindulys OX yra portfelio plėtros trajektorija esant pastoviam valiutų kursui, kadangi keičiasi privatus turtas, todėl yra statesnis už portfelio pusiausvyros kreivę $M/P = m = 0$.

Šaltinis: Krugman, 2003, p. 320

3 pav. Nenumatytas pajamų padidėjimas iš perėjimo prie plaukiojančio valiutos kurso

Rezervams pasibaigus sistema atsiduria taške A. Jei vyriausybė nutraukia valiutos kurso lygio palaikymą ir leidžia valiutos kursui svyruoti, realieji balansai pašoka taip, kad sistema atsiduria stabilioje trajektorijoje SS . Taigi ekonomika staiga perkeliama iš taško A į tašką B. Kadangi nominali pinigų pasiūla yra visada pastovi, todėl ekonomikos valiutos kurso režimo pakeitimas pasireiškia kainų lygio šuoliu. Pateiktas argumentas yra sąlygotas prielaidos, kad pasibaigus rezervams ekonomikos pozicija atsiduria plėtros trajektorijos OX sankirtos su stabilia trajektorija SS dešinėje. Kitu atveju pasibaigus rezervams valiutos kursas kristų, o ne kiltų. Tačiau aiškiai matoma, kad išsekus rezervams privatus turtas turi būti pakankamai didelis, kad ekonomika atsidurtų numatytoje pozicijoje. Taigi jei valiuta nespekuliuojama, atsargų išsekimas visada sąlygos atskirą kainų lygio šuolį, sukeltą netikėtus kapitalo nuostolius.

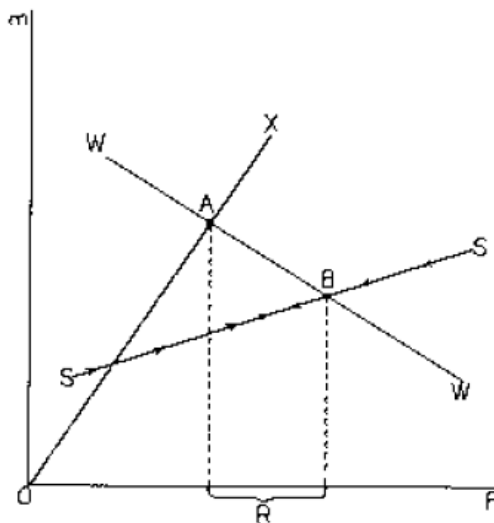
P. Krugman daro prielaidą, kad investuotojai nesitikėjo tokių kapitalo nuostolių, nes būtų jų išvengę. Autoriaus teigimu, keisdamas vidaus pinigus į užsienio pinigus dar prieš rezervams išsenkant biržos lošėjas gali uždirbti neriboto dydžio gražos normą. Žinoma, jei visi bandytų taip daryti, vyriausybės rezervų neliktų ir tokia perspektyva sąlygotų biržos lošėjų mėginimą atsikratyti vidaus pinigais dar anksčiau. Atsižvelgiant į tai, teigiama, kad investuotojams teisingai numačius įvykius, vyriausybės rezervų neliks dėl „spekuliacinės atakos“, kuri sudaro sąlygas visiems investuotojams išvengti netikėtų kapitalo nuostolių. Vyriausybės požiūriu „spekuliacinė ataka“ reiškia jos atsargų likvidavimą. Tačiau vidaus gyventojų požiūriu „spekuliacinė ataka“ sąlygoja jų portfelio sudėties pasikeitimą, iškeičiant vidaus pinigus į užsienio.

P. Krugman teigia, kad iškart po spekuliacinės atakos, ekonomika yra plaukiojančio valiutos kurso režime. Tiesioginis pokrizinis kainų lygis P gali būti nustatytas pagal turimą turtą.

Siekiant išvengti netikėtų kapitalo nuostolių „spekuliacinė ataka“ neturi sąlygoti atskiro kainų lygio pokyčio, vadinasi, turi būti $P' = P$ arba $P'/P = 1$. Būtent pastaroji aplinkybė ir sąlygoja mokėjimų balanso krizės atsiradimą.

Fiksuoto valiutos kurso režime apibrėžtu laikotarpiu privatus turtas (W) ir valstybės rezervo funkcija (R) palaipsniui vystosi, kol kerta slenkstį; o tuomet įvyksta staigi mokėjimų balanso krizė, kuri pašalina likusius rezervus ir priverčia pereiti prie plaukiojančio valiutos kurso.

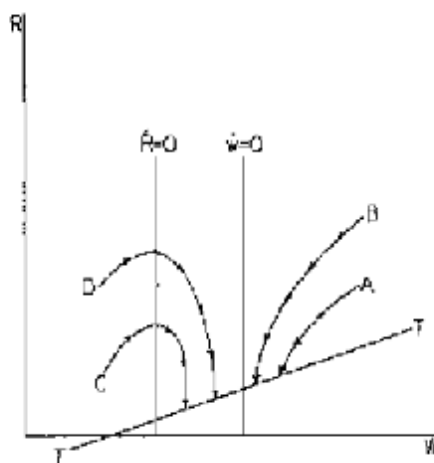
4 paveiksle vaizduojama tai, kas atsitinka krizės metu. Prieš pat „spekuliacinę ataką“ ekonomika yra pastoviojo kurso plėtros trajektorijoje OX , tačiau tuoj pat po jos ekonomika atsiduria plaukiojančio valiutos kurso stabilioje trajektorijoje SS . „Spekuliacinės atakos“ momentu turimas privatus turtas yra žymimas tašku A. Puolimo metu investuotojai perskirsto savo portfelį judėdami pietryčių kryptimi išilgai pastovaus turto linijos WW link taško B. Turimų užsienio pinigų padidėjimas pasiekiamas įsigyjant vyriausybės rezervus R.

Šaltinis: Krugman, 2002, p. 322

4 pav. Rezervų pašalinimas „spekuliacine ataka“

Daroma prielaida, kad krizės metu privatus turtas buvo didesnis, t.y. WW buvo pasislinkęs toliau į dešinę, todėl grafike aiškiai matyti, kad iš vyriausybės įsigyti rezervai taip pat turėjo būti didesni. Atsižvelgiant į tai, slenkstis, ties kuriuo įvyksta krizė, kyla aukšтын W , R erdvėje.

Šaltinis: Krugman, 2003, p. 323

5 pav. Požiūris į krizę pagal P. Krugman

Požiūris į krizę yra pavaizduotas 5 paveiksle, kuriame slenkstis yra žymimas TT . Kildamas aukšтын slenkstis kerta horizontaliąją ašį į kairę nuo vietos, kai $R = 0$. Galima išanalizuoti veiksnius, sąlygojančius krizės įvykimo laiką palyginant kai kurias tipiškas trajektorijas, pvz., vedančias iš taškų A, B, C ir D. Taškas B skiriasi nuo taško A, o taškas D nuo taško C tik tuo, kad jų pradinis rezervų

lygis yra didesnis. Kiekvienu atveju matoma, kad kuo didesni rezervai, tuo didesnė absoliuti privataus turto pokyčio vertė prieš krizę. Kadangi W nepriklauso nuo R , laikas iki krizės yra ilgesnis, o laikotarpis, per kurį vyriausybė gali dirbtinai susieti valiutos kursą, yra jos pradinių rezervų didėjanti funkcija.

Kai vyriausybės politika nėra užtikrinta, tada ekonomika su mokėjimų balanso problema pereina per tris etapus: palaipsniui mažėjančių rezervų laikotarpį, staigią spekuliacinę ataką ir pokrizinį laikotarpį, kurio metu valiuta palaipsniui nuvertėja.

Nagrinėjant mokėjimų balanso krizės modelį galima pateikti daug skirtingų neuztikrintumo rūšių. P. Krugman savo modelyje nagrinėjo tik vieną neuztikrintumo šaltinį – nepakankamas investuotojų žinias apie tai, kokią rezervų dalį vyriausybė ketina panaudoti valiutos kurso išsaugojimui. Tai suteikia galimybę pakeisti mokėjimų balanso krizes ir susigrąžinti pasitikėjimą.

Toliau bus išanalizuotas paprasčiausias atvejis. Tariaama, kad vyriausybės rezervai gali būti padalinti į pirminį rezervą R_1 , kuris, kaip investuotojai žino, bus skirtas valiutos kurso išsaugojimui, ir antrinį rezervą R_2 , kuris gali būti panaudotas arba likti nepanaudotas. Daroma prielaida, kad rinkoje tikima, jog R_2 panaudojimo tikimybė (α) bus $\alpha < 1$. Taip pat daroma prielaida, kad vyriausybei panaudojus kurią nors R_2 dalį valiutos kurso apsaugojimui rinka gali būti tikra, kad bus panaudota ir visa kita jo dalis.

Kaip ir anksčiau, teigiama, kad pradiniam laikotarpyje rezervai palaipsniui mažėja. Galiausiai ateitų „spekuliacinės atakos“ momentas, jei R būtų vienintelis rezervas; bet šiuo momentu krizė dar neįvyktų, jei rinka žinotų, kad rezervai, skirti apsaugoti valiutos kursą, yra $R_1 + R_2$.

Tokiu atveju „spekuliacinė ataka“ įvyksta, kai investuotojai įsigyja visą likusį vyriausybės pradinį rezervą R_1 . Jei vyriausybė po „spekuliacinės atakos“ paskiria savo antrinį rezervą valiutos vertės išlaikymui, investuotojai persiverčia ir iškeičia užsienio pinigus į vidaus, leisdami vyriausybei susigrąžinti rezervus.

Siekiant suprasti, kodėl taip įvyksta, nagrinėjami du klausimai. Pirma, kadangi nėra sandorių tvarkymo kaštų, „spekuliacinė ataka“ nieko nekainuoja. Investuotojams reikia turėti didesnę užsienio pinigų dalį labai trumpą laikotarpį, kol paaiškėja, ar antrinis rezervas bus panaudotas, ar ne. Antra, jei kapitalo nuotėkis neįvyktų, galėtų atsirasti netikėtų kapitalo nuostolių galimybė.

Jei spekuliacinė ataka neįvyktų arba būtų nepakankamai didelė, kad visiškai pašalintų pirminį rezervą, vyriausybė nuspręstų neskirti antrinio rezervo išsekus pirminiam rezervui R_1 , kas sąlygotų atskirą valiutos kurso šuolį. t.y. susidarytų kapitalo nuostoliai, kurių individualaus turto savininkas galėjo išvengti nemokamai. Atsižvelgiant į tai, „spekuliacinė ataka“ įvyktų, jei nebūtų jokio antrinio rezervo. Jei antrinis rezervas yra paskirtas, kapitalo nuostolių rizika prapuola ir turimi vidaus pinigai grįžta į savo ankstesnį lygį.

Ši analizė gali būti išplėsta iki rezervų įvairovės: $R_1, \dots, R_n$, ko pasekoje gali būti sukelta daugybė mokėjimų balanso krizių, kurių kiekviena užsibaigtų vyriausybės sprendimu paskirti kitą rezervą.

Apibendrinant P. Krugman mokėjimų balanso krizės modelį, pabrėžiama, kad mokėjimų balanso krizės yra natūralus investuotojų maksimizuotos elgsenos rezultatas. Kai vyriausybės noras panaudoti rezervus valiutos kursui apsaugoti nėra užtikrintas, gali kilti daugybė krizių, kurių metu kapitalas išteka iš šalies ir sugrįžta anksčiau nei klausimas yra galutinai išspręstas.

Analizė pasižymi dviem svarbiais apribojimais. Pirmasis apribojimas paremtas labai supaprastintu makroekonomikos modeliu. Tai leidžia lengviau plėtoti pagrindinius problemos klausimus, bet taip pat reiškia, kad neatsižvelgiama į daugybę veiksnių, įtakančių mokėjimų balanso krizę. Antrasis apribojimas paremtas prielaida, jog yra tik dvi galimos aktyvų rūšys, nerealistiškai suvaržančios galimus vyriausybės veiksmus, nes lieka tik vienintelis būdas dirbtinai susieti valiutos kursą – tai pardavinėti savo rezervus. Realesniame modelyje reiktų pripažinti kitų strategijų galimybę siekiant stabilizuoti valiutos kursą, tokių kaip atvirosios rinkos vertybinių popierių pardavimas arba intervencija į išankstinių sandorių rinką.

Vis dėlto, nepaisant šių apribojimų, analizė yra įtaigi ir tikrai padeda paaiškinti, kodėl pastangos apsaugoti pastovųjį valiutos kursą taip dažnai sąlygoja krizes.

Išanalizavus teorinį P. Krugman mokėjimų balanso krizės modelį, galima teigti, kad matematinis valiutų krizės modelio variantas sunkiai gali būti pritaikomas praktikoje, nes autorius neįvertina, kad centrinis bankas neturi teisės teikti paskolų vyriausybei, o pinigų bazė bet kuriuo metu negali viršyti centrinio banko atsargų. Tačiau šis modelis gali būti siejamas ne tik su biudžeto monetizavimu, bet ir su bendros šalies politikos (pinigų, biudžeto, kainų ir kt.) neatitikimu fiksuoto valiutos kurso režimui. Todėl tolimesnei analizei tikslinga nagrinėti ne tik einamosios sąskaitos deficitą, bet ir kitus makroekonominius rodiklius, kaip pavyzdžiui darbo užmokestis ir pan. Toliau bus trumpai pristatomos mokėjimų balanso krizės įvairiose pasaulio šalyse bei nustatomas jų atitikimas aptartam P. Krugman modeliui.

2.2. Mokėjimų balanso krizė pasaulio šalyse

Ankstesniame skyriuje buvo aptarti teoriniai mokėjimų balanso krizės modelio aspektai, tačiau būtų tikslinga apžvelgti pasaulio šalių, susidūrusių su mokėjimų balanso krizės problema, praktiką, šio reiškinio priežastis bei sukeltas pasekmes.

Prieš pradėdant analizuoti konkrečių šalių situacijas, būtina pažymėti, kad Michael M. Hutchison & Ilan Noy 2002 m. atliko lyginamąją ekonominę studiją „Valiutos ir mokėjimų balanso krizė

besivystančiose šalyse“ ir nustatė, kad mokėjimų balanso ir valiutos krizės įvyksta kai kurių sparčiai augančių rinkų ekonomikose - daugiau kaip 51 krizės atvejis per pastaruosius 25 metų rodo, kad apie 8 proc. laiko besiformuojančios rinkos ekonomika patiria didelių neramumų valiutų rinkose. Be to, mokslininkai nustatė, kad šis valiutų ir mokėjimų balanso krizių reiškinys turi tendenciją laikui bėgant pasikartoti įvairiose pasaulio regionuose, o pagrindinę reiškinio susidarymo priežastį įvardino šalies ekonominio augimo sulėtėjimą. (Hutchinson, Noy, 2002, p. 4)

Kiekviena didesnė pasaulinė valiutų krizė per paskutinius 20 metų buvo vienaip ar kitaip susijusi su fiksuoto valiutos kurso režimais. Galima paminėti 1994 m. Meksikos, 1997 m. Tailando, Indonezijos ir Korėjos, 1998 m. Rusijos ir Brazilijos, 2000 m. Argentinos ir Turkijos valiutų krizes. Toliau bus aptarta viena žymiausių ir daugelio pasaulio ekonomistų išanalizuota Meksikos mokėjimų balanso krizė, įvykusi 1994 – 1995 m. Taip pat bus apžvelgta kai kurių šalių, patekusių į mokėjimų balanso krizę per pastaruosius kelerius metus, situacija bei nurodomos pagrindinės tokios situacijos susidarymo priežastys.

2.2.1. Meksikos mokėjimų balanso krizė 1994 – 1995 m.

Ankstyvaisiais 1990 m. Meksika buvo laikoma viena iš šalių, sėkmingiausiai įvykdžiusių ekonomikos reformą. Meksiką kausčiausi ekonomikos stagnacijos problema buvo išspręsta, šalis siekė tapti EBPO bei NAFTA nare. Tačiau 1994 m. krizė atskleidė, kad Meksikos ekonomikos augimas neatskleidė realios šalies situacijos, kuri buvo palaikoma nestabilios pinigų ir fiskalinės politikos.

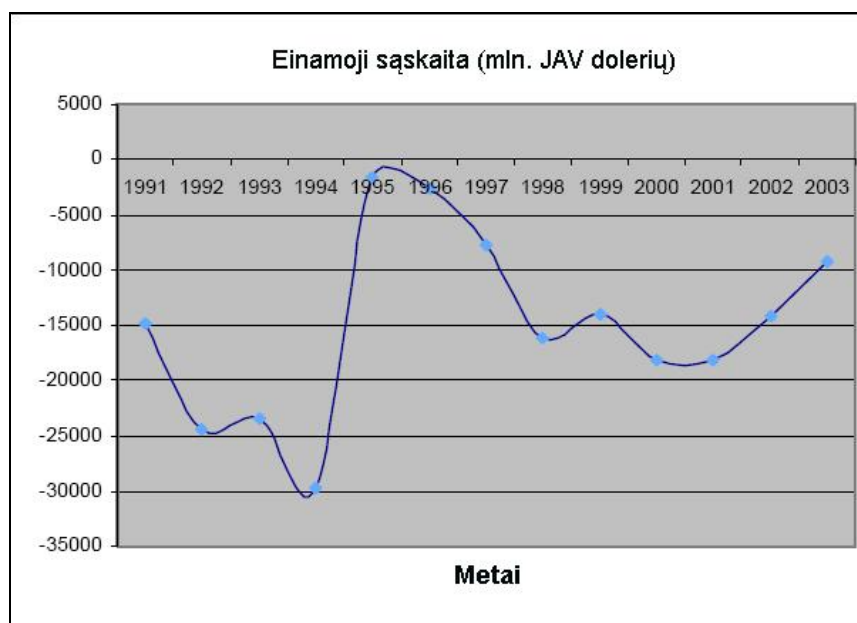
Norint suprasti Meksikos mokėjimų balanso krizės priežastis, būtina išanalizuoti šalies einamosios sąskaitos deficito raidą. Nuo pat Meksikos ekonomikos reformos proceso pradžios kova su infliacija buvo vienas iš svarbiausių Meksikos ekonomikos stabilizavimo uždavinių. Pagrindinis Meksikos anti-infliacinės politikos tikslas buvo valiutos kurso režimas, susietas su doleriu 1988 m. pasirašius ekonominio solidarumo plano paktą. Šis valiutos kurso režimas buvo labai veiksmingas kovojant su Meksikos infliaciniu spaudimu ir įtakojo šalies nacionalinės valiutos – Meksikos peso - kilimą.

Meksikos peso kilimas kartu su Meksikos vienpusės prekybos liberalizavimu buvo atsvara šalies importui, kuris sparčiai lenkė šalies eksporto lygį. Augantis prekybos deficitas sutapo su užsienio investicijų netikėtu išaugimu 1990 m. pradžioje. Bendrieji kapitalo srautai į Meksiką sudarė nuo 3,5 mlrd. JAV dolerių 1989 m. iki 33,3 mlrd. JAV dolerių 1993 m. Tai leido šaliai padengti savo augantį prekybos disbalansą ir tuo pačiu metu turėti didėjantį einamosios sąskaitos deficitą. Užsienio investicijų srautai į Meksiką palaipsniui vis labiau pervertino Meksikos pesą, kuris savo ruožtu didino

šalies importo poreikį ir įtakoją augantį einamosios sąskaitos deficitą. Toks įvykių ciklas ir Meksikos einamosios sąskaitos balanso poveikis buvo pagrindinė priežastis, įtakojusi mokėjimų balanso krizę.

Žinoma, kad mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitas turi būti finansuojamas privataus kapitalo srautų arba užsienio valiutos rezervų mažinimu. Prieš įvykstant mokėjimų balanso krizei Meksikos privataus kapitalo srautų pakakdavo finansuoti einamosios sąskaitos deficitą. 1992 - 1993 m. Meksikos einamosios sąskaitos deficitas sudarė 48 mlrd. JAV dolerių, o privataus kapitalo srautai - 57 mlrd. JAV dolerių.

Meksika, vis labiau priklausanti nuo užsienio investicijų einamosios sąskaitos deficito finansavimui, pasaulio ekonomistų teigimu susidūrė ir su didesne rizika. Nuo 1990 m. užsienio investicijos į besivystančias rinkas rėmėsi investicijų portfelio sudarymu. Meksikos atveju investicijų portfelis, praktiškai neegzistavęs 1989 m., išaugo iki 28,4 mlrd. JAV dolerių 1993 m. Bendrieji kapitalo įplaukų srautai tais pačiais metais siekė 33,3 mlrd. JAV dolerių. Investicijų portfelio sudarymas paprastai yra labiau kintantis nei tradicinės tiesioginės užsienio investicijos bei greičiau reaguoja į pasikeitimus.

Šaltinis: Curtis T. et al., 2005, p. 3

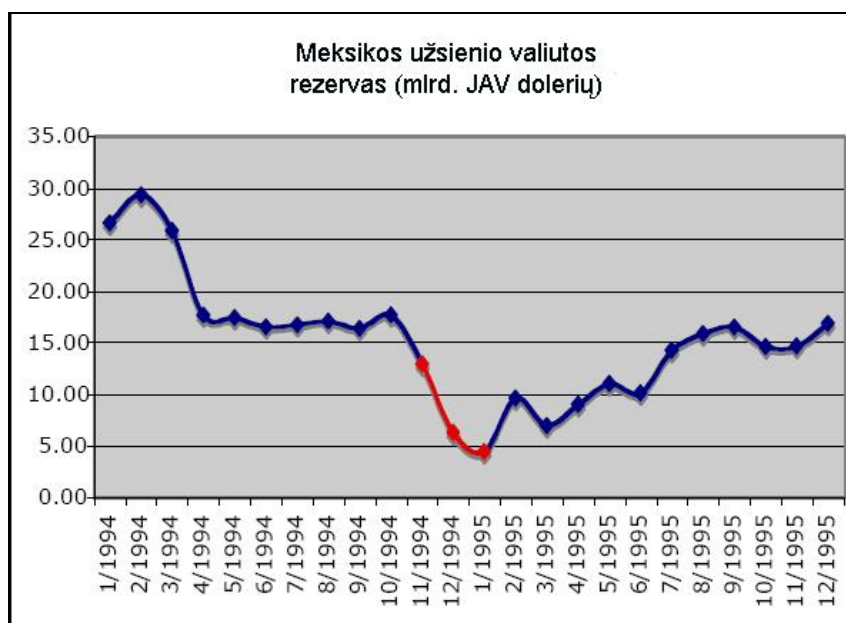
6 pav. Meksikos einamosios sąskaitos deficitas 1991 – 2003 m.

Meksikos politikai nematė pavojaus dėl pervertintos valiutos, augančio einamosios sąskaitos deficito ir priklausomybės nuo investicijų portfelio bei toliau mąstė pernelyg optimistiškai. Meksikos valdžia buvo įsitikinusi, kad šalies ekonomika išliks patraukli užsienio investuotojams taip ilgai, kol šalies priklausomybė nuo užsienio kapitalo srautų išnyks, nes palaipsniui skirtumai tarp importo ir

eksporto turėtų sumažėti. Toks mąstymas buvo paremtas Meksikos ekonomikos konkurencingumo didėjimo pasaulyje, šaliai sėkmingai įstojus į organizaciją NAFTA.

1993 m. ir 1994 m. pradžioje Meksikos ekonomika ir toliau traukė užsienio valiutą iš investuotojų nepaisant įrodymų, kad šalyje yra nestabilus einamosios sąskaitos deficitas bei pervertinta valiuta. Tik dėl 1994 m. įvykusių politinių įvykių investuotojų pasitikėjimas Meksikos ekonomika pradėjo svyruoti. Pradedant Chiapas sukilimu metų pradžioje ir baigiant kandidato į prezidentus nužudymu Meksikos rizikingumo reitingai pasaulyje sparčiai išaugo. Būtina pažymėti, kad šie politiniai įvykiai sutapo su JAV Federalinių rezervų sprendimu padidinti palūkanų normą. JAV palūkanų normos padidinimas atbaidė investicijų srautus nuo besivystančių rinkų, o tai tik dar labiau padidino Meksikos rizikingumo lygį.

Po 1994 m. kovo mėn. kandidato į prezidentus nužudymo Meksika patyrė dramatišką savo užsienio kapitalo srautų smukimą. Dėl sumažėjusių tarptautinių investicijų Meksika turėjo finansuoti einamosios sąskaitos deficitą panaudojant užsienio valiutos rezervus. Iki 1994 m. kovo mėn. pabaigos Meksikos užsienio valiutos rezervai sumažėjo nuo 26 mlrd. JAV dolerių iki 18 mlrd. JAV dolerių.

Šaltinis: Curtis T. et al., 2005, p. 5

7 pav. Meksikos užsienio valiutos rezervai 1994 – 1995 m.

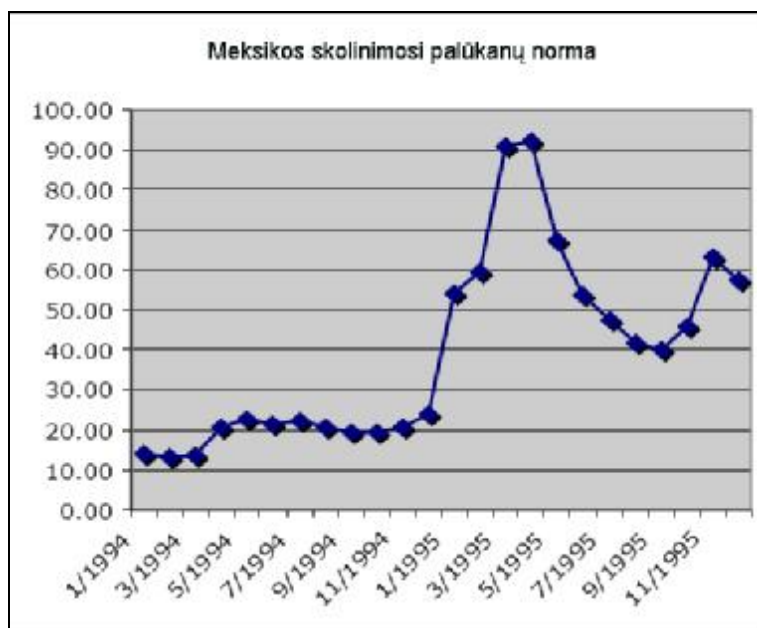
Susiklosčius tokiai situacijai Meksika turėjo dvi galimybes stabilizuoti augantį mokėjimų balanso disbalansą:

- devaluoti valiutos kursą ir taip sumažinti einamosios sąskaitos deficitą;
- palaikyti valiutos kursą didinant palūkanų normas.

Vyriausybė pasirinko antrąjį variantą tikėdamasi, kad ekonominė šalies suirutė yra tik laikinas ekonominis reiškinys. Atsižvelgiant į tai, kad valiutos kursas buvo fiksuotas, Meksikos valstybės išdo vekselių palūkanų normos išaugo iki 16,25 proc.

Per paskutinįjį 1994 m. ketvirtį Meksikos vyriausybė bandė kovoti su išaugusia palūkanų norma ir pinigų trūkumu pratęsdama vidaus kreditą. Tai buvo atlikta šalies centriniam bankui nupirkus privataus sektoriaus vertybinius popierius su žemesne palūkanų norma nei pageidauja užsienio investuotojai. Tačiau šis bandymas sterilizuoti tarptautinius rezervus buvo nesuderinamas su siekiu palaikyti fiksuotą valiutos kursą.

Bandant parodyti, kad pasaulinėje rinkoje Meksikos pesas buvo vis dar stiprus, valstybės gautas kreditas bei vyriausybės trumpalaikė skola buvo konvertuoti į JAV dolerius. JAV doleriais denominuota skola, išleista vekseliais, pavadintais *tesobonos*, buvo labiau patraukli užsienio investuotojams nei „didelės rizikos“ Meksikos pesu denominuota skola. Tačiau tokiu savo sprendimu Meksikos vyriausybė taip pat prisiėmė ir riziką, kuri anksčiau teko investuotojams.

Šaltinis: Curtis T. et al., 2005, p. 3

8 pav. Meksikos skolinimosi palūkanų norma 1994 – 1995 m.

Nepaisant Meksikos pastangų palaikyti fiksuotą valiutos kursą, užsienio rinkos neįvertino Meksikos pastangų ir šalies neapmokėta (JAV doleriais denominuota) skola tapo imli finansiniams šokams. Vyriausybės ekspansinė pinigų ir fiskalinė politika tik pagreitino šalies užsienio valiutos rezervų išsekimą. Investuotojai suprato, kad Meksikos finansinė padėtis yra nestabili, todėl ruošėsi neišvengiamai devalvacijai.

Iki 1994 m. gruodžio mėn. Meksikos užsienio valiutos rezervai sumažėjo iki maždaug 10 mlrd. JAV dolerių, kurie buvo nepakankami padengti neapmokėtą 30 mlrd. JAV dolerių skolą. Galiausiai 1994 m. gruodžio mėn. 20 d. vyriausybė buvo priversta devaluoti vietinę valiutą (nustatyta 15 proc. valiutos devaluacija). Akivaizdu, kad naujas kursas buvo nepatikimas ir 1994 m. gruodžio mėn. 22 d. Meksikos vyriausybė nusprendė nustatyti plaukiojantį valiutos kurso režimą. Po tokios žinios paskelbimo, investuotojai per kelias savaites pasitraukė iš Meksikos privedant šalį prie kritinės padėties, jai vos įstengiant įvykdyti savo įsipareigojimus.

1995 m. sausio mėn. Meksikos vyriausybė paskelbė planą siekiant sustabdyti neigiamą infliacinį poveikį krizei. Plane buvo numatyta ženkliai sumažinti valdžios sektoriaus išlaidas ir nustatyti pinigų politikos apribojimus, ypač dėl kredito suteikimo vietiniams skolininkams. Planu taip pat buvo stengiamasi sukurti nuoseklų lankstaus valiutos kurso režimą. Šis perėjimas turėjo užtikrinti tikslią Meksikos peso rinkos vertę ilguoju laikotarpiu (siekiant išvengti nacionalinės valiutos pervertinimo) bei didinti eksporto konkurencingumą.

Suvokdama, kad nesugebės sėkmingai įveikti krizės savo jėgomis, Meksikos vyriausybė kreipėsi pagalbos į užsienio valstybes, visų pirma į JAV komercinius bankus. Iki 2005 m. vasario mėn. Meksika buvo gavusi paskolų garantijų ir kreditų už maždaug 52 mlrd. JAV dolerių. TVF paskola sudarė 17,8 mlrd. JAV dolerių ir į istoriją įėjo kaip didžiausia TVF suteikta paskola.

2.2.2. Mokėjimų balanso krizė kitose pasaulio šalyse

Nors Meksikos mokėjimų balanso krizė 1994 – 1995 m. yra vienas iš geriausiai nagrinėjama modelį atspindinčių įvykių, tačiau būtų tikslinga išanalizuoti ir kitų pasaulio šalių, susidūrusių su mokėjimų balanso krizės reiškiniu per pastaruosius metus, aplinkybes, priežastis ir pasekmes.

Viena tokių šalių yra Ukraina, kurioje mokėjimų balanso krizės požymiai buvo užfiksuoti 1998 m., kai finansinės krizės metu buvo prarasti dideli kapitalo srautai ir išseikvoti rezervai, sumažėję iki mažiau nei trečdaliao 1997 m. lygio. Šalis buvo priversta devaluoti savo valiutos kursą taip, kad Ukrainos produktai taptų konkurencingi tiek išorės, tiek vidaus rinkose. Tai sąlygojo užsienio valiutos rezervų atsigavimą tik 1999 m.

Atrodytų, kad po 1998 m. įvykusios mokėjimų balanso krizės Ukrainoje šis reiškinys neturėtų greitai pasikartoti, tačiau 2009 m. reitingų agentūra Standard & Poor's nustatė, kad Ukraina ir vėl susiduria su mokėjimų balanso krizės reiškiniu dėl kritusių eksporto kainų. Kaip teigia Standard & Poor's, Ukraina susiduria su mokėjimų balanso krize, nes kainos už plieno ir chemijos eksportą sumažėjo, o dujų importo kainos išaugo. Be to, bankų sistemos refinansavimo rizika yra milžiniška kaip ir išorės skola bankams, sudaranti apie 42 mlrd. JAV dolerių.

Nyderlandų banko Rabobank specialistai be aukščiau paminėtų priežasčių taip pat nustatė, kad Ukraina labai jautriai reaguoja į pasaulio finansų krizę. BVP per pirmąjį 2009 m. ketvirtį sumažėjo net 20,3 proc. Importo sumažėjimas net 52 proc. per pirmus penkis 2009 m. mėnesius reiškia, kad einamoji sąskaita bus beveik subalansuota pasibaigus 2009 m.

2008 m. valstybės skola sudarė 10,3 proc. BVP, tačiau tikimasi, kad ji išaugs dar labiau, nors pajamos sparčiai mažėja. Vietinės valiutos kurso sumažėjimas tik padidino užsienio skolų našta. Be to, prognozuojama, kad pastangos sutvarkyti bankininkystės sektorių gali tik dar padidinti ir taip jau dideles valstybės išlaidas. Būtina pažymėti, kad apie 10 proc. BVP Ukrainos vyriausybė skiria socialiniams pervedimams. Šios išlaidos ateityje nemažės, nes Ukrainos visuomenė ir toliau sparčiai sensta, gyventojų skaičius mažėja. Visi šie ilgalaikiai trūkumai ir toliau sparčiai blogina valstybės ekonominę padėtį.

Nepaisant visų aukščiau išvardintų mokėjimų balanso krizės susidarymo priežasčių, taip pat būtina paminėti ir valstybės politinę situaciją. Iki 2010 m. sausyje įvyksiančių rinkimų nuolatiniai politiniai mūšiai tęsis, dėl ko vyriausybė gali užtrukti parengti ir įgyvendinti kovos su krize politiką. Teismų santvarka Ukrainoje yra politizuota, korupcija yra didelė, o ekonominė laisvė ir verslo kūrimo sąlygos yra prastos. Taigi mokėjimų balanso krizės rizikos perspektyva Ukrainoje ir toliau išlieka pakankamai aukšta.

Dar viena šalis, pastaraisiais metais susidūrusi su mokėjimų balanso krizės reiškiniu, yra Pakistanas. 2008 m. spalio mėn. Pakistane vietos valiuta (rupija) smuko iki rekordiškai žemo lygio po to, kai Pakistano centrinis bankas pranešė, kad šalyje esančios užsienio valiutos užteks padengti vos šešių savaičių importui. Tuo metu šešių mėnesių amžiaus iš civilių sudaryta vyriausybė siekė tarptautinės paramos Pakistanui pereinant prie demokratijos po daugiau nei aštuonerius metus ją valdžiusios kariuomenės vado Pervez Musharraf.

2008 m. spalio mėn. 11 d., Pakistano užsienio valiutos rezervai sudarė 7,75 mlrd. JAV dolerių tačiau nukrito iki 570 mln. JAV dolerių vos per vieną savaitę. Taigi šalis susidūrė su staigia mokėjimų balanso krize.

2008 m. lapkričio mėn. Pakistanui buvo suteikta 7,6 mlrd. JAV dolerių paskola iš TVF siekiant padėti tautai įveikti pasitikėjimo krizę ir pagerinti savo skolinimosi reitingą. Ši paskola gali padėti Pakistanui gauti papildomą paramą ir iš kitų skolintojų ir donorų šalių, įskaitant JAV, Didžiąją Britaniją, Kiniją ir Saudo Arabiją.

Nepaisant paramos, Pakistano vyriausybės skola yra laikoma antra pagal rizikingumą investuotojams pasaulyje po Argentinos. 2008 m. pabaigose bazinė palūkanų norma buvo padidinta iki 15 proc. siekiant pažaboti infliaciją, kuri 2008 m. lapkričio mėn. siekė 30 proc., o šalies biudžeto deficitas 2008 m. buvo rekordiškai didelis – 14 mlrd. JAV dolerių.

Atsižvelgiant į tai, TVF Pakistanui suteikė dar dvi papildomas paskolas: 2009 m. balandžio mėn. buvo skirta 848 mln. JAV dolerių paskola, o 2009 m. lapkričio mėn. – 1,2 mlrd. JAV dolerių paskola.

Kaip ir anksčiau analizuotų šalių (Ukrainos ir Meksikos (žr. 2.2.1 skyrių)) atveju, viena iš pagrindinių mokėjimų balanso krizės susidarymo veiksnių buvo politinė valstybės situacija. Pakistano liaudies partijos vadovaujama vyriausybė, kuri į valdžią atėjo 2008 m. kovo mėnesį, beveik visus šešis mėnesius buvo paralyžuota dėl nuolatinių politinių ginčų.

Dar viena šalis, kurioje kyla grėsmė susidaryti mokėjimų balanso krizei yra Vietnamas. 2009 m. lapkričio mėn. pradžioje augantis prekybos deficitas bei senkantys užsienio valiutos rezervai iškėlė šalies mokėjimų balanso ir valiutos kurso problemas.

Nors Vietnamo ekonomika 2009 m. įveikė stagnacijos laikotarpį ir vėl pradėjo augti (trečiąjį 2009 m. ketvirtį ekonomika augo 5,2 proc.), tačiau Vietnamo didelės fiskalinės ir pinigų politikos skatinimo pastangos sąlygojo didelį importo nutekėjimą. Taip buvo todėl, kad vyriausybė „pirkti vietnamietišką prekę“ kampanijos metu nesugebėjo nukreipti vartotojų nuo pigių Kinijoje pagamintų prekių, o viešajai infrastruktūrai ir užsienio investicijoms buvo reikalinga importuoti gamybos priemones, pavyzdžiui, mašinų ir plieno mašinas.

Prognozuojama, kad valstybei nepriėmus griežtesnių sprendimų dėl šalies valiutos kurso keitimo bei vykdomos politikos griežtinimo, Vietname kils mokėjimų balanso krizės problema.

Išnagrinėjus pasaulio šalis, susidūrusias su mokėjimų balanso krizės modeliu, galima teigti, kad P. Krugman sukurtas modelis gali būti pritaikytas analizuojant konkrečių šalių situacijas, nes užsienio valiutos rezervų eikvojimas, einamosios sąskaitos disbalansas bei nenuosekli valstybės fiskalinė bei monetarinė politika sukelia valstybėje tokį reiškinių kaip mokėjimų balanso krizė. Kaip geriausiai atspindinti P. Krugman sukurto mokėjimų balanso krizės modelio teiginius yra Meksikos mokėjimų balanso krizė, įvykusi 1994 – 1995 m. Pažymėtina, kad ne tik aukščiau išvardinti veiksmai įtakoja tokios padėties atsiradimą, tačiau didelę įtaką turi ir kitų svarbių makroekonominių rodiklių (didelis nedarbas, nesuvaldoma infliacija ir pan.) kitimas bei valstybės politinė situacija. Atsižvelgiant į tai, be pagrindinių mokėjimų balanso sąskaitų tolimesnėje analizėje bus nagrinėjami svarbiausi Lietuvos makroekonominiai rodikliai, kuriais remiantis būtų galima įvertinti teorinę mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybę šalyje.

3. MOKĖJIMŲ BALANSO KRIZĖS ANALIZĖ

Kaip parodė įvairių pasaulio šalių atvejai, mokėjimų balanso krizės reiškinys yra aktuali problema pasaulyje. Per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje mokėjimų balanso krizė dar nėra pasireiškusi, todėl tikslinga išanalizuoti pastarojo dešimtmečio statistinius rodiklius bei nustatyti mokėjimų balanso krizės atsiradimo galimybę. Lietuvos duomenys bus palyginti su išanalizuotais kitų Baltijos šalių (Latvijos ir Estijos) duomenimis. Tokiu būdu bus padarytos išvados, kurioje iš trijų Baltijos valstybių yra didžiausia grėsmė susidurti su mokėjimų balanso krizės reiškiniu.

Tikslus valiutų krizės prognozavimas – vis dar sunkiai įgyvendinamas uždavinys. Tačiau pastaraisiais metais atlikti empirinio ir teorinio pobūdžio tyrimai padėjo nustatyti pagrindinius ekonominius rodiklius, leidžiančius įvertinti krizės kilimo tikimybę. Nustatyta, kad valiutų krizei prognozuoti tinkantys ekonominiai rodikliai yra oficialiosios užsienio atsargos, realusis valiutos kursas, bankų kreditas, valdžios sektoriaus skola ir infliacija. Ne mažiau svarbūs rodikliai yra prekybos balansas, valdžios sektoriaus deficitas ir kiti makroekonominiai rodikliai.

Remiantis P. Krugman teoriniu mokėjimų balanso krizės modeliu (žr. 2.1. skyrių) bus nagrinėjami pagrindiniai su mokėjimų balansu susiję rodikliai. Remiantis įvairių pasaulio šalių praktika buvo padaryta išvada, kuri teigia, kad nagrinėjant mokėjimų balanso krizės situaciją šalyje, reikia atsižvelgti ir į kitus svarbius makroekonominius bei politinius veiksnius, todėl atliekant analizę bus nagrinėjami ir kiti žemiau išvardinti makroekonominiai Lietuvos rodikliai bei veiksniai, kuriais remiantis būtų galima įvertinti teorinę mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybę šalyje:

- Einamoji ir kapitalo/finansinė sąskaita;
- Oficialiosios tarptautinės atsargos;
- Valiutos kurso režimo sistema;
- Valstybės skola;
- Valstybės biudžeto deficitas/perteklius;
- Ekonominio augimas;
- Kainų lygis;
- Užimtumas;
- Mokesčių sistema;
- Politinė šalies situacija;
- Verslo skaidrumo sistema.

Atlikus visų aukščiau išvardintų makroekonominių bei politinių rodiklių ir veiksnių analizę galima padaryti išvadas dėl galimo mokėjimų balanso krizės pasireiškimo Lietuvoje.

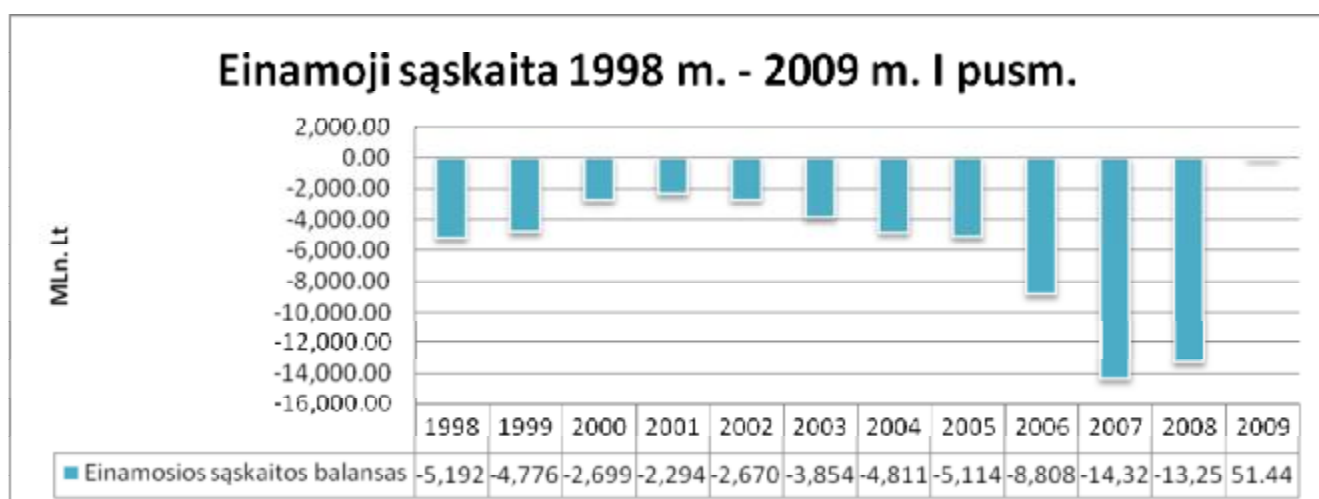
3.1. Lietuvos mokėjimų balanso krizės analizė

Šalies mokėjimų balansas ir tarptautinių investicijų balansas sudaromas ir skelbiamas vadovaujantis principiniais TVF (Mokėjimų balanso vadovo penktasis leidimas), ECB ir Eurostat metodiniais reikalavimais ir standartais, 2004 m. liepos 16 d. (iš dalies pakeistos 2007 m. gegužės 31 d.) gairėmis dėl ECB statistinės atskaitomybės reikalavimų, taikomų mokėjimų balanso ir tarptautinių investicijų balanso statistikos srityje bei tarptautiniame atsargų šablone ir 2005 m. sausio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB) Nr. 184/2005 dėl mokėjimų balanso, tarptautinės prekybos paslaugomis ir tiesioginių užsienio investicijų Bendrijos statistikos.

Lietuvos mokėjimų balanso 1999 – 2009 m. I pusr. lentelė pateikta 3 priede. Tolesniuose skyriuose nagrinėjamos ne tik Lietuvos mokėjimų balanso sąskaitos (einamoji sąskaita, kapitalo ir finansinė sąskaita, oficialiosios tarptautinės atsargos), bet ir kiti ekonominiai rodikliai bei veiksniai, galintys įtakoti mokėjimų balanso krizės atsiradimą.

3.1.1. Lietuvos einamoji sąskaita ir kapitalo finansinė sąskaita

Šiame skyriuje bus nagrinėjama einamosios sąskaitos bei kapitalo ir finansinės sąskaitų kitimas, sąskaitų sudedamųjų dalių įtaka bendram rezultatui bei pagrindinės priežastys ir aplinkybės, įtakojusios einamosios bei kapitalo ir finansinės sąskaitų rezultatus per pastaruosius dešimt metų. Einamosios sąskaitos kitimas nuo 1998 m. iki 2009 m. pirmojo pusmečio pavaizduotas devintojo paveikslėlio diagramoje.

Šaltinis: Lietuvos Bankas, 2009

9 pav. Lietuvos einamoji sąskaita 1998 - 2009 m. I-VI mėn., mln. Lt

Atsižvelgiant į besikeičiančią ekonominę situaciją Lietuvoje laikotarpiu nuo 1998 m. iki 2009 m. I pusr., tikslinga Lietuvos mokėjimų balanso einamąją sąskaitą nagrinėti atskirais laikotarpiais. Išskiriami trys pagrindiniai etapai: 1998 – 2003 m., 2003 m. – 2007 m. ir nuo 2008 m.

Analizuojant laikotarpį nuo 1998 m. iki 2001 m. galima pastebėti, kad per visą šį laikotarpį einamosios sąskaitos deficitas mažėjo didėjančio eksporto dėka. Šį reiškinį reikia laikyti teigiama tendencija, kuriai įtakos turėjo Lietuvos eksporto kryptių kaita, prekių konkurencingumo stiprėjimas padidėjus darbo našumui dėl išaugusio taupymo ir investicijų.

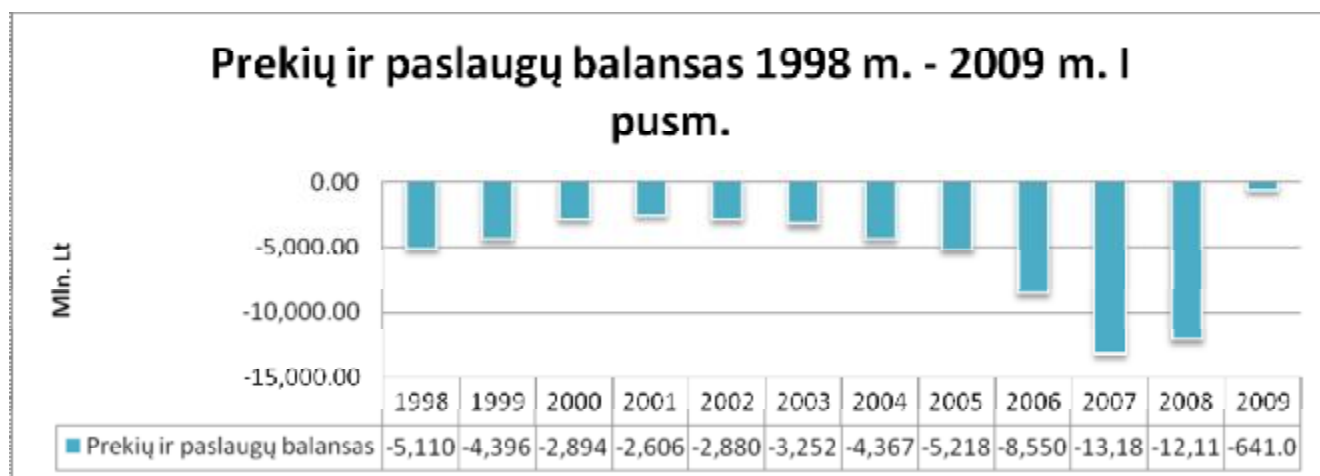
1999 m. einamosios sąskaitos deficitas sumažėjo 8 proc. Šiais metais įvykusi Rusijos krizė žymiai įtakojo ir Lietuvos mokėjimų balanso rodiklius. Tačiau nepaisant Rusijos finansų ir ekonominės krizės sukulto neigiamo išorinio poveikio, Lietuvoje išliko stabili makroekonominė aplinka. Į Rusijos krizę ir lėtą augimą ES Lietuva reagavo kaip bet kuri normali funkcionuojančios rinkos ekonomikos valstybė. Susidūrę su paklausos sumažėjimu ir Rusijos valiutos nuvertėjimu, Lietuvos eksportuotojai sugebėjo persiorientuoti į ES rinkas. 1998 m. ir 1999 m. I ketv. Lietuva sugebėjo padidinti eksportą į ES (absoliučia išraiška). Palyginus su atitinkamu 1998 m. laikotarpiu, 1999 m. I ketv. eksportas į ES padidėjo 7 proc., o pagrindinio Lietuvos eksporto į ES struktūra (tekstilė, chemikalai, įrengimai ir medžio gaminiai) išliko ta pati.

Nuo 1999 m. prekybos balanso deficitas ir toliau mažėjo. Laikotarpiu nuo 1998 m. iki 2003 m. didžiausias prekybos balanso deficitas buvo pasiektas 1998 m. didelio mašinų ir įrenginių bei transporto priemonių importo dėka. 1998 m. pasižymėjo kaip didžiausių investicijų metai tiek į valstybinį, tiek į privatųjį sektorių. Be to, buvo pasiektas neigiamas paslaugų balanso saldo spartaus transporto bei kelionių paslaugų eksporto dėka.

Lietuvos einamoji sąskaita 2003 - 2007 m. buvo neigiama ir per šiuos metus beveik visą laiką augo į neigiamą pusę. Nuo 2003 iki 2007 m. deficitas išaugo net 2,7 karto. Einamosios sąskaitos deficitą šiuo laikotarpiu, kaip ir per visą pastarąjį dešimtmetį, labiausiai įtakojo neigiamas prekybos balansas. Anot Lietuvos Banko specialistų, einamosios sąskaitos deficito pokyčius lėmė tiek jį mažinantys, tiek ir didinantys veiksniai. Dėl Rusijos krizės poveikio 1999 m. pastebimai sumažėjo prekių ir paslaugų eksportas (16,4 proc.), bendrosios vidaus investicijos (apie 14 proc.) ir BVP. Tai sumažino bendrąją vidaus paklausą. Tačiau, gamybos ir pajamų mažėjimo sąlygomis, konsoliduoto šalies biudžeto deficitas padidėjo nuo 5,8 iki 7,9 proc. BVP. Galutinio vartojimo ir importo sumažėjimas buvo mažesnis už gamybos ir eksporto nuosmukį. Dėl šios priežasties mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitas išliko santykinai aukštas. Tam tikrą negatyvų poveikį eksportui turėjo ir lito brangimas euro atžvilgiu. Einamosios sąskaitos deficito pokyčius lėmė ir sezoniniai svyravimai. Be to, einamosios sąskaitos deficito pokyčiui turėjo įtakos ir sumažėjęs teigiamas einamųjų pervedimų balansas.

Nagrinėjant 2008 m. situaciją, vien tik per pirmąjį pusmetį buvo užfiksuota 9 396,46 mln. Lt deficito suma, kuri sudarė net 65 proc. 2007 m. einamosios sąskaitos deficito. Be to, Lietuvos Bankas pranešė, kad išankstiniais vertinimais didėjantis einamosios sąskaitos deficitas reiškia, kad šalis tampa vis labiau priklausoma nuo kapitalo įplaukų iš užsienio. Deficitas gali išlikti didelis ne vienerius metus iš eilės nesukeldamas ekonominių problemų, vis tik yra svarbu, kaip jis yra finansuojamas. Finansinės krizės akivaizdoje didelis einamosios sąskaitos deficitas kėlė vis didesnius neramumus. EK prognozėmis, 2009 m. Lietuvos ekonomika turėjo nei augti, nei mažėti. Nepaisant to, kad pirmąjį 2008 m. pusmetį BVP augo 6,1 proc., ekonominiiais vertinimais jau 2008 m. Lietuvos ekonomika pradėjo sparčiai smukti, mažmeninės prekybos augimas lėtėti, silpnėti pramonės produkcija. 2008 m. pabaigoje prognozės, kad Lietuvos mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitas turėtų išaugti, nebuvo pagrįstos. Atvirkščiai, Lietuvos Banko duomenimis, einamosios sąskaitos deficitas sudarė 14,5 mlrd. Lt, arba 13 proc. BVP t.y., palyginti su 2007 m. gruodžiu, jis sumažėjo 6,5 proc. Tokį einamosios sąskaitos deficito mažėjimą daugiausia lėmė sumažėjęs importas iš kitų šalių bei valstybės taupymo politika.

Einamosios sąskaitos deficitas leidžia suprasti, kokią dalį prekių ir paslaugų šalis papildomai turi įsigyti kitose šalyse tam, kad galėtų patenkinti savo poreikius. Nuolatinis einamosios sąskaitos deficito didėjimas gali sukelti rimtų ekonominių padarinių, todėl yra būtina visokeriopai skatinti ir remti tuos gamintojus, kurie eksportuoja arba gali eksportuoti pagamintą Lietuvoje produkciją. Pasikeitusi einamosios sąskaitos deficito situacija 2009 m. pirmą pusmetį buvo pasaulinės finansų krizės padarinys. Siekiant geriau suprasti Lietuvos einamosios sąskaitos balanso rezultatus per pastaruosius dešimt metų, tikslinga išnagrinėti pagrindinę jos sudedamąją dalį, t.y. prekių ir paslaugų balansą. Prekių ir paslaugų balansas, susidedantis iš prekių ir paslaugų importo bei eksporto, pavaizduotas dešimto paveikslo diagramoje.

Šaltinis: Lietuvos Bankas, 2009

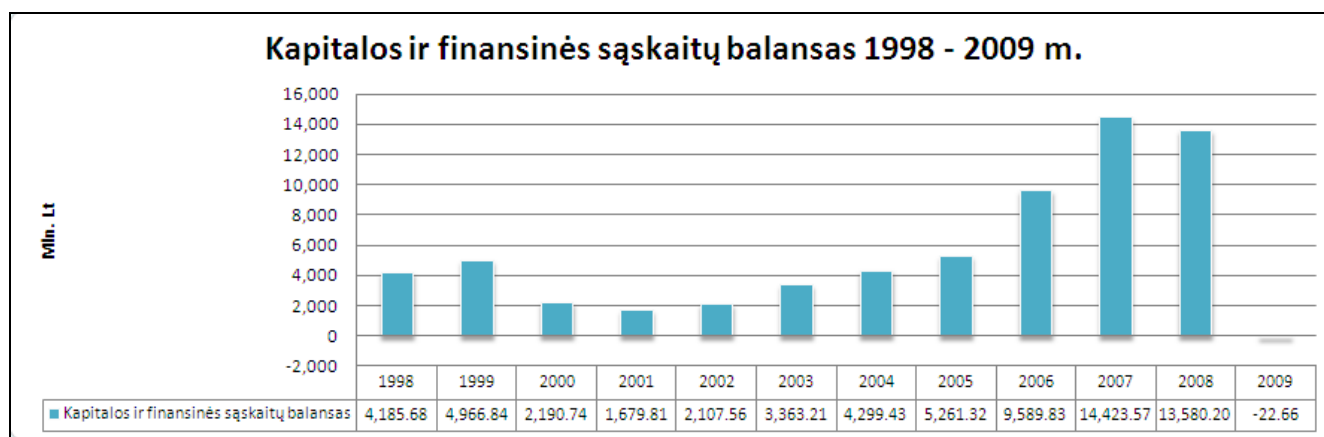
Per visą nagrinėjamą laikotarpį prekių ir paslaugų balansas buvo neigiamas, t.y. eksportas sudarė mažesnę dalį nei prekių importas. Didžiausias skirtumas tarp prekių importo ir eksporto matomas nuo 2006 m., kai prekių eksportas sudarė vidutiniškai tik apie 75 – 77 proc. prekių importo.

2008 m. rugsėjo mėnesį išplatintame Lietuvos Banko pranešime teigiama, kad mineralinių produktų, trąšų ir javų eksportas sudarė apie trečdalį viso šalies eksporto ir jų eksporto apimtis augo labai sparčiai. Pranešime drąsiai buvo prognozuojama, kad šie produktai darys didelę teigiamą įtaką Lietuvos eksporto augimui, jeigu artimiausiu laikotarpiu situacija pasaulio rinkose nepasikeis. Nors ilguoju laikotarpiu šios produktų grupės nėra priskirtinos prie didinančių šalies konkurencingumą, tačiau ši atskiruose sektoriuose pastebima Lietuvos ekonomikos specializacija gali padėti išlaikyti santykinai aukštus, palyginti su kitomis Baltijos valstybėmis, ekonomikos augimo tempus trumpuoju laikotarpiu. Teigiama, kad tokiu atveju Lietuvos ekonomika turėtų būti priklausoma nuo konjunktūrinių pokyčių pasaulio maisto produktų ir energetinių žaliavų rinkose.

Tačiau nepaisant teigiamų prognozių, 2009 m. pirmąjį pusmetį prekių eksportas ir importas nusmuko net 5 kartus, palyginti su tokiu pačiu laikotarpiu 2008 m. Eksporto sumažėjimui įtakos turėjo 44,5 proc. sumažėjęs apdorotų naftos alyvų ir alyvų, gautų iš bituminių mineralų, 50,5 proc. – trąšų, 45 proc. – antžeminio transporto priemonių eksportas. Importo sumažėjimui didžiausios įtakos turėjo 44,8 proc. sumažėjęs žalios naftos, 72,4 proc. – antžeminio transporto priemonių, 50,3 proc. – katilų, mašinų ir mechaninių įrenginių importas. Visų minėtų prekių importo ir eksporto sumažėjimą nulėmė didelis skaičius bankrutuojančių įmonių bei gamybos apimčių mažinimas dėl šalį apėmusios ekonominės krizės.

Veiksmai, kurių turi imtis Lietuvos Vyriausybė yra skatinti gamybą, tuo pačiu ir eksportą įvairiais būdais, tokiais kaip eksporto draudimas, subsidijos eksportuojamai produkcijai, aktyvi realizavimo rinkų paieška ir pan. Lietuvos eksportą riboja eksportuojamų produktų specifika, netobula mokesčių politika, įvairūs sunkumai, susiję su eksporto dokumentų įforminimu, ir kai kurių šalių rinkos rizikingumo laipsnis.

Kalbos apie einamosios sąskaitos deficitą dažnai palydimos samprotavimais apie jo finansavimą. Einamosios sąskaitos deficito finansavimu vadinami tie kapitalo sąskaitos šaltiniai, iš kurių, kaip manoma, importuotojai papildomai gauna užsienio valiutos (kiek per duotą laikotarpį neuždirba eksportuotojai). Tai - užsienio paskolos, rinkos dalyvių turimos užsienio valiutos atsargos, centrinio banko laikomi užsienio valiutos rezervai. Mokėjimų balanse tai atsispindi kapitalo ir finansinėse sąskaitose.

Šaltinis: Lietuvos Bankas, 2009

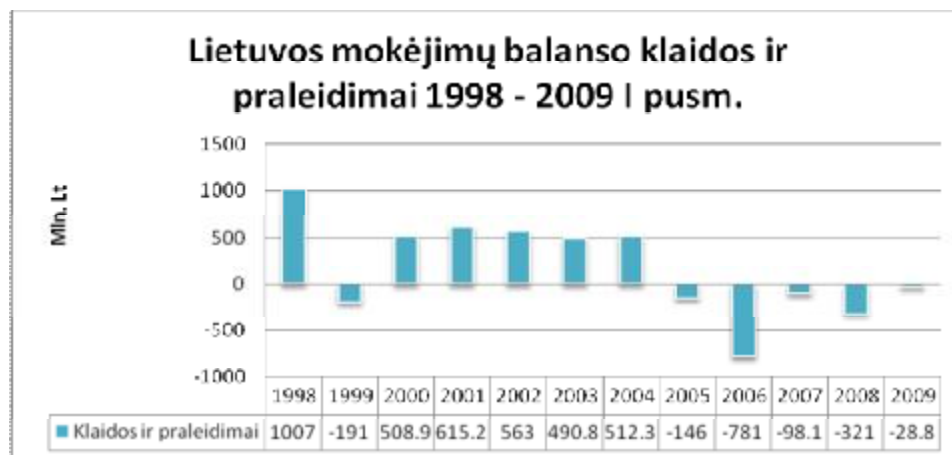
11 pav. Kapitalo ir finansinės sąskaitos balansas 1998 – 2009 m. I – VI mėn., mln. Lt

Lietuvos kapitalo ir finansinės sąskaitų balanso reikšmės 1998 - 2009 m. pirmąjį pusmetį pateiktos vienuolikto paveikslo diagramoje. Galima pastebėti, kad 2007 m. kapitalo ir finansinės sąskaitos balanso dalis mokėjimų balanse buvo didžiausia per visą nagrinėjamą laikotarpį ir palyginti su 2006 m. išaugo net apie 50 proc. Toks augimas buvo sąlygotas einamosios sąskaitos deficito išaugimo. Einamosios sąskaitos deficitui padengti Lietuvos vyriausybė didino kapitalo sąskaitą parduodant užsienyje šalies aktyvus bei imant tarptautines paskolas. Abiem atvejais šalis gauna užsienio valiutos padengti einamosios sąskaitos deficitą. Tačiau tai didina valstybės įsiskolinimą. Valstybės skolos 2007 m. ataskaitų duomenys Valstybės kontrolės pranešimu nebuvo pilni, t.y. nebuvo įtraukta informacija apie mokėtinas palūkanas už valstybės vardu prisiimtas paskolas bei apie būsimus ilgalaikius valstybės įsipareigojimus pensijų reformai vykdyti, Ignalinos atominės elektrinės uždarymui ir kitoms reikmėms. Tokie duomenų trūkumai tik dar labiau didina mokėjimų balanso statistinio neatitikimo paklaidą. Be to, Valstybės kontrolės teigimu Vyriausybė neturi ilgalaikės skolos valdymo strategijos, kurioje būtų nustatytas optimalus skolos lygis ir skolinimosi tikslai, subalansavus valstybės biudžetą.

Ypač didelis finansinės sąskaitos šuolis užfiksuotas 2005 – 2007 m., kai šios sąskaitos rodiklis išaugo net apie 2 kartus. Toks augimas daugiausia buvo sąlygotas įsipareigojimų t.y. paskolų išaugimu. 2007 m. didžioji dalis (88,6 proc.) einamosios sąskaitos deficito buvo finansuojama importuojamomis per bankinį sektorių paskolomis. Kaip jau buvo minėta, dabartinė Lietuvos padėtis valstybinės skolos atžvilgiu yra pakankamai prasta, kadangi finansų krizės akivaizdoje skolinimosi galimybės mažėja.

2009 m. pirmąjį pusmetį kapitalo ir finansinės sąskaitos balanso sąskaita buvo beveik subalansuota, palyginus su praėjusių metų duomenimis. Tokią situaciją nulėmė sumažėjęs užsienio prekybos deficitas.

Nagrinėjant mokėjimų balanso sąskaitas, būtina atkreipti dėmesį ir į klaidų ir praleidimų eilutę. Klaidų ir praleidimų eilutė rodo skirtumą tarp einamosios sąskaitos bei kapitalo ir finansinės sąskaitų balanso. Toliau pateiktoje diagramoje pavaizduoti Lietuvos mokėjimų balanso klaidos ir praleidimai per pastarąjį dešimtmetį.

Šaltinis: Lietuvos Bankas, 2009

12 pav. Lietuvos mokėjimų balanso klaidos ir praleidimais 1998 – 2009 m. I – VI mėn, mln. Lt

Galima pastebėti, kad klaidų ir praleidimų eilutė nuo 1998 m. iki 2009 m. pirmojo pusmečio nuolat kito. 1998 m. ir 2001 - 2004 m. dėl didesnio einamosios sąskaitos deficito nei kapitalo bei finansinės sąskaitos balanso, klaidų ir praleidimo eilutė buvo teigiama. 1999 m. ir 2005 – 2009 m. pirmąjį pusmetį dėl didesnės kapitalo ir finansinės sąskaitos nei einamosios sąskaitos, klaidų ir praleidimų eilutė buvo neigiama. Klaidų ir praleidimo eilutės dideli svyravimai ir balanso nebuvimas rodo, kad Lietuvoje yra nustatytas fiksuotas valiutos kursas. Tokiu atveju mokėjimų balansas neprivalo būti lygus nuliui. Tai yra, jeigu prekių importui į Lietuvą ar užsieninių aktyvų pirkimui naudojamų litų pasiūla bus didesnė už jų paklausą, atsirandančią dėl eksporto iš Lietuvos apmokėjimo bei lietuviškų aktyvų pirkimo, lito kursas nenukris tik tuo atveju, jeigu Lietuvos centrinis bankas supirks atitinkamą litų perteklių. Taip Lietuvos mokėjimų balanse atsiras dar vienas skaičius – „valstybinis finansavimas“. Esant plaukiojančiam valiutos kursui, mokėjimų balansas, jo einamosios ir kapitalo sąskaitų suma visada yra lygi nuliui. Taip yra todėl, kad vykdant vyriausybės operacijas su turimais užsienio valiutų rezervais, einamosios sąskaitos deficitas turėtų būti padengtas šalies turimų užsienio aktyvų sumažėjimu, ar atvirkščiai.

Atlikus vieno iš svarbiausių mokėjimų balanso krizės rodiklių – einamosios sąskaitos bei kapitalo ir finansinės sąskaitų – analizę matoma, kad einamoji sąskaita 2009 m. buvo beveik subalansuota, o tai rodo, kad šalies importo kiekiai dėl smukusios ekonomikos ženkliai sumažėjo.

Teoriškai staigus mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficito išnykimas rodo šalies mokėjimų balanso disbalanso sumažėjimą, o tuo pačiu ir mažesnę mokėjimų balanso krizės riziką, tačiau apie tai spręsti galima tik išanalizavus kitus mokėjimų balanso ir makroekonominis šalies rodiklius.

3.1.2. Lietuvos oficialiosios tarptautinė atsargos

Viena iš Lietuvos banko funkcijų – valdyti, naudoti Lietuvos banko užsienio atsargas ir jomis disponuoti. Tokiu būdu siekiama likvidžiai ir pelningai investuoti užsienio atsargas ir užtikrinti valiutos kurso režimo sklandų veikimą.

Reikia pažymėti, kad Lietuvos banko pagrindinis tikslas valdant užsienio atsargas yra garantuoti tokį likvidžių finansinių išteklių kiekį, kurio visada pakaktų fiksuotam lito kursui bazinės valiutos atžvilgiu palaikyti. Todėl užsienio atsargos valdomos pirmiausia vadovaujantis likvidumo ir saugumo principais. Įvykdžius šiuos reikalavimus, užsienio atsargos valdomos siekiant didesnio pelningumo.

Nustatant užsienio atsargų investavimo strategiją, atsižvelgiama į tai, kad fiksuoto valiutos kurso sąlygomis dėl dažnų intervencijų vidaus valiutų rinkoje užsienio atsargų dydis kinta, tačiau, net ir esant ypač nepalankioms sąlygoms šalies finansų rinkoje, dalis užsienio atsargų nesikeičia. Dėl šios priežasties užsienio atsargos yra suskirstytos į tris funkcines dalis: likvidumo, investicinį ir aukso portfelius.

Konkrečioms užsienio atsargų dalims keliami skirtingi tikslai. Likvidumo portfelyje esančios užsienio atsargos pirmiausia skirtos Lietuvos banko operatyvaus likvidumo poreikiui patenkinti, kuri daugiausia lemia operacijos, atliekamos vidaus valiutų rinkoje ir tvarkant indėlininkų sąskaitas. Atsižvelgiant į tai, kad šiame portfelyje esančių lėšų gali bet kada prireikti, nustatant portfelio investavimo strategiją taikomas 1 mėnesio investavimo laikotarpis. Likvidumo portfelio lėšas siekiama valdyti taip, kad per šį laikotarpį portfelio investicijos niekada nebūtų nuostolingos ir jo grąža nuolat būtų didesnė už nerizikingų investicijų (vienos nakties tarpbankinių investicijų) mėnesinę grąžą.

Investicinio portfelio lėšas prireikus galima panaudoti intervencijoms vidaus valiutų rinkose ar kitiems tikslams, tačiau, kadangi mažai tikėtina, kad to prireiks per nustatytą laikotarpį, labiau sureikšminamas pelningumo reikalavimas. Nustatant šio portfelio investavimo strategiją, taikomas 1 m. investavimo laikotarpis. Investicinio portfelio lėšas stengiamasi valdyti taip, kad per šį laikotarpį portfelio investicijos su didele tikimybe nebūtų nuostolingos ir kad per pakankamai ilgą laikotarpį vidutinė metinė portfelio grąža būtų didesnė už vienu kalendorinių metų investicijų į didelio patikimumo finansinę priemonę vidutinę grąžą.

Aukšas investuojamas į terminuotuosius indėlius arba aukso apsikeitimo sandorius. Vadovaudamasis likvidumo principu, Lietuvos bankas užsienio atsargas valdo taip, kad prireikus

investicijos galėtų būti greitai ir be didelių sąnaudų likviduotos, o gautos įplaukos panaudotos intervencijoms valiutų rinkoje arba kitais tikslais.

Lietuvos bankas didžiąją dalį užsienio atsargų investuoja į didžiausio likvidumo finansines priemones. Tai garantuoja, kad beveik visos užsienio atsargos gali būti panaudotos per ypač trumpą laiką ir kad finansų rinkų nestabilumo laikotarpiu šių investicijų likvidavimo sąnaudos santykinai bus nedidelės. Investicijos į likvidžias vyriausybės obligacijas 2008 m. vidutiniškai sudarė 70 proc. užsienio atsargų, iš jų 44 proc. buvo itin likvidžios net ir finansų krizės sąlygomis Lietuvos bankas taiko operatyvaus likvidumo reikalavimus, užtikrinančius, kad įprasto masto intervencijos vidaus valiutų rinkoje ir Lietuvos banko įsipareigojimai indėlininkams galėtų būti vykdomi nelikviduojant jokių investicijų.

Lietuvos oficialiųjų tarptautinių atsargų kitimas per pastaruosius dešimt metų pateiktas 13 paveikslo diagramoje. Galima pastebėti, kad nuo 1998 m. iki 2009 m. spalio mėn. Lietuvos oficialiosios tarptautinės atsargos išaugo daugiau nei 4 kartus. Didžiausias oficialiųjų tarptautinių atsargų kiekis buvo užfiksuotas 2007 m. spalio mėn. (19 556,3 mln. Lt). Tačiau 2008 m. oficialiosios užsienio atsargos sumažėjo 2 414,8 mln. Lt, arba 13,3 proc. Metų pabaigoje jos sudarė 15 785,5 mln. Lt. Didžiausią įtaką užsienio atsargų pokyčiui turėjo sumažėję: 1 761,7 mln. Lt centrinės valdžios indėliai, 940,5 mln. Lt išorės įsipareigojimai ir 637,8 mln. Lt PFI indėliai. Grynujų pinigų apyvartoje pokytis ir kiti veiksniai užsienio atsargas padidino atitinkamai 459 mln. Lt ir 466 mln. Lt.

Šaltinis: Lietuvos Bankas, 2009

13 pav. Lietuvos oficialiosios tarptautinės atsargos 1998 – 2009 m. I – X mėn., mln. Lt

2009 m. oficialiosios tarptautinės atsargos išaugo ir 2009 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje sudarė 15 mlrd. litų. Oficialiųjų tarptautinių atsargų padidėjimą lėmė Lietuvos banko išorės įsipareigojimų

padidėjimas. Pagrindinė išorės įsipareigojimų padidėjimo priežastis buvo ta, kad 2009 m. rugpjūčio mėn. TVF Lietuvos Respublikai paskyrė 401,5 mln. Lt specialiųjų skolinimosi teisių (SST). Atsargas taip pat atitinkamai didino padidėję centrinės valdžios ir kitų pinigų finansinių institucijų indėliai Lietuvos banke bei kiti veiksniai.

2009 m. spalio mėn. Lietuvos oficialiosios tarptautinės atsargos beveik pasiekė 2007 m. spalio mėn. lygį ir sudarė 19 497,3 mln. Lt. Oficialiųjų tarptautinių atsargų padidėjimą lėmė net 2,7 mlrd. Lt padidėję centrinės valdžios indėliai Lietuvos banke. Atsargas taip pat didino padidėję Lietuvos banko išorės įsipareigojimai ir kitų pinigų finansinių institucijų indėliai Lietuvos banke atitinkamai 468,5 mln. Lt ir 438,5 mln. Lt.

Didėjančios Lietuvos oficialiosios tarptautinės atsargos rodo, kad per pastarąjį dešimtmetį šalis užsienio valiutos rezervų neekvojo bei juos valdė racionaliai, didindama jų kiekį augant einamosios sąskaitos deficitui, todėl mokėjimų balanso krizė per šį laikotarpį šalyje nesusidarė. Tačiau norint nustatyti bendrą mokėjimų balanso krizės susidarymo riziką šalyje reikia įvertinti ir kitus ekonominius rodiklius.

3.1.3. Lietuvos valiutos kurso režimas

Optimalaus valiutų mechanizmo pasirinkimas yra viena iš senų ir vis dar neišspręstų ekonominių mįslių. Yra trys pagrindiniai šalies valiutos valdymo režimai: stipraus fiksuoto kurso (Europos monetarinėje sąjungoje), tarpinis fiksuotas režimas (Indijoje, Azerbaidžane) ir laisvai svyruojantis ar plaukiojantis režimas (JAV, Norvegijoje, Rusijoje).

Lietuvoje, kaip ir Europos monetarinėje sąjungoje, nustatytas fiksuoto valiutos kurso režimas. Valiutos kurso režimo pasirinkimas priklauso nuo daugelio veiksnių – šalies išsivystymo lygio, šalies ekonomikos sektorių specifikos, dydžio ir stiprumo, šalies politinių tikslų ir daugelio kitų veiksnių.

1994 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos litas pirmą kartą buvo fiksuotu kursu susietas su JAV doleriu. Lietuvos banko pinigų politikos teisiniu pagrindu tapo Lietuvos Respublikos lito patikimumo įstatymas, kuriame numatyta išleisti į apyvartą litus visiškai, t. y. 100 proc., padengti aukso ir konvertuojamosios užsienio valiutos atsargomis. Pagal įstatymą lito kursas buvo nustatytas JAV dolerio atžvilgiu (4 Lt už 1 JAV dolerį). Šis santykis galėjo būti pakeistas tik esant nepaprastoms aplinkybėms, prieš tai Lietuvos Respublikos Vyriausybei ir Lietuvos bankui priėmus bendrą sprendimą šiuo klausimu.

Dešimtojo dešimtmečio antrojoje pusėje, ypač po 1998 m. Rusijos finansų krizės, labai sustiprėjo Lietuvos ir ES ekonominiai ryšiai. Dideli euro ir JAV dolerio kurso svyravimai tapo vis mažiau priimtini Lietuvos ekonomikai. Be to, fiksuotas lito kursas JAV dolerio atžvilgiu buvo nesuderinamas

su Lietuvos ilgalaikę integracijos į ES strategija. Taigi pritarus Lietuvos Respublikos Vyriausybei, 2002 m. vasario 2 d. Lietuvos bankas pakeitė bazinę valiutą JAV dolerį į eurą rinkos kursu. Lietuvos litas buvo susietas su euru santykiu 3,4528 Lt už 1 eurą.

Lietuvos pinigų vieneto surišimas su viena iš stabilių „pasaulinių“ valiutų pagal ekonominę teoriją turėjo pagerinti šalies makroekonomikos rodiklius. Tokiu atveju šalys, besilaikančios fiskalinės disciplinos, turėtų turėti augančius užsienio valiutos rezervus, aukštą taupymo lygį, ūkio subjektai turėtų labiau pasitikėti vietine ekonomika ir investuotojai džiaugtis stabiliomis pelno maržomis. Tokia valiutos valdymo politika turėtų garantuoti žemas ir stabilias palūkanų normas, kas iš savo pusės pritrauktų užsienio kapitalą į šalį, kuris finansuotų taip trokštamą ūkio ir gerbūvio augimą, turėtų skatinti prekybą su užsienio partneriais.

Be visų paminėtų privalumų praktikoje fiksuotą valiutos kurso režimą turinčiose šalyse, tame tarpe ir Lietuvoje, didesnė ir mokėjimų balanso krizės tikimybė. Šalys, kurios turi svyruojantį ar dalinai svyruojantį valiutos režimą (tokios kaip Pietų Afrika, Izraelis, Turkija ir Lenkija) gali išvengti tokio tipo valiutų krizės, t.y. vietinės valiutos ženklau nuvertėjimo per trumpą laiką, arba devalvacijos.

Pagrindinis fiksuoto kurso su pasauline užsienio valiuta politikos požymis yra tai, kad valiutos kurso stabilumo ir iš to sekančio efektyvesnio kapitalo mobilumo vardan yra aukojama vidaus monetarinės (vidaus palūkanų normų ar pinigų kainos politikos) autonomija. Mobilus užsienio kapitalas, toks naudingas esant kylančiai ekonomikai, finansuojant investicinius ir socialinius (skolindami vyriausybei) projektus, dėl savo mobilių savybių (nėra jokių apribojimų valiutos kiekio keitimui, pinigų išvedimui/įvedimui į šalį) daro milžinišką neigiamą įtaką krizės metu staigiai sustabdydamas ir netgi apsukdamas pinigų srautus į/iš šalies ūkio.

Dėl to šis išorinis veiksnys sukėlė likvidumo problemą, kredito trūkumą ir pan. O neturėdama galimybių reguliuoti pinigų kainos vidaus rinkoje, Lietuva papildomai 2003 – 2008 m. pasyviai stebėjo kylančius nekilnojamo turto ir žemės kainos burbulus, atsiradusius dėl mažos euro zonos pinigų kainos.

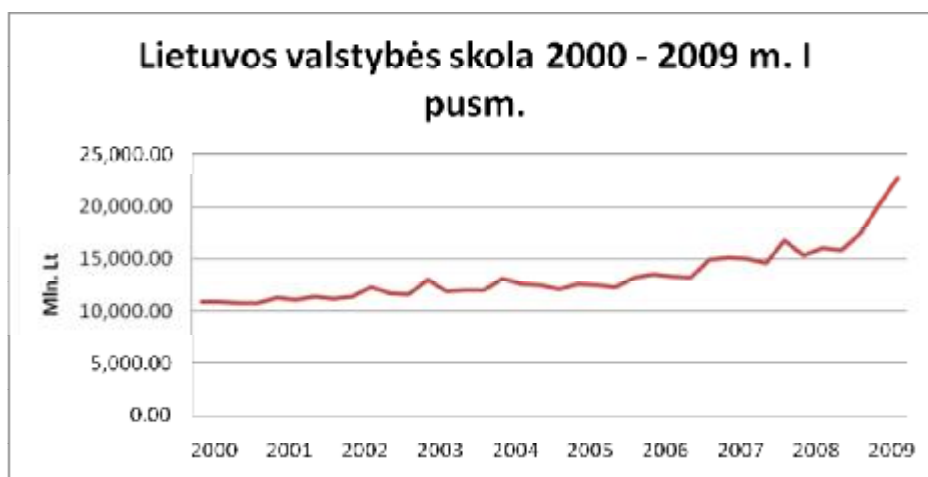
Įvertinus Lietuvos fiksuoto valiutos kurso režimo sistemą galima pastebėti, kad šios sistemos buvimas šalyje automatiškai padidina riziką susidurti su šalies mokėjimų balanso krizės reiškiniu, nes šalis pastoviai turi palaikyti šalies nacionalinę valiutą. Kita vertus, stiprus euro kursas, prie kurio pririšta šalies nacionalinė valiuta, padėjo Lietuvai išvengti dar didesnio ekonominio nuosmukio. Nepaisant to, plaukiojantis valiutos kursas atspindi realią šalies ekonominę padėtį, o fiksuotas valiutos kursas apsunkina šalies valiutos sureguliuavimo mechanizmą ir daro milžinišką neigiamą įtaką krizės metu staigiai sustabdydamas ir netgi apsukdamas pinigų srautus į/iš šalies ūkio.

3.1.4. Lietuvos valstybės skola

Valstybės skolinimasis yra neišvengiamas, bet nesmerktinas ūkio plėtros reiškinys. Valstybiniam sektoriui skolinantis šalies viduje ir užsienyje, tarp šalių perskirstomi kapitalo ištekliai. Ekonomistų nuomone, valstybinio sektoriaus skolinimasis gali paskatinti ekonomikos augimą. Tačiau yra rizika, kad dėl per didelio naudojimosi kreditais, ypač užsienio, gali atsirasti papildomų šalies biudžeto išlaidų, kurios apsunkintų ekonomikos plėtrą.

Pagal Lietuvos Respublikos valstybės skolos įstatymą valstybės skola apibrėžiama, kaip valdžios sektoriui priskirtų subjektų, turinčių teisę skolintis, priimtų, bet dar neįvykdytų įsipareigojimų grąžinti kreditoriams lėšas, pasiskolintas išplatinus Vyriausybės vertybinius popierius, pasirašius paskolų sutartis, lizingo (finansinės nuomos) sutartis ir kitus įsipareigojamuosius skolos dokumentus, konsoliduota suma.

Žemiau pateiktoje diagramoje matoma Lietuvos valstybės skola kaita per pastarąjį dešimtmetį.

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2009

14 pav. Lietuvos valstybės skola 2000- 2009 m. I – VI mėn., mln. Lt

Lietuvos valstybės skola analizuojamu laikotarpiu augo, ypač per paskutinius kelis metus. 2007 m. pabaigoje valstybės skola sudarė 16 698 mln. Lt., arba 17,3 proc. Lietuvos BVP. Lyginant su valstybės skola 2006 m. pabaigoje, šioji padidėjo beveik 12 proc., arba 1 760 mln. Lt.

Lietuvos centrinės valdžios skola 2008 m. pabaigoje siekė 16 052 mlrd. Lt, arba 14,4 proc. BVP. 2008 m. gale Lietuvos skola buvo beveik 252 mln. Lt didesnė negu 2007 m.

2009 m. spalio mėn. valstybės skola buvo didžiausia per visą analizuojamą laikotarpį ir sudarė 22 729 mln. Lt. Nuo 2000 m. pradžios šis rodiklis išaugo daugiau nei 2 kartus. Nors Lietuvos skolos su BVP santykis Europoje yra vienas iš mažiausių palyginti su ES senbuvėmis (Italija, Olandija ir

Vokietija), tačiau būtina paminėti ir tai, kad šios šalys tokią skolą užsidirbo per daugiau nei 50 metų, o Lietuva – per 19 metų.

Pagrindiniai skolinimosi šaltiniai per pastaruosius metus buvo valstybės vardu vidaus ir užsienio rinkose išleisti Lietuvos Respublikos Vyriausybės vertybiniai popieriai bei imtos paskolos iš bankų.

Valstybės skolos didėjimas yra našta tiek šalies biudžetui, tiek tą skolą mokantiems mokesčių mokėtojams, tačiau susiklosčius sunkiai ekonominei situacijai kitų galimybių išsiversti praktiškai nėra. Visų pirma, augant absoliučiam valstybės skolos dydžiui, auga ir šios skolos aptarnavimas, t.y. didėja palūkanų našta, šiam tikslui atitraukiama vis didesnė biudžeto pajamų dalis, kuri negali būti panaudota šalies socialinei, švietimo infrastruktūrai gerinti.

Nors daugelio ekonomistų teigimu skolintis geriau būtų vietinėje rinkoje, kad palūkanos ir mokesčiai neiškeliautų iš Lietuvos, tačiau esant ribotiems ištekliams, skolinimasis užsienyje tampa neišvengiamas.

Didėjanti valstybės skola yra vienas iš svarbių mokėjimų balanso krizės požymių, kuris didina riziką susidurti su šiuo reiškiniu, ypač tuo atveju, kai dėl nuolatinio skolos augimo šalies rizikingumo lygis auga ir kelia investuotojų nepasitikėjimą. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad tuo atveju, jei valstybės skola artimiausiais metais ir toliau augs panašiais tempais, šalis užsienio investuotojams taps nepatraukli o jiems pasitraukus iš šalies rizika dėl mokėjimų balanso krizės ženkliai išaugs.

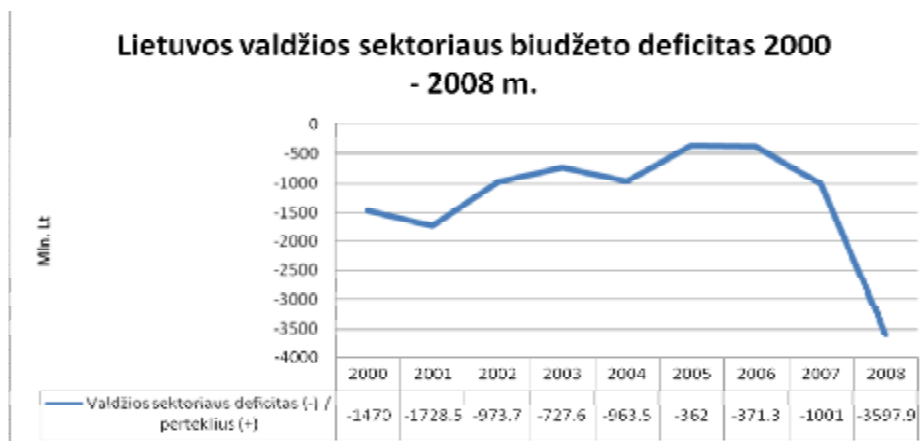
3.1.5. Lietuvos biudžeto deficitas

Valstybės biudžetas – tai planas, pagal kurį skirstomos valstybės lėšos biudžetinių įstaigų ir kitų viešojo administravimo subjektų išlaidoms. Nemažai šių išlaidų padengiama iš dviejų fondų – „Sodros“ (Valstybinio socialinio draudimo fondo) ir Privalomojo sveikatos draudimo fondo. Pajamos į nacionalinį biudžetą patenka iš šalyje sumokamų mokesčių (pridėtinės vertės, pelno, gyventojų pajamų, akcizų ir kt.) ir nemokestinių pajamų (turto, biudžetinių įstaigų pajamų ir kt.).

Viena iš pagrindinių Lietuvos skolinimosi priežasčių yra deficitinis šalies biudžetas. Lietuvos valdžios sektoriaus biudžetas pastarąjį dešimtmetį buvo deficitinis. Didžiausias biudžeto deficitas buvo užfiksuotas 2008 m. ir sudarė 3 597 mln. Lt., t.y. beveik 10 kartų didesnis nei 2005 m., kai buvo užfiksuotas mažiausias šalies biudžeto deficitas per nagrinėjamą laikotarpį (žr. 15 pav.)

Atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos 2009 m. valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 1 straipsnį 2009 m. valstybės biudžeto asignavimai turėtų viršyti pajamas 1 492 578 tūkst. Lt (25 447 594 tūkst. Lt pajamų, 26 940 172 tūkst. Lt asignavimų

išlaidoms ir turtui įsigyti). Tačiau prognozuojama, kad 2009 m. biudžeto deficitas bus du kartus didesnis ir sieks 5 mlrd. Lt. t.y. bus 1,5 karto didesnis nei 2008 m.

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2009

15 pav. Lietuvos valdžios sektoriaus biudžeto deficitas 2000 – 2008 m., mln. Lt

Pagrindinės išaugusio biudžeto deficito priežastys yra mokesčių, kurie yra pagrindinis šalies finansavimo šaltinis, nesurinkimas:

- *Nesurinktas pridėtinės vertės mokestis.* Mažėjant bendroms gyventojų pajamoms didelė dalis mažmeninio sektoriaus įmonių jaučia 20 – 35 proc. vartojimo kritimą. Vartojimas, kuris yra pagrindinis šalies ekonomikos variklis, buvo paveiktas sumažėjusių atlyginimų, staigiai ir dideliais mastais išaugusio nedarbo. Nedarbo lygis siekia 7 proc. ir neoficialiai prognozuojama, kad 2009 m. paskutinį ketvirtį jis gali augti iki 15 proc. Tai reiškia, kad PVM surinkimas gali tesiekti 6,5 – 7,0 mlrd. Lt., kas sąlygos PVM surinkimo kritimą ir deficitas gali siekti net 2,6 mlrd. Lt.
- *Nesurinktas pelno mokestis.* Apklausų duomenimis, Lietuvos verslo įmonės nesitiki pelno 2009 m. Valdžios ketinimuose surinkti 2,9 mlrd. Lt pelno mokesčio nebuvo įvertinta aplinkybė, kad apyvartinių lėšų trūkumas mažina įmonių pelnus, o 2009 m. sausio mėn. šalies vartotojų pasitikėjimo indeksui nukritus iki -56, nežada greito atsitiesimo. Pajamų surinkimo planas neįgyvendinamas vien jau dėl to, kad 2008 m. bankrotas buvo paskelbtas 928 įmonėms, t.y. 53,1 proc. daugiau nei 2007 m., o pabrangęs finansavimas neleis pasiekti pelningumo didėjimo lyginant su 2008 m. Sumažėjęs vartojimas taip pat mažina eksportuojamų prekių kainą, Lietuvos eksporto rinkose valiutų devalvacija mažina įmonių pajamas. Todėl tikėtina, kad surinkus mažiau pelno mokesčio, deficitas gali siekti net 1,8 mlrd. Lt.

- *Nesurinktas gyventojų pajamų mokeskis.* Sparčiai augant nedarbiui, padidėjusi konkurencija neleidžia kilti vidutiniam darbo užmokesčiui. 2008 m. vidutinis darbo užmokestis siekė 2 165 Lt, ir nors buvo prognozuojamas jo kilimas, tikėtina, kad gyventojų pajamų mokesčio deficitas Lietuvos Respublikos biudžetui sieks 0,28 mlrd. Lt.
- *Nesurinktas akcizo mokeskis.* 2009 m. pakelti alkoholio, tabako ir degalų akcizai. Iš šio mokesčio buvo tikimasi surinkti 3,9 mlrd. Lt. Nors 2009 m. sausio mėn. dar nebuvo jaučiamas stiprus namų ūkio finansinės būklės pablogėjimas – akcizų deficitas jau siekė 30 mln. Lt. Didžiausi šalies alkoholio gamintojai: „Stumbras“, „Vilniaus degtinė“, „Alita“ jau buvo sustabdę gamybą ir skaičiavo ženklus nuostolius. Be to, darbo netekę vartotojai ar valstybinio sektoriaus atstovai turėdami mažesnius biudžetus mažina išlaidas kurui. Atsižvelgiant į tai, tikėtina, kad į biudžetą nebus surinktas planuotos pajamos iš akcizų, o akcizų deficitas sieks 1 mlrd. Lt.

Per pirmąjį 2009 m. ketvirtį į biudžetą pateko 16 proc. mažiau pajamų, t.y. pritrūko 390 mln. Lt. Daugiausiai įtakos turėjo nesurenkamas PVM ir akcizai dėl ženkliai sumažėjusio vartojimo. Be to, būtina paminėti, kad dėl išaugusių akcizų alkoholio gamintojai susiduria ir su nelegalaus verslo šešėliu. Siekiant surinkti daugiau pajamų ir taip sumažinti prognozuojamą 5 mlrd. Lt Lietuvos biudžetą nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. padidintas PVM tarifas iki 21 proc.

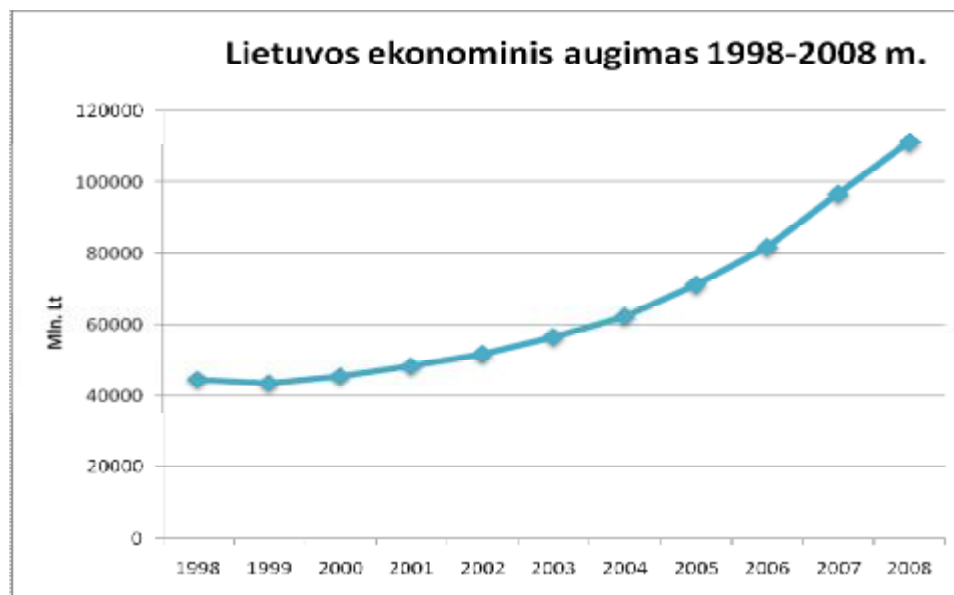
Apibendrinant, pastebima, kad dinamine prasme fiskalinis deficitas - tai tam tikras perskirstymas tarp dabartinės ir būsimųjų kartų. Dėl fiskalinio deficito dabartiniai mokesčių mokėtojai laimi, o būsimieji – pralaimi. Dabartiniai mokesčių mokėtojai kaupia valstybės skolą, o būsimieji mokesčių mokėtojai tą skolą turi aptarnauti. Dauguma atvejų tai yra pajamų progresyvinis perkėlimas, nes tikėtina, kad dabartinė karta yra neturtingesnė už būsimąsias kartas. Kitais žodžiais tariant, fiskalinis deficitas teikia naudos dabartiniams neturtingiems mokesčių mokėtojams santykinai turtingesnių būsimųjų mokesčių mokėtojų sąskaita. Taip pat reikia pažymėti, kad su kiekvienais metais didėjantis Lietuvos biudžeto deficitas kelia grėsmę makroekonominiam stabilumui bei šalies ekonominei plėtrai, o tai savo ruožtu didina mokėjimų balanso krizės rizikos pasireiškimo galimybę.

3.1.6. Lietuvos ekonominis augimas

Ekonominis augimas – tai pagamintų prekių ir suteiktų paslaugų apimtys padidėjimas per tam tikrą laikotarpį, ilgalaikis valstybės gamybinio potencialo plėtojimas, kurį apibūdina realiojo BVP augimas. Gyventojai vertina savo šalies ūkio vienetų ir pačių valstybinių institucijų veiklą pagal ekonominio augimo ir gyvenimo lygio dinamiką. Ekonominio augimo tikslas yra vartojimas, gerovės

kilimas. Ekonominis augimas, jo tempai, kokybė ir kiti rodikliai priklauso ne tik nuo šalies ūkio pajėgumo, bet žymia dalimi ir nuo užsienio ekonominių ir politinių veiksnių.

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2009

16 pav. Lietuvos ekonominis augimas 1998 – 2008 m.

16 paveikslo grafike pateiktas šalies BVP augimas 1998 – 2008 m. Matoma, kad, išskyrus 1999 m. dėl Rusijoje įvykusios krizės, Lietuvoje buvo užfiksuotas ekonominis augimas. Ekonominio augimo tempai žymiai išaugo Lietuvai įstojus į ES. Lietuva, gaudama paramą iš įvairių ES struktūrinių fondų, paskirstė jas įvairiems ūkininkams. Tai padidino jos BVP. Taip pat atsivėrė naujos rinkos, panaikinti tarpusavio šalių muitai leido plėtotis prekybai. Visi šie faktoriai ir užtikrino Lietuvos BVP augimą, kuris nuo 2004 m. iki 2007 m. vidutiniškai kiekvienais metais išaugdavo apie 14 proc. Tai leido Lietuvai užimti vieną pirmųjų vietų Europoje pagal didžiausius ekonominio augimo tempus. Tačiau 2008 m. dėl didelės infliacijos tempų bei kylančių naftos produktų kainų tiek Europoje, tiek Lietuvoje ekonominio augimo tempai sumažėjo ir siekė 15 proc.

Per pirmuosius tris 2009 m. ketvirčius Lietuvos ekonomika smuko net 15,7 proc. palyginti su tuo pačiu laikotarpiu 2008 m. (esamomis kainomis BVP sukurta už 51,122 mlrd. litų). Ekonomikos smukimą nulėmė sudėtinga ekonominė situacija visame pasaulyje, sutrikus pasaulio prekybai ir pramonei – Lietuvos ūkis, kaip ir kitos ES šalys, išgyvena nuosmukį. Todėl vyriausybės vienas svarbiausių uždavinių tapo stabdyti ekonomikos nuosmukį ir gerinti padėtį srityse, galinčiose užtikrinti ekonominį proveržį.

Lietuvos BVP trečiąjį 2009 m. ketvirtį, palyginti su atitinkamu 2008 m. laikotarpiu, sumažėjo 14,3 proc. ir to meto kainomis siekė 23,713 mlrd. Lt. Šis BVP smukimas buvo gerokai mažesnis nei antrąjį šių metų ketvirtį, kai BVP smuko 19,5 proc.

Lietuvos Respublikos statistikos departamento teigimu, teigiamas pokytis matomas tik žemės ūkio srityje, o kritimą stabdė atsigaunanti pramonė. Visada kritimą amortizuoja ir biudžetinė veikla, kuri priklauso nuo valstybės finansavimo: jei valstybė nemažina biudžetinės veiklos finansavimo, šios veiklos rodikliai nei krenta, nei išlieka stabilūs. Nors Lietuvos ekonomikos smukimo tempai 2009 m. trečiąjį ketvirtį sumažėjo, tačiau ekonomistai nesiryžta teigti, kad ekonomikos recesijos reiškinys Lietuvoje baigėsi.

Per devynis 2009 m. metų mėnesius sparčiausiai pridėtinė vertė krito su vartojimu susijusiose įmonėse. Lietuvos BVP trečiąjį 2009 m. ketvirtį, palyginti su antruoju ketvirčiu, padidėjo 13 proc. Trečiąjį ketvirtį vienam šalies gyventojui to meto kainomis teko 7 101,9 Lt BVP – 13,8 proc. mažiau nei 2008 m. liepos – rugsėjo mėn. (pašalinus kainų pokyčio įtaką).

Įvertinus sezono ir darbo dienų skaičiaus įtaką, trečiąjį 2009 m. ketvirtį BVP, palyginti su 2008 m. trečiuoju ketvirčiu, taip pat sumažėjo 14,3 proc., o palyginti su šių metų antruoju ketvirčiu – padidėjo 6 proc.

Kaip jau buvo minėta analizuojant mokėjimų balanso krizės reiškinį pasaulio šalyse (žr. 2.2. skyrių), ekonomistai kaip vieną iš pagrindinių mokėjimų balanso krizės priežasčių įvardina šalies ekonominio augimo sulėtėjimą. Lietuvos atveju toks didelis ir staigus ekonomikos nuosmukis tik didina riziką susidurti su mokėjimų balanso krizės reiškiniumi.

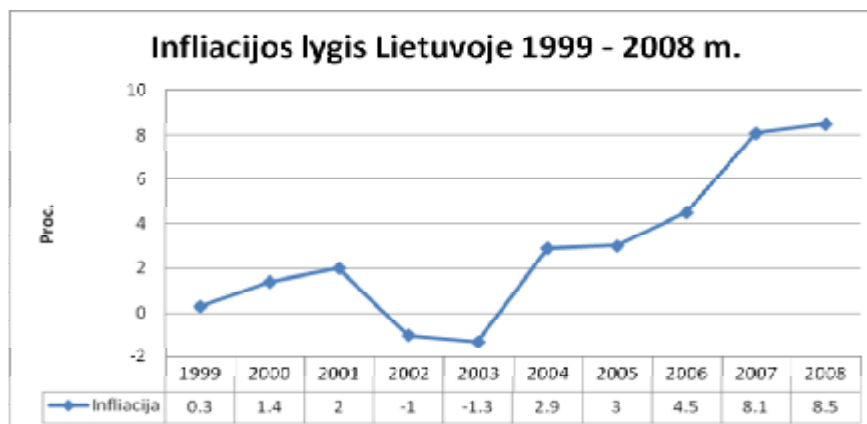
3.1.7. Lietuvos kainų lygio rodikliai

Infliacija – besitęsiantis, nuolatinis kainų lygio kilimas arba kitaip tariant, piniginio vieneto vertės nuolatinis mažėjimas. Infliacija apima ne pavienes prekes, bet bendrą kainų lygį.

Infliacijos lygis išreiškiamas kainų indeksu. Kainų indeksas – tai santykis tarp atskirų prekių kainų tam tikru laiko momentu su tų pačių prekių kaina ankstesniu laiko momentu. Ankstesnis laiko momentas vadinamas baziniais metais.

Lietuvoje infliacijos tempai per pastaruosius dešimt metų buvo labai nepastovūs. 2002 - 2003 m. infliacijos tempai buvo neigiami t.y. buvo užfiksuota defliacija, kuri susidarė dėl ribotos pinigų pasiūlos. Tačiau jau nuo 2004 m. defliacija tapo infliacija, kurios tempai iki 2007 m. išaugo net 1,8 karto. Tokį staigų kainų šuolį lėmė Lietuvos pasiruošimas stoti į Europos Sąjungą bei pats įstojimas. Nuo 2004 m. infliacija dar labiau kilo, labiausiai dėl kylančių naftos kainų bei krentančio valiutos kurso. Didžiausias infliacijos lygis buvo užfiksuotas 2007 m., kai dėl kylančių naftos kainų bei

didėjančio vartojimo, infliacija pasiekė net 8,1 proc. lygį. 2008 m infliacijos tempai dar labiau padidėjo iki 8,5 proc., o tai beveik dvigubai viršija numatytus ES normose infliacijos tempus.

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2009

17 pav. **Infliacijos lygis Lietuvos 1999 – 2008 m.**

Aukšti infliacijos tempai 2009 m. sumažėjo dėl smukusio vartojimo bei padidėjusio taupymo. Jau 2009 m. kovo mėn. buvo užfiksuota nulinė infliacija, o vėlesniais 2009 m. mėnesiais kainų lygio rodikliai netgi mažėjo, t.y. buvo užfiksuota defliacijos reiškinys. Nuo 2009 m. pradžios iki spalio mėn. metinė infliacija siekė 1,3 proc. Atsižvelgiant į tai, prognozuojama, kad metinė Lietuvos infliacija 2009 m. bus mažiausia po šalies įstojimo į ES 2004 m.

Apibendrinant infliacijos įtaką mokėjimų balanso krizei, pažymėtina, kad ekonominio nuosmukio metu būdingi kritę kainų lygio rodikliai, todėl, nepaisant žemos infliacijos, reikia atsižvelgti į aukštą kainų lygio rodiklį per pastaruosius metus, norint įvertinti mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybę. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad rekordinis šalies infliacijos lygis 2007 – 2008 m. yra vienas iš faktorių, galinčių įtakoti Lietuvos mokėjimų balanso krizės pasireiškimą ateityje.

3.1.8. Lietuvos užimtumo rodikliai

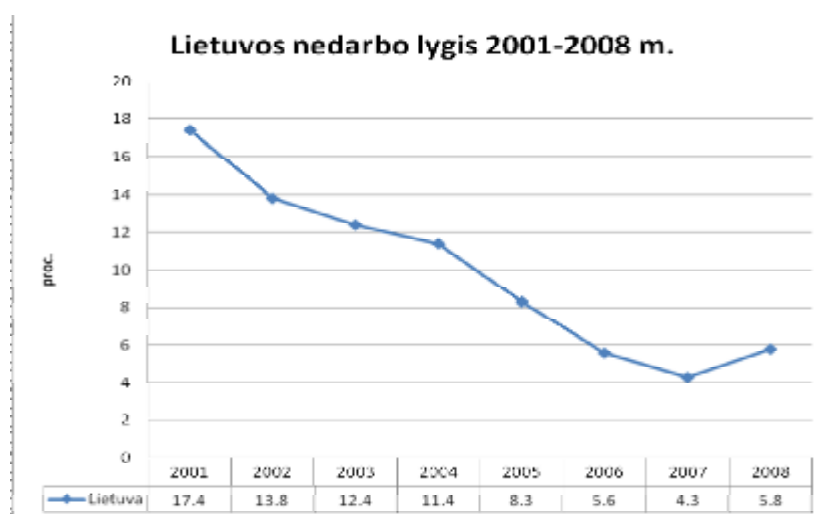
Nedarbas yra viena iš svarbiausių makroekonominių problemų, kadangi šis dinamiškas reiškinys gali sukelti didžiulius makroekonominius nuostolius. Nedarbas yra žmogaus, asmenybės plėtos, jos integracijos į valstybės socialinį ir ekonominį gyvenimą stabdys. Todėl nedarbo problema yra politinių ir ekonominių diskusijų objektas. Mokslininkai tyrinėja nedarbą, norėdami nustatyti jo lygį, priežastis, jo pasekmes atskiram žmogui ir visai visuomenei, parengti ir tobulinti vyriausybės užimtumo politiką.

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2009

18 pav. Lietuvos darbo jėga 2001 – 2008 m., tūkst.

Lietuvoje nuo 2001 m. iki 2006 m. darbo jėga sumažėjo 6 proc. Toks rodiklio rezultatas buvo sąlygotas Lietuvos įstojimo į ES. Po 2004 m. Lietuvos darbo jėgos rodiklis kiekvienais metais žymiai mažėjo. Toks sumažėjimas buvo sąlygotas lietuvių emigracijos į kitas ES šalis, siekiant geresnio pragyvenimo. Didžiausios procentinės iškeliaujančių emigrantų dalies amžius nesiekė 30 metų, todėl Lietuvoje mažėjo ir populiacija. Tik 2007 m. Lietuvoje pagerėjus ekonominėms sąlygoms, išaugus vidutiniam mėnesiniam darbo užmokesčiui, dalis emigrantų grįžo į Lietuvą, tuo padidindami ir darbo jėgos rodiklį.

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2009

19 pav. Lietuvos nedarbo lygis 2001 – 2008 m.

Lietuvos nedarbo lygis didžiausias buvo 2001 m. ir pasiekė net 17,4 proc. lygį. Lietuvos darbo biržos užsakymu atliktas Darbo ir socialinių tyrimų instituto 2001 m. tyrimas parodė, kad nedarbas yra visų pirma, ilgalaikis, didina žmonių riziką tapti skurstančiais. Ilgalaikių bedarbių namų ūkiai pagal piniginių pajamų lygį nėra homogeninė grupė. Lemiamą ilgalaikių bedarbių dalis – 60 proc. turi 1 MGL ir mažesnes pajamas, tai yra iki 125 Lt. Jie didžiąja dalimi (88 proc.) priklauso žemiausiam Lietuvos gyventojų socialiniam sluoksniui. Ilgalaikis nedarbas, susijęs su struktūriniais darbo rinkos pokyčiais vykstant ekonominėms permainoms, iškelia ir kitas problemas – profesinių kvalifikacijų bei darbo patirties praradimą, ekonominio ir socialinio aktyvumo sumažėjimą, nepasitikėjimą savimi. Pagal Lietuvos Respublikos gyventojų užimtumo 2001 – 2004 m. programą, skatinant verslo plėtrą ir investicijas vyriausybė planavo užtikrinti 110 – 120 tūkst. naujų darbo vietų sukūrimą bei registruoto nedarbo lygio iki 7 – 8 proc. sumažinimą. Per šį laikotarpį nedarbo lygis sumažėjo, tačiau 2004 m. analizuojamas rodiklis vis dar buvo didesnis nei planuoti 7 – 8 proc. (11,4 proc.) Norimų rezultatų pavyko pasiekti tik Lietuvai įstojus į ES. Tačiau nedarbas sumažėjo ne tik dėl vyriausybės skatinimo programos, bet ir dėl emigruojančių žmonių skaičiaus didėjimo esant laisvam asmenų judėjimui ES šalyse. 2008 m. nedarbo lygis dėl prasidėjusios ekonominės recesijos, pakilo ir sudarė 5,8 proc.

Nedarbo lygis pirmąjį 2009 m. ketvirtį išaugo iki 11,9 proc. ir beveik pasiekė 2004 m. lygį. Lietuvoje nedarbo lygis per ketvirtį išaugo 1,5 karto, o per metus – 2,4 karto. Ypač išaugo vyrų nedarbo lygis, kuris pirmąjį 2009 m. ketvirtį buvo 14,6 proc., o pirmąjį 2008 m. ketvirtį – 4,6 proc., arba 3 kartus mažesnis. Tai nulėmė ypač ženklus dirbančiųjų skaičiaus sumažėjimas statybose ir pramonės įmonėse, kuriose daugiausia dirba vyrai. Moterų nedarbo lygis pirmąjį 2009 m. ketvirtį buvo 9,2 proc., arba 1,8 karto didesnis nei prieš metus. Jaunimo (15 – 24 metų amžiaus) nedarbo lygis didėjo dar sparčiau. Pirmąjį 2009 m. ketvirtį jaunimo nedarbo lygis siekė 25 proc. ir per ketvirtį išaugo 44 proc., o per metus – 2,5 karto. Panašus jaunimo nedarbo lygis buvo antrąjį 2003 m. ketvirtį.

Neigiamą įtaką darbo rinkai turėjo besitęsiantis ekonomikos nuosmukis, įmonių bankrotai, laisvų darbo vietų skaičiaus ženklus mažėjimas (76 proc. prarado darbą dėl šių priežasčių). Daugiausia žmonių atleista pramonės ir statybos sektoriuose.

Didžiąją bedarbių dalį sudaro asmenys, praradę darbą per pastaruosius 6 mėnesius. Tokių asmenų pirmąjį 2009 m. ketvirtį buvo 121 tūkst., arba 62 proc. visų bedarbių, o prieš metus tokių bedarbių buvo 51 tūkst. Ilgalaikių bedarbių, tai yra asmenų, ieškančių darbo vienus metus ir ilgiau, skaičius pirmąjį 2009 m. ketvirtį išaugo iki 38 tūkst., ir jie sudarė penktadalį visų bedarbių. Per metus ilgalaikių bedarbių skaičius padidėjo 23 tūkst., arba 2,5 karto.

Bedarbiams rasti darbą darosi vis sunkiau, nes šalyje mažėja laisvų darbo vietų. Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis, pirmojo 2009 m. ketvirčio pabaigoje šalyje buvo 7,5 tūkst. (atitinkamai pirmąjį 2008 metų ketvirtį – 26,1 tūkst.) laisvų darbo vietų samdomiesiems

darbuotojams. Per ketvirtį laisvų darbo vietų skaičius sumažėjo 5,4 tūkst., arba 1,7 karto, o per metus – 18,6 tūkst., arba 3,5 karto, Išaugus nedarbui, per ketvirtį užimtųjų skaičius sumažėjo 74 tūkst., arba 5 proc.

Pažymėtina, kad sparčiai augantis nedarbas taip pat yra vienas iš veiksnių, galinčių įtakoti mokėjimų balanso krizės reiškinio atsiradimą. Rekordiškais tempais augantis nedarbas nuo 2009 m. pradžios didina mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybę Lietuvoje.

3.1.9. Lietuvos mokesčių sistema

Lietuvos mokesčių sistemą įvertinti leistų jos analizė remiantis „geros“ mokesčių sistemos principais. Per ilgą mokesčių teorijos istoriją jos kūrėjai - ekonomistai, sociologai, filosofai - vertindami mokesčių sistemas vadovavosi tokiomis nuostatomis: „tobula“ mokesčių sistema turi užtikrinti lygų mokesčių naštos pasiskirstymą, efektyvų išteklių mobilizavimą; ji turi atitikti makroekonominius tikslus ir padėti jų siekti; turi būti lengvai ir nebrangiai administruojama. Kitaip tariant, „geros“ mokesčių sistemos pagrindą sudarantys principai yra tokie:

1. **Valstybė gauna adekvačias ir stabilias laiko atžvilgiu pajamas.** Tai reiškia, kad valstybė turi numatyti laiku gauti pajamas, kurių užtektų valstybės poreikiams finansuoti. Iš esmės 2008 m. surinktų mokesčių pajamų metinis pokytis atitiko šalies ekonominio augimo tempą. Tačiau jau nuo 2009 m. nepakankamas mokesčių surinkimas į valstybės biudžetą yra viena pagrindinių augančio deficito priežastis. Ekonominio nuosmukio metu Lietuvos vyriausybė nusprendė didinti PVM, pelno mokesčio bei akcizų tarifus, siekiant į biudžetą surinkti pajamų kiekį, kuris užtikrintų planuotą 2009 m. Lietuvos biudžeto deficitą. Tačiau dėl didelio bankrutuojančių įmonių skaičiaus, augančio nedarbo, mažėjančio vartojimo bei besiplečiančios šešėlinės ekonomikos, pajamos iš mokesčių neatitiko vyriausybės planuotų pajamų. Per keturis 2009 m. mėnesius į valstybės biudžetą nesurinkta 1,242 mlrd. Lt mokesčių, vien balandžio mėnesį nuo plano buvo atsiliekiama 402 mln. Lt. Sunkiausiai sekėsi surinkti pelno mokesčių ir PVM – pirmojo surinkimo planas įvykdytas 71,5 proc., antrojo – 76,1 proc. Tai paskatino vyriausybę toliau mažinti valstybės išlaidas, nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. PVM tarifas buvo padidintas antrą kartą per metus ir siekė 21 proc.
2. **Teisingumas.** Mokesčių sistema turi garantuoti teisingą, proporcingą mokesčių naštos paskirstymą. Lietuvoje mokesčių sistema ekonomistų nuomone nėra visiškai teisinga. Per pastaruosius dešimt metų darbo mokesčiai buvo dideli, o kapitalo maži. Tik nuo 2009 m. situacija pasikeitė padidinus pelno mokesčių iki 20 proc., o GPM sumažinus iki 15 proc., kurio tikrasis tarifas yra 21 proc., nes buvo išskirtas privalomojo sveikatos draudimo 6 proc. tarifas.

Nors nežymiai sumažėjęs GPM, kurio tarifas tik nuo 2007 m. sausio 1 d. buvo sumažintas nuo 33 proc. iki 27 proc., nuo 2008 m. – iki 24 proc., sumažino darbuotojų našta, tačiau neapmokestinamųjų pajamų dydžių sumažinimai ir kiti apribojimai bei aukšto socialinio draudimo mokesčio tarifai (31 proc. + 3 proc.), leidžia daryti išvadą, kad dirbantiems žmonėms tenka dar vis sunki mokestinė našta. Padidintas pelno mokestis daugelį įmonių privedė prie bankroto ribos. Nors mokesčiai yra pagrindinis biudžeto pajamų šaltinis, tačiau neapgalvotas jų didinimas buvo neracionalus valstybės žingsnis.

3. **Lygybė.** Mokesčių įstatymai neturi suteikti galimybių taikyti skirtingas teisės normas atsižvelgiant į mokesčio mokėtojo vykdomos veiklos rūšį ar mokesčio mokėtojo statusą. Lygybės principo nebuvimą atspindi lengvatų įvairovė. Mokesčių lengvatų taikymas sukuria mokesčių naštos mažėjimo iliuziją. Jei įvedant mokesčių lengvatą adekvačiai nemažinamos biudžeto išlaidos, biudžeto pajamos vis viena turės būti surinktos iš kitų šaltinių. Besinaudojantys lengvatomis klaidingai mano, kad ši našta teks ne jiems. Mokesčių numetimas reiškia, kad mokesčio našta nebūtinai tenka tam, kuris sumoka mokestį, perveda jį į biudžetą. Mokestis gali būti perleistas didesnės kainos, mažesnio darbo užmokesčio pagalba. Todėl lengvatų naikinimui jų turėtojai neturėtų priešintis, nes mokesčio naštos sumažėjimas tėra regimybė. Iš tikrųjų jie tik fiziškai perveda mažesnę sumą, tačiau mokesčių našta juos gali užgulti taip pat sunkiai, pavyzdžiui, pabrangusių išteklių pagalba.
4. **Ekonominis augimas.** Kuriant ekonominės plėtros teisinius pagrindus, valstybės pajamų sistema turi skatinti taupymą ir investicijas, taip pat nekenkti šalies prekių gebėjimui konkuruoti pasauliniu mastu. Lietuvos nuosekli ir išmintinga fiskalinė politika pastaraisiais metais sąlygojo vieną iš didžiausių ekonominio augimo rodiklių pasaulyje. Vien tik per pirmuosius buvimo ES metus Lietuvos bendrasis vidaus produktas augo 6,7 proc., o eksporto į ES šalis ir importo iš jų apimtys atitinkamai sudarė 68,4 ir 58,1 proc. viso Lietuvos eksporto ir importo. O iš ES struktūrinių solidarumo fondų Lietuvai teko jau apie pusę milijardo eurų paramos kaimo, verslo ir infrastruktūros plėtros projektams finansuoti. Tačiau kaip aptarta ankstesniame skyriuje, (žr. 3.1.6. skyrių) Lietuvos ekonomika 2009 m. smuko ir planuojama, kad metų pabaigoje ekonomika smuks vidutiniškai apie 15 proc. dėl sumažėjusio vartojimo, išaugusio nedarbo bei susitraukusio pramonės sektoriaus.
5. **Neutralumas.** Tai reiškia, kad mokesčiai turi užtikrinti biudžeto pajamas, o ne spręsti pavienių ūkio subjektų problemas kitų mokėtojų sąskaita per įvairias mokesčių lengvatas ir kitas išimtis ar sudaryti palankesnes veiklos sąlygas kuriems nors ūkio subjektams. Lietuvoje mokesčių sistema nėra neutrali, kadangi vyriausybė taiko įvairias lengvatas ir privilegijas, spręsdama pavienių ūkio subjektų problemas. Tai reiškia, kad mokesčiai ne tik užtikrina biudžeto pajamas. Be to, taikomos lengvatos iškreipia veiklos ir konkurencijos sąlygas, jas

diferencijuoja. Lietuvos sistemos neutralumo nebuvimą taip pat rodo daug lengvatų nekilnojamo turto mokesčio įstatyme, kuomet išvardijama visa eilė privilegijuotų nemokėtojų. Vienas iš pagrindinių būdų sukurti neutraliai mokesčių sistemai - išplėsti mokesčių bazę. Mokesčių sistemos neutralumas, mokesčių bazės plėtojimas sudaro sąlygas nedidinti pagrindinių mokesčių tarifų.

6. **Paprastumas (aiškumas).** Mokesčių įstatymai ir kiti teisės aktai turi būti aiškūs, neprieštarauti vieni kitiems. Ne visi Lietuvos mokesčių įstatymai ir kiti teisės aktai yra aiškūs, kartais net prieštarauja vieni kitiems. Tai dažniausiai būna todėl, kad nėra išsamiai apsvarstomi įvairūs įstatymo taikymo atvejai. Todėl dažnai priėmus įstatymą ir ėmus jį taikyti praktikoje, išryškėja įstatymų spragos ir vėl daromi pataisymai. Pavyzdžiui, 2002 m. buhalterinės apskaitos įstatymą teko taisyti dar neįsigaliojusį.
7. **Viešumas.** Viešumo principas privalo užtikrinti, kad visi verslo dalyviai tuo pačiu metu ir kuo anksčiau turėtų galimybę susipažinti su rengiamais verslo plėtrą veikiančiais mokesčių įstatymų ir jų pakeitimų projektais, pareikšti savo nuomonę arba kitaip prisidėti prie jų rengimo. Pagrindiniuose teisėkūrą reglamentuojančiuose įstatymuose yra numatyta valstybės institucijų pareiga veikti viešai ir skelbti informaciją apie teisės aktus, tačiau poįstatyminiuose teisės aktuose neįtvirtintos viešumo taisyklės užkerta galimybę viešinti svarbių teisėkūros etapų veiklą. Dokumentai registruoti Seimo posėdžių sekretoriatare yra skelbiami Seimo interneto svetainėje. Deja, Seimo teisės aktų viešumo pasiekimais negali pasigirti Vyriausybės kanceliarija. Vyriausybės posėdžiams pateikiami projektai ir lydintys dokumentai nors ir nėra slapti, tačiau viešai neprieinami. Viešai neprieinami, tačiau įstatymų slaptais nelaikomi dokumentai, tampa išskirtinius ryšius valstybės institucijose turinčių gyventojų ir pilietinės visuomenės organizacijų (toliau - PVO) privalumu. Taip sukuriama nelygios konkurencijos sąlygos PVO veiklai.
8. **Administravimo veiksmingumas.** Pagal Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 24 d. nutarimą siekiama, kad mokesčių administravimas būtų skaidrus, aiškus, paprastas ir veiksmingas, o mokesčių administratoriaus ir mokesčio mokėtojo santykiai būtų grindžiami abipusio pasitikėjimo principais, realiai suderinus šalių teises ir atsakomybę. Praktiškai Lietuvos mokesčių sistemoje pastaraisiais metais buvo daug administravimo ydų. Lietuvos Respublikos finansų ministerija stengėsi mokesčių administravimą patobulinti, tačiau gausios sistemos ydos ne taip lengvai įveikiamos.
9. **Koordinavimas/integravimas.** Visi šalyje egzistuojantys mokesčiai turi sudaryti sistemą, t.y. jie turi būti tarpusavyje suderinti (ekonominė, teisėnė ir kita prasme), jie turi būti skirti tiems patiems visuomeniniams tikslams, o jų visuma turi siekti aukščiau išvardintų kriterijų subalansuotumo. Paskutiniaisiais metais Lietuvoje buvo pakoreguota Lietuvos mokesčių sistema,

siekiant ją suderinti su ES reikalavimais. Žinoma, kad ES mokesčių sistema yra suderinta ir integruota, todėl galima daryti išvadą, kad prisitaikiusi Lietuvos mokesčių sistema taip pat bus koordinuota ir integruota. Tačiau ne visada įstatymo pakeitimai yra priimami atsižvelgiant į ES teisės aktus. Pavyzdžiui, iki 2009 m. dividendai, mokami Lietuvos ar užsienio akcininkui, buvo neapmokestinami, jei dividendus gaunanti įmonė ne trumpiau kaip 12 mėnesių be pertraukų valdė ne mažiau kaip 10 proc. balsų suteikiančių akcijų. Tačiau priėmus Pelno mokesčio įstatymo pakeitimus, nuo 2009 m. vadinamoji dalyvavimo išimties lengvata buvo apkarpyta. Ja negalima pasinaudoti, jeigu apmokestinamajam pelnui įmonė taikė 0 proc. pelno mokesčio tarifą, taip pat tuo atveju, kai įmonė nemokėjo pelno mokesčio nuo dalies pelno, nes naudojosi tam tikromis pelno mokesčio lengvatomis. Priėmus Pelno mokesčio įstatymo pakeitimus, kilo diskusijos, ar įstatymo pakeitimai atitinka ES direktyvą 90/435/EEB. Užkliuvo ir neaiškios formuluotės. Kai antrinė įmonė išmoka dividendus pirminei įmonei, valstybėms narėms minėta Direktyva suteikia dvi galimybes: neapmokestinti tokio pelno (atleidimo metodas) arba suteikti teisę pirminei įmonei įskaityti antrinės įmonės pelno mokesčio dalį, sumokėtą nuo tokio pelno (kredito metodas). Lietuvoje buvo pasirinktas atleidimo metodas – išmokami dividendai antrinei įmonei neapmokestinami. Būtent dėl šios priežasties galiojančios dividendų apmokestinimo taisyklės iškreipia Direktyvos nuostatas.

Išanalizavus Lietuvos mokesčių sistemą pagal „geros“ mokesčių sistemos principus matyti, kad tik dalis kriterijų yra tenkinami. Kadangi dabartinė Lietuvos mokesčių sistema nėra subalansuota bei išstobulinta, suprantama, kad nesuderinti mokesčių įstatymai apsunkina Lietuvos mokesčių mokėtojų naštą, tuo pačiu neigiamai veikia ir kitus veiksnius, kurie gali nulemti mokėjų balanso krizės atsiradimą šalyje.

3.1.10. Lietuvos politinė šalies situacija

Kaip parodė praktiniai mokėjų balanso krizės pavyzdžiai, aptarti ankstesniuose skyriuose (žr. 2.2.2. skyrių), politiniai veiksniai įtakoja šalies mokėjų balanso krizės rizikos padidėjimą/sumažėjimą.

Lietuvos valdžiai ir šalies situacijai per pastaruosius metus būdingi bruožai: skandalas po skandalo, moralės principų atsisakymas, melas ir veidmainiavimas, pasitikėjimo praradimas Vyriausybėje ir Seime (valdančiosiomis bei opozicinėmis Seimo partijomis ir beveik visais politikais), Vyriausybės bei Seimo darbo paralyžius, politikų vaikymasis žiniasklaidos dėmesio, Lietuvos valstybės įvaizdžio Vakaruose ir Rytuose smukimas. Tokia padėtis vaizdžiai demonstruoja, kad dauguma partijų ir politikų, ypač valdančiosios koalicijos, dar nepasiekė Vakarų parlamentinės

demokratijos lygio, nors lyginant su buvusiomis sovietinėmis respublikomis į Rytus nuo Lietuvos, šalis yra padariusi didelę pažangą demokratijos, teisėtvarkos ir ekonomikos srityse. Nepaisant to, dar išlikę tokie sovietiniai relikvai, kaip centralizmas, hierarchija, autokratija, pagyrūniškumas, savikritikos stoka. Senajai sovietmečio politikų kartai labai sunkiai sekasi juos išgyvendinti.

Lietuvoje Seimas yra labiausiai negerbiama institucija. 2009 m. atliktos gyventojų apklausos duomenimis partijomis nepasitiki 72,5 proc., pasitiki 3,9 proc. Seimu nepasitiki 71,2 proc., pasitiki 4,8 proc., Vyriausybę nepasitiki 49,8 proc., pasitiki 12,5 proc. apklaustųjų. Pasak ekspertų, Lietuvoje susidariusi situacija signalizuoja, kad valdantieji politikai nesugeba užsitikrinti šalies piliečių pasitikėjimo bei priima visuomenės neigiamai vertinamus sprendimus. Kadangi Lietuvoje yra daugpartinė sistema, galimybių keisti esamą padėtį yra. Teigiama, kad partijos yra tokios, kokioms leidžiama būti. Todėl vienintelis vaistas – piliečių politinis aktyvumas.

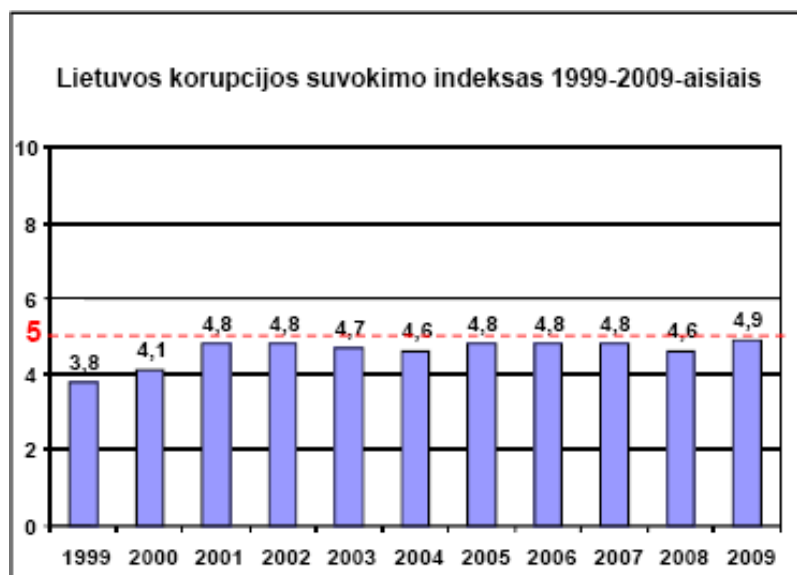
Atsižvelgiant į nuolatinį valdžios nepasitikėjimą, valdininkų atmetimą darbą, galima teigti, kad šalies politinė situacija yra netenkinama, todėl svarbūs sprendimai dėl šalies ekonominės situacijos gerinimo ar gelbėjimo, gali būti atidėliojami arba priimti neapgalvotai, ko pasekoje gali įvykti mokėjimų balanso krizės reiškinys.

3.1.11. Lietuvos verslo skaidrumo sistema

Lietuvos verslo skaidrumą geriausiai atspindi šešėlinės ekonomikos rodikliai. Kaip žinoma, šešėlinė ekonomika apibrėžiama kaip veiksmas, duodantis pelną, tačiau dėl įvairių priežasčių nedeklaruojami ir neatspindimi statistikoje. Dėl šešėlinės ekonomikos dalis mokesčių nepatenka į Valstybės biudžetą.

Vienas iš labiausiai paplitusių šešėlinės ekonomikos veiklos rūšių yra korupcija. Korupcija dažnai veikia kaip mokestis, kuriuo apdedamos tiesioginės užsienio investicijos. Dėl korupcijos sumažėja įplaukos į valstybės biudžetą. Dėl korupcijos sunkiau verstis, todėl, kad korupcija iškreipia rinkos mechanizmus ir sukuria nelygias sąlygas verslui.

Korupcijos nustatymu pasaulio valstybėse rūpinasi nevyriausybinė organizacija „Transparency international“, kuri skaičiuoja korupcijos suvokimo indeksą. Tai išvestinis indikatorius, leidžiantis suskirstyti valstybes pagal suvokiamą korupcijos paplitimą tarp viešojo sektoriaus tarnautojų ir politikų. Tyrimuose dalyvauja užsienio ir vietos ekspertai bei korespondentai ir verslo lyderiai. Korupcijos suvokimo indeksas įvertinamas balais nuo 0 iki 10 (10 – labai skaidri valstybė, 0 – labai korumpuota valstybė).

Šaltinis: Transparency international, 2009

20 pav. Lietuvos korupcijos suvokimo indeksas 1999 – 2009 m.

2009 m. atliktas tarptautinis tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje korupcijos suvokimo indeksas 2009 m. buvo aukščiausias per visą analizuojamą laikotarpį ir sudarė 4,9 balo. Atsižvelgiant į Vakarų ekspertų vertinimus, galima atsargiai teigti, kad Lietuvos antikorupcinė situacija kiek pagerėjo. 2009 m. pirmojo pusmečio valdžios padaryti žingsniai viešumo ir skaidrumo link, pvz. viešųjų pirkimų skaidrinimo iniciatyvos ir Seimo narių parlamentinei veiklai skirtų lėšų viešinimas, yra teigiami postūmiai. Tačiau džiaugtis esminiais pokyčiais kol kas per anksti, nes Lietuvos korupcijos suvokimo indeksas iš esmės grįžo į 2007 m. lygį ir neperkopė 5,0 balų slenksčio. Apie teigiamas tendencijas bus galima kalbėti, kai Lietuva rodys pastovią pažangą antikorupcinėje srityje.

Šiuo metu nėra aišku, ar valdžia yra pasiruošusi kryptingai įgyvendinti jos programoje numatytą antikorupcinę politiką. Vėluoja Kovos su korupcija programos įgyvendinimas, vis dar nėra nacionalinės viešųjų pirkimų strategijos, sistemingo kaštų ir naudos analizių viešajame sektoriuje taikymo. Taip pat būtina tobulinti naujai priimtą viešųjų pirkimų įstatymą bei priimti pranešėjų apsaugos įstatymą, leidžiantį piliečiams saugiai pranešinėti apie galimus korupcijos atvejus.

Kyšininkavimas išlieka opia Lietuvos visuomenės problema. „Transparency International“ 2009 m. pasaulinio korupcijos barometro duomenimis, beveik trečdalis Lietuvos gyventojų prisipažįsta, kad jie ar jų šeimos nariai yra davę kyšį per pastaruosius dvylika mėnesių. Tai yra didžiausias rodiklis tarp tyrinėtų ES šalių ir vienas didesnių rodiklių pasaulyje. 2008 m. „Lietuvos korupcijos žemėlapių“ duomenimis, nuo 2002 m. gyventojų, manančių, kad kyšis padėtų išspręsti problemas, skaičius pastoviai didėja, o verslininkų - nesikeičia. Lyginant paskutinių penkių „Lietuvos korupcijos žemėlapių“ rezultatus, vis daugiau gyventojų teigia esą pasiruošę duoti kyšį, nors taip teigiančių verslininkų skaičius pastoviai mažėja.

Kita Lietuvoje paplitusi korupcijos forma - nepotizmas, t.y. bičiulių ir giminių protegavimas. Pavyzdžiui, daugiau nei pusė tarnautojų (54 proc.) teigė, kad nepotizmo atvejų pasitaiko jų aplinkoje, o beveik dešimtadalis tarnautojų (8 proc.) pripažino, kad tai yra plačiai paplitęs reiškinys jų institucijoje.

Lietuvoje yra priimta maždaug dešimt įstatymų, vienaip ar kitaip reglamentuojančių korupcijos prevenciją, patvirtintos bent kelios nacionalinės kovos su korupcija programos, tačiau įstatymai patys neveikia, valstybei reikia rūpintis ir tinkamu jų įgyvendinimu.

Klestint korupcijai ir kitoms šešėlinės ekonomikos veiklos rūšims Lietuvoje nesurenkamos pajamos į valstybės biudžetą, o tai įtakoja valstybės sprendimus dėl mokesčių didinimo bei valstybės išlaidų mažinimo.

Nors 2009 m. Lietuva buvo priversta didinti mokesčius dėl rekordinio šalies biudžeto deficito 2008 m., tačiau teigiama, kad mokesčių mažinimas yra pagrindinė šešėlinės veiklos mažinimo priemonė. Dėl nelegalių bei legalių mokesčių susimažinimo schemų Lietuva šiandien neretai vadinama ne mažų mokesčių šalimi, bet didelių nesurenkamų mokesčių šalimi, o tai pakeisti gali ne mokesčių administravimas (kuri ir taip yra ekstensyvesnis nei kaimyninėse šalyse), o tik mokesčių mažinimas. Įvykdžius aukščiau paminėtas kovos su šešėline ekonomika priemones Lietuvoje sumažėtų ir mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybė.

Apibendrinant Lietuvos verslo skaidrumo sistemą, galima pastebėti, kad šalis vis dar susiduria su šešėlinės ekonomikos reiškiniu. Klestint korupcijai ir kitoms šešėlinės ekonomikos veiklos rūšims Lietuvoje nesurenkamos pajamos į valstybės biudžetą, o tai įtakoja ir kitus aukščiau aptartus makroekonominius rodiklius, t.y. valstybės biudžeto deficito augimą, didesnius mokesčius ir kt. Visa tai didina mokėjimų balanso krizės įvykimo tikimybę šalyje.

3.1.12. Lietuvos mokėjimų balanso krizės rizikos įvertinimas

Įvertinus politinius ir ekonominius veiksnius Lietuvos mastu, galima padaryti išvadas ir apie mokėjimų balanso krizės susidarymo riziką šalyje. Reikia atkreipti dėmesį, kad iš visų analizuotų makroekonominių rodiklių bei veiksnių galima išskirti veiksnius, mažinančius ir didinančius mokėjimų balanso krizės tikimybę Lietuvoje. Veiksnių, mažinančių mokėjimų balanso krizės tikimybę Lietuvoje yra mažiau:

1. Mokėjimų balanso *einamoji sąskaita*, kuri 2009 m. buvo beveik subalansuota, o tai rodo, kad šalies importo kiekiai dėl smukusios ekonomikos ženkliai sumažėjo. Teoriškai staigus mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficito išnykimas rodo šalies mokėjimų balanso disbalanso sumažėjimą, o tuo pačiu ir mažesnę mokėjimų balanso krizės riziką;

2. Didėjančios Lietuvos *oficialiosios tarptautinės atsargos* rodo, kad per pastarąjį dešimtmetį šalis užsienio valiutos rezervų neekvojo bei juos valdė racionaliai, didindama jų kiekį augant einamosios sąskaitos deficitui, todėl mokėjamų balanso krizė per šį laikotarpį šalyje nesudarė. 2009 m. oficialiųjų tarptautinių atsargų išaugimas iki 2007 m. rekordinio lygio (19,4 mlrd. Lt) tik dar pagerino situaciją iš mokėjamų balanso krizės perspektyvos.

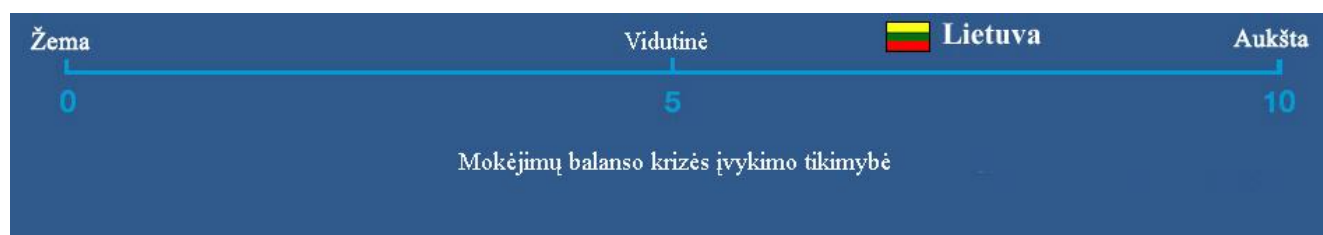
Veiksniai, dėl kurių mokėjamų balanso krizės pasireiškimo tikimybė yra didesnė:

1. *Fiksuotas valiutos kurso režimas*, kuris automatiškai padidina riziką susidurti su šalies mokėjamų balanso krizės reiškiniu, nes šalis pastoviai turi palaikyti šalies nacionalinės valiutos lygį;
2. Didėjanti *valstybės skola* didina riziką susidurti su mokėjamų balanso krizės reiškiniu, ypač tuo atveju, kai dėl nuolatinio skolos augimo šalies rizikingumo lygis auga ir kelia investuotojų nepasitikėjimą.
3. Kiekvienais metais didėjantis Lietuvos *biudžeto deficitas* kelia grėsmę makroekonominiam stabilumui bei šalies ekonominei plėtrai, o tai savo ruožtu didina mokėjamų balanso krizės rizikos pasireiškimo galimybę;
4. Staigus šalies *ekonomikos nuosmukis*, didinantis riziką susidurti su mokėjamų balanso krizės reiškiniu;
5. Rekordinis šalies *infliacijos lygis* 2007 – 2008 m. yra vienas iš faktorių, galinčių įtakoti Lietuvos mokėjamų balanso krizės pasireiškimą ateityje;
6. Sparčiai *augantis nedarbas* nuo 2009 m. pradžios didina mokėjamų balanso krizės pasireiškimo tikimybę Lietuvoje;
7. Lietuvos *mokesčių sistema*, kuri nėra subalansuota bei ištobulinta, o tai savo ruožtu apsunkina Lietuvos mokesčių mokėtojų našta, tuo pačiu neigiamai veikia ir kitus veiksnius, kurie gali nulemti mokėjamų balanso krizės atsiradimą šalyje;
8. Nuolatinis valdžios nepasitikėjimas, valdininkų atmetimas darbas rodo, kad šalies *politinė situacija* yra netenkinama, todėl svarbūs sprendimai dėl šalies ekonominės situacijos gerinimo ar gelbėjimo gali būti atidėliojami arba priimti neapgalvotai, ko pasekoje gali įvykti mokėjamų balanso krizės reiškinys;
9. Klestinti korupcija ir kitos *šešėlinės ekonomikos* veiklos rūšys Lietuvoje įtakoja ir kitus makroekonominis rodiklius, t.y. valstybės biudžeto deficito augimą, didesnius mokesčius ir kt. Visa tai didina mokėjamų balanso krizės įvykimo tikimybę šalyje.

Nors galima pastebėti, kad kritiniai mokėjamų balanso krizės pasireiškimo rodikliai mažino šio reiškinio pasireiškimo tikimybę Lietuvoje, tačiau visi kiti analizuoti veiksniai ją didino, todėl tai leidžia daryti išvadą, kad mokėjamų balanso krizės Lietuvoje pasireiškimo rizika yra vidutinė, kaip pavaizduota žemiau pateiktame paveiksle. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad mokėjamų balanso

krizės įvykimo riziką mažina ir stiprus euro kursas pasaulinio ekonominio nuosmukio metu. Kadangi Lietuvos nacionalinė valiuta yra pririšta prie euro, daugelio ekonomistų nuomone tai buvo vienas iš faktorių, Lietuvai padėjęs išvengti visiško ekonominio nuosmukio.

Analizuojant mokėjimų balanso krizės modelį, reikia pažymėti, kad šis reiškinys ekonomikoje gali susidaryti per trumpą laikotarpį, todėl valstybėje, kurioje vyrauja fiksuotas valiutų kurso režimas, rizika dėl mokėjimų balanso krizės pasireiškimo visada bus didesnė nei šalyse, kuriose yra nustatytas plaukiojantis valiutos kursas. Taip pat būtina pažymėti, kad šiame darbe nebuvo vertinami nenumatyti atvejai (pvz. stichinės nelaimės, karas), kurie per trumpą laikotarpį taip pat gali apversti šalies ekonomiką ir sukelti mokėjimų balanso krizės reiškinį.

21 pav. Lietuvos mokėjimų balanso krizės rizikos įvertinimas

Lietuvos mokėjimų balanso krizės riziką mažina ir šalies buvimas ES nare. ES nustato specialias pereinamojo laikotarpio nuostatas ES valstybėms narėms, kurioms daroma išlyga, t.y. šalims, nepriklausančioms euro zonai.

Nors ES draudžiamas bet koks kapitalo ir atsiskaitymo tarp valstybių narių ir tarp valstybių narių ir trečiųjų šalių judėjimo apribojimas, tačiau išimtiniais atvejais, kai valstybė narė susiduria su rimtais sunkumais, numatytos laikinosios apsaugos priemonės, susijusios su trečiosiomis šalimis. Jei, esant išskirtinėms aplinkybėms dėl kapitalo judėjimo į trečiąsias šalis ar iš jų kyla arba gali kilti didelių sunkumų ekonominės ir pinigų sąjungos veikimui, Europos Taryba, sprendama kvalifikuota balsų dauguma bei remdamasi Komisijos pasiūlymu ir pasikonsultavusi su ECB, gali imtis apsaugos priemonių, susijusių su trečiosiomis šalimis, ne ilgesniam kaip šešių mėnesių laikotarpiui, jei tokios priemonės yra tikrai būtinos.

Lisabonos sutartyje, iš dalies pakeitusioje Romos ir Maastrichto sutartis, nustatytos patikslintos priemonės, kurių turi imtis su mokėjimų balanso sunkumais susidūrusios valstybės narės, nepriklausančios euro zonai. Sutartyje nustatyta, jeigu valstybė narė patiria sunkumų arba gresia rimti sunkumai dėl mokėjimų balanso ir jeigu tokie sunkumai gali trukdyti bendrosios rinkos funkcionavimui arba palaiapsniui įgyvendinti bendrą prekybos politiką, EK turi nedelsdama iširti atitinkamus valstybės veiksmus bei pareikšti nuomonę, ar narė ėmėsi atitinkamų veiksmų arba nurodyti, kokių priemonių valstybei ji rekomenduoja imtis.

Jeigu veiksmai, kurių ėmėsi valstybė narė, atsižvelgiant į EK rekomendacijas nėra pakankami siekiant įveikti sunkumus, kurie atsirado arba kurie kelia pavojų, EK, pasikonsultavusi su Ekonomikos ir finansų komitetu, rekomenduoja Europos Tarybai suteikti savitarpio pagalbą ir tinkamus tos pagalbos būdus. EK reguliariai praneša Europos Tarybai apie padėtį ir tolesnius jos pokyčius.

Taryba suteikia savitarpio pagalbą priimdama direktyvas arba sprendimus, nustatančius sąlygas ir išsamią informaciją apie pagalbą, kuri gali būti teikiama šiomis formomis:

- pagalbos kreipimasis į tarptautines organizacijas;
- kiekybinių apribojimų importui iš trečiųjų šalių nustatymas;
- teikiami riboti kreditai pagal kitų valstybių narių susitarimą.

Nors esant dabartinei ekonominei ir politinei situacijai Lietuvoje mokėjimų balanso krizė nėra labai tikėtinas reiškinys, tačiau būtų tikslinga palyginti Lietuvos situaciją su kitomis Baltijos šalimis, siekiant įvertinti, ar mokėjimų balanso krizės rizika šiose šalyse yra didesnė nei Lietuvoje.

3.2. Lietuvos, Latvijos ir Estijos mokėjimų balanso krizės rizikos įvertinimo palyginimas

Detali Lietuvos mokėjimų balanso krizės įvertinimo analizė atskleidė, kad kai kurie rodikliai yra svarbesni nustatant mokėjimų balanso krizę nei kiti, todėl palyginimui su Latvija ir Estija visų pirma bus įvertinami veiksniai, leidžiantys patikimai įvertinti mokėjimų balanso krizės tikimybę Baltijos šalyse. Nagrinėjant svarbiausius rodiklius bus paminėti ir kiti svarbūs veiksniai, didinantys mokėjimų balanso riziką vienoje ar kitoje Baltijos šalyje. Atsižvelgiant į tai, bus nagrinėjami šie rodikliai:

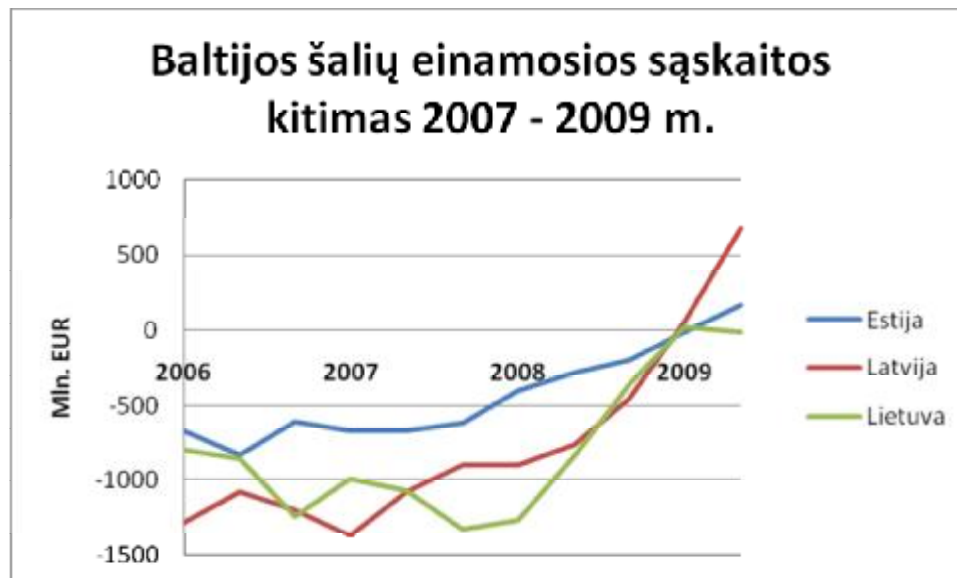
- mokėjimų balanso einamoji sąskaita;
- oficialiosios tarptautinės atsargos;
- valstybės skola.

Būtina pažymėti, kad visų Baltijos valstybių nacionalinė valiuta yra susieta su euro valiuta, todėl šiose valstybėse nustatytas fiksuoto valiutos kurso režimas, reiškiantis, kad šalyse gali susidaryti tokia situacija, kai dėl fiksuoto valiutos kurso palaikymo valstybės užsienio valiutos rezervai išsekunami, ko pasekoje valstybė yra priversta nuvertinti nacionalinę valiutą bei pereiti prie plaukiojančio valiutos kurso režimo tokiu būdu prarandant didžiulius kapitalo srautus.

3.2.1. Einamosios sąskaitos kitimas Baltijos šalyse

Kaip jau minėta ankstesniame skyriuje (žr. 3.1.1. skyrių), 2009 m. Lietuvos einamosios sąskaitos deficitas dėl sumažėjusio užsienio prekybos balanso deficito buvo mažiausias per pastarąjį dešimtmetį.

Kaip keitėsi kitų Latvijos ir Estijos einamosios sąskaitos per pastaruosius kelis metus atsispindi žemiau pateiktame grafike.

Šaltinis: Eurostat, 2009

22 pav. Baltijos šalių einamosios sąskaitos kitimas 2006 – 2009 m., mln. EUR

Analizuojant Baltijos šalių einamosios sąskaitos kitimą 2006 – 2009 m. galima pastebėti, kad Lietuvai, Latvijai ir Estijai 2006 – 2008 m. buvo būdingas einamosios sąskaitos deficitas ir tik dėl pasaulinės finansų krizės, kuri neigiamai paveikė visų trijų šalių ekonomikas, 2009 m. einamoji sąskaita tapo perteklinė, t.y. užfiksuotas užsienio prekybos balanso perteklius, reiškiantis didesnes eksporto apimtis nei importo.

Geriausia situacija iš visų trijų Baltijos šalių per visą analizuojamą laikotarpį susiklostė Estijoje, kurioje mokėjimų balanso einamosios sąskaitos pokytis per analizuojamą laikotarpį buvo mažiausias. Tarptautinė reitingų agentūra „Moody's“ Estijos valdžios veiksmus prieš finansų krizę įvardino pagirtiniais bei vienais iš veiksmingiausių tarp visų ES šalių. Estija kaupė rezervus savo ekonominio augimo metais, kas leido šaliai ekonominio nuosmukio sąlygomis būti daug geresnėje padėtyje nei jos kaimynės Lietuva ar Latvija. Nepaisant to, Estiją taip pat paveikė pasaulinis ekonominio nuosmukio reiškinys ir dėl sumažėjusio vartojimo, sąlygojusio ženkliai nukritusias importo apimtis, šalyje 2009 m. pirmąjį pusmetį buvo užfiksuotas einamosios sąskaitos perteklius.

Latvijos einamosios sąskaitos deficitas 2006 – 2007 m. buvo didžiausias Baltijos šalių mastu. Tačiau 2008 m. Latviją anksčiau pasiekusi ekonominė krizė, dėl kurios lapkričio mėn. Latvijos vyriausybė nusprendė perimti Latvijos „Parex“ banko valdymą ir 51 proc. akcijų - kontrolinį paketą, kuris buvo perduotas Latvijos „Hipotekos“ bankui, paveikė ir šalies prekybos balansą. Dėl sparčiai

susidariusios sudėtingos situacijos, privatus vartojimas šalyje smuko net 22 proc. o investicijos per metus sumažėjo net 30 proc. Tai įtakojo ir sumažėjusį Latvijos einamosios sąskaitos deficito sumažėjimą.

Pirmąjį 2009 m. ketvirtį Latvija pirmą kartą nuo 1995 m. paskelbė einamosios sąskaitos perteklių, kuris siekė 1,1 proc. BVP. Latvija, anksčiau turėjusi didesnę nei 20 proc. einamosios sąskaitos deficitą, 2009 m. labiausiai iš ES šalių kenčia nuo ekonomikos paklausos sumažėjimo. Jos importo paklausa nusirito žemyn gerokai labiau nei užsienio šalies eksporto prekių paklausa. Latvijos centrinio banko atstovai teigia, kad 2009 m. Latvijos einamosios sąskaitos perteklius gali pasiekti 0,5 proc. BVP, o 2010 m. išaugti iki 2,5 proc. BVP. Tokie dideli ir spartūs einamosios sąskaitos svyravimai Latvijoje rodo, kad šalis susidūrė su rimčiausiais sunkumais iš visų trijų Baltijos šalių, kurie sąlygojo spartų ekonomikos nuosmukį bei didesnę nei tikėtasi užsienio prekybos susitraukimą.

Tačiau ekonomistai teigia, kad vienas iš nedaugelio teigiamų Latvijos ekonomikos reiškinių ekonomikos sunkmečio akivaizdoje yra užsienio disbalansų nykimas. Anksčiau sparčiai besiplečiant ūkiui, stipri šalies vidaus paklausa lėmė užsienio prekių paklausą, dėl kurios tolygiai plėtėsi ir užsienio prekybos bei einamosios sąskaitos deficitai. Jie jau buvo pasiekę gerokai atitolusį nuo tvaraus ir suderinamo su ilgalaikė stabilia ekonomikos plėtra lygį.

3.2.2. Oficialios tarptautinės atsargos Baltijos šalyse

Dar vienas iš svarbesnių mokėjimų balanso krizės nustatymo požymių yra oficialiųjų tarptautinių atsargų kiekis šalyje. Kaip keitėsi Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio rezervai 2004 – 2008 m., matoma žemiau pateiktame grafike.

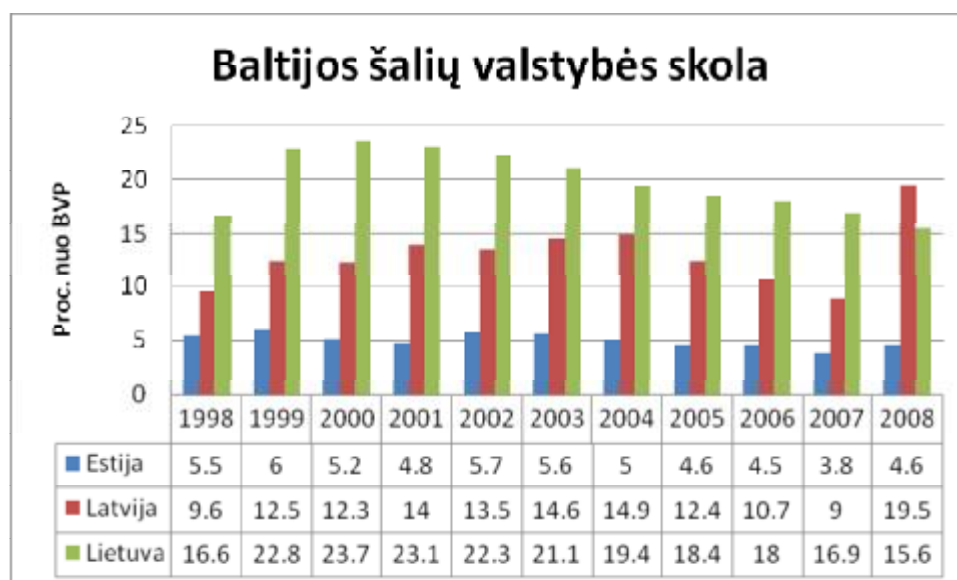

Šaltinis: Eurostat, 2009

Kaip galima pastebėti iš grafiko, Lietuvos ir Latvijos oficialiųjų tarptautinių atsargų lygis iki 2008 m. buvo panašus ir kito panašia linkme. Estijoje oficialiosios tarptautinės atsargos visu analizuojamu laikotarpiu sudarė mažiau nei pusę Lietuvos bei Latvijos oficialiųjų tarptautinių atsargų. Lietuvos ir Estijos augančios oficialiosios tarptautinės atsargos per visą analizuojamą laikotarpį rodo, kad šalys racionaliai naudoja savo išteklius. Tuo tarpu Latvijos oficialiosios tarptautinės atsargos 2008 m. smuko net 17,3 proc., o per pirmąjį 2009 m. pusmetį sumažėjo dar 19 proc. Tai paskatino kai kurių specialistų spėlionės, kad Latvija gali būti priversta devaluoti savo valiutą ypač po to, kai paaiškėjo, kad Latvijos centrinis bankas išleido 235,95 mln. eurų nacionalinės valiutos kurso 1991 m. lygio palaikymui. Įvertinus tai galima teigti, kad Latviją iš visų trijų Baltijos šalių labiausiai paveikė ekonominė krizė ir dėl mažėjančių oficialiųjų tarptautinių atsargų šalies rizika susidurti su mokėjimų balanso krizės reiškiniu yra labai didelė.

3.2.3. Valstybės skola Baltijos šalyse

Dar vienas svarbus rodiklis nustatant šalių finansinę padėtį ir tuo pačiu įtakojantis mokėjimų balanso krizės atsiradimą yra valstybės skola. Baltijos šalių valstybės skola proc. nuo BVP per pastaruosius dešimt metų pateikta žemiau esančiame grafike.

Šaltinis: Eurostat, 2009

24 pav. Baltijos šalių valstybės skola 1998 – 2008 m., proc. nuo BVP

Iš pateiktos diagramos galima pastebėti, kad Lietuvos valstybės skola 1998 – 2007 m. sudarė didžiausią dalį BVP ir šis rodiklis buvo beveik dvigubai didesnis nei Lietuvos kaimynės – Latvijos. Estijos valstybės skolos procentinė dalis nuo BVP per visą laikotarpį išliko stabili ir 2008 m. palyginti su 1998 m. net sumažėjo nuo 5,5 proc. iki 4,6 proc. Latvijos valstybės skolos procentinė dalis nuo BVP iki 2008 m. stabiliai mažėjo ir 2007 m. pabaigoje sudarė 9 proc., tačiau dėl ES suteiktos 7,5 mlrd. eurų paskolos (dalimis), valstybės skola išaugo ir 2008 m. pabaigoje sudarė net 19,5 proc. nuo BVP.

Latvija pradėjo gauti paskolos dalis jau 2008 m. gruodžio mėnesį. Remiantis EK parengtomis prognozėmis, 2010 m. Latvijos skola lyginant su metiniu šalies BVP ūgtels iki 64 proc., o dar kitais metais išaugs dar bent 77 proc. Pažymėtina, kad Latvijos vyriausybė praėjusiais metais buvo priversta gelbėti vieną iš didžiausių šalies bankų „Parex“ banką, investuodama į jį 140,75 mln. latų, bei suorganizuodama dar papildomai šiam bankui subordinuotą paskolą.

Latvijos parlamentas 2009 m. birželio mėn. pritarė šalies biudžeto išlaidų mažinimui 500 mln. latų, kad galėtų gauti eilinę 1,2 mlrd. eurų vertės paskolą iš ES ir TVF.

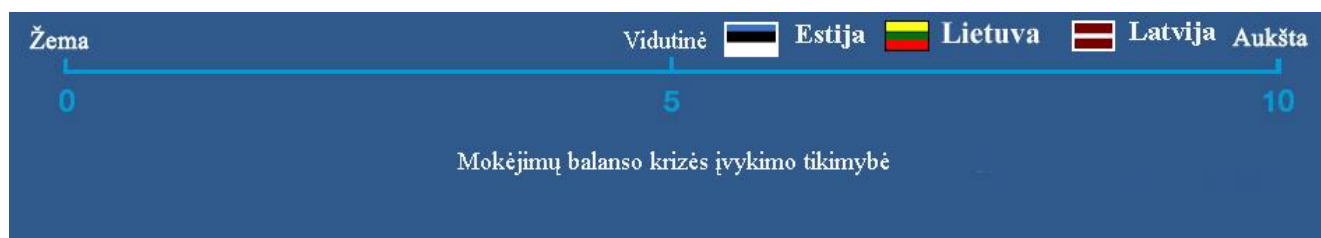
Latvijos valdžia per ateinančius du metus turės sumažinti kasmet dar bent po 500 mln. latų šalies biudžeto išlaidas, kad 2012 m. šalies biudžeto deficitas lyginant su BVP sumažėtų iki ES reikalaujamų 3 proc. norint įsivesti eurą.

EK prognozuoja, kad 2009 m. Latvijos ekonomika susitrauks apie 18 proc., BVP nuosmukis sumažės iki 4 proc., tuo tarpu 2011 m. tikimasi nedidelio 1,5 proc. augimo, o 2012 m. ekonomikos augimas turėtų paspartėti iki 3,8 proc.

Išanalizavus trijų Baltijos šalių valstybės skolos rodiklį matoma, kad Lietuvai per pastarąjį dešimtmetį buvo būdinga didžiausia valstybės skola iš visų Baltijos šalių, tačiau dėl sudėtingos situacijos Latvijoje valstybės skola sparčiai išaugo paskutiniaisiais metais. Nepaisant to, kad šaliai buvo suteikta milžiniška paskola, tačiau rizika dėl mokėjimų balanso krizės susidarymo išlieka aukšta.

3.2.4. Mokėjimų balanso krizės įvertinimas Baltijos šalyse

Išanalizavus visų Baltijos šalių rodiklius, kuriais remiantis galima prognozuoti šalies mokėjimų balanso krizės susidarymo galimybę, nustatyta, kad šalis, kurioje didžiausia mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybė, yra Latvija. Tokia padėtis susidarė dėl šalyje susiklosčiusios sudėtingos ekonominės situacijos, nulėmusios senkančias oficialiąsias tarptautines atsargas bei sparčiai išaugusią valstybės skolą.

25 pav. Baltijos šalių mokėjimų balanso krizės rizikos įvertinimas

Aukščiau pateiktame paveiksle įvertinamos visos trys Baltijos šalys dėl mokėjimo balanso krizės pasireiškimo tikimybės. Reikia pastebėti, kad Estija yra šalis, kuri su pastarųjų metų įvykiais, neigiamai paveikusiais visas Baltijos šalis, susitvarkė geriausiai dėl ekonominio augimo metais sukauptų rezervų. Lietuvos padėtis lyginant su dvejomis Baltijos šalimis yra geresnė už Latvijos, tačiau žymiai prastesnė nei Estijos. Nepaisant Estijos geros padėties lyginant su kitomis Baltijos šalimis, valstybėje taip pat pasireiškė ekonomikos nuosmukis, sąlygotas vietinio ir išorinio kapitalo trūkumo bei mažėjančio vartojimo eksporto rinkose.

Tačiau pažymėtina, kad visos šalys imasi priemonių, kurios padėtų sustabdyti staigų ekonomikos smukimą ir kartu padėtų išvengti mokėjimų balanso krizės. Veiksniai, įgyvendinami visose Baltijos šalyse yra drastiškas valdžios išlaidų mažinimas bei mokesčių reforma verslui. Įvairiuose leidiniuose analitikai pateikia skirtingas Baltijos šalių atsigavimo prognozes, tačiau dauguma sutinka, kad norint išeiti iš susidariusios padėties, reikia taikyti tokias priemones, kurios skatintų, o ne apribotų verslą. Taupymas jau seniai tapo būtina gyvenimo sąlyga, o pagrindiniu iššūkiu dabar yra verslo aplinkos gerinimas.

3.3. Mokėjimų balanso krizės prognozavimas

Išanalizavus Lietuvos ir Baltijos šalių mokėjimų balanso ir kitus makroekonominis rodiklius, galima atsakyti į klausimą, iškeltą tyrimo pradžioje nustatant darbo problemą dėl Lietuvos mokėjimų balanso krizės prognozavimo galimybes. Galima teigti, kad tikslus mokėjimų balanso krizės prognozavimas yra sunkiai įgyvendinamas dėl šiam reiškiniui būdingos savybės susidaryti per trumpą laikotarpį. Tačiau atlikta mokėjimų balanso ir kitų svarbiausių makroekonominių rodiklių analizė parodė, kad galima nustatyti mokėjimų balanso krizės pasireiškimo riziką, kuri Lietuvos atveju svyruoja nuo vidutinės iki aukštos.

Pagrindiniai rodikliai, padedantys nustatyti mokėjimų balanso krizės pasireiškimo riziką ateityje yra einamoji sąskaita, užsienio rezervų kitimas bei valstybės skola. Tačiau kiti makroekonominiai rodikliai, analizuoti nustatant mokėjimų balanso krizės riziką Lietuvoje, taip pat yra svarbūs, todėl nustatant šalies mokėjimų balanso krizę reikia atsižvelgti ir į šių rodiklių pokyčius.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

Išanalizavus Lietuvos mokėjimų balanso krizės pasireiškimo aplinkybes yra padaromos išvados atsižvelgiant į iškeltus tyrimo uždavinius:

1. Apžvelgus mokėjimų balanso sampratą, matoma, kad mokslininkai mokėjimų balanso apibrėžimus formuoja skirtingai, tačiau visose mokėjimų balanso sąvokose nurodoma pagrindinė šios statistinės ataskaitos paskirtis, t.y. parodyti tam tikro specifinio periodo šalies ekonominius sandorius su likusia pasaulio dalimi. Dauguma pasaulio šalių sudarydamos nacionalinius mokėjimų balansus remiasi TVF pateiktu koncepcinio mokėjimų balanso modeliu, kurio naudojimas leidžia palyginti atskirų šalių mokėjimų balansus. Apibendrinant mokėjimų balanso modelius bei teorijas, matoma, kad mokslinėje literatūroje mokėjimų balansą analizuojančių teorijų bei modelių yra gausu, tačiau daugelis iš jų sunkiai gali būti pritaikyti praktikoje, nes jose nėra įvertinami visi galimi kriterijai, nuo jų atsiribojama darant daug prielaidų.
2. Mokėjimų balanso pagrindu buvo sukurtas P. Krugman mokėjimų balanso krizės modelis, kurio metodologinėmis prielaidomis buvo naudojama šiame darbe. Remiantis šiuo modeliu, mokėjimų balanso krizė pasireiškia, kai šalyje su fiksuoto valiutos kurso režimu ilgo laikotarpio eigoje atidėliojamas einamosios sąskaitos deficito sureguliuavimas ir taip išsekunami užsienio valiutos rezervai. Susidariusi situacija šalių dažniausiai priverčia nustatyti plaukiojančio valiutos kurso režimą tokiu būdu prarandant kapitalo įplaukas. Išanalizavus šį modelį, pastebima, kad jis sunkiai gali būti pritaikomas praktikoje, tačiau šis modelis gali būti siejamas ne tik su biudžeto monetizavimu, bet ir su bendros šalies politikos (pinigų, biudžeto, kainų ir kt.) neatitikimu fiksuoto valiutos kurso režimui. Todėl tikslinga nagrinėti ne tik mokėjimų balanso sąskaitas, bet ir kitus makroekonominis rodiklius.
3. Išnagrinėjus pasaulio šalis, susidūrusias su mokėjimų balanso krizės modeliu, matoma, kad P. Krugman sukurtas modelis gali būti pritaikytas konkrečių šalių mokėjimų balanso krizės atvejams nagrinėti. Kaip geriausiai atspindinti P. Krugman sukurtą mokėjimų balanso krizės modelio teiginius yra Meksikos mokėjimų balanso krizė, įvykusi 1994 – 1995 m. Tačiau taip pat reikia pažymėti, kad ne tik P. Krugman iškeltos mokėjimų balanso krizės susidarymo prielaidos įtakoja tokios padėties atsiradimą, tačiau didelę įtaką turi ir kitų svarbių makroekonominių rodiklių (didelis nedarbas, nesuvaldoma infliacija ir pan.) kitimas bei valstybės politinė situacija.

4. Įvertinus politinius ir ekonominius veiksnius Lietuvos mastu mokėjimų balanso krizės riziką mažino augančios oficialiosios tarptautinės atsargos, sumažėjęs iki minimumo einamosios sąskaitos deficitas, o didino nestabili šalies politinė situacija, augantis nedarbas, didesnis nei planuota ekonominis smukimas, didėjantis šalies biudžeto deficitas, auganti valstybės skola bei netobula mokesčių sistema. Nustatyta, kad mokėjimų balanso krizės Lietuvoje pasireiškimo rizika yra vidutinė. Prie mažinančių mokėjimų balanso krizę veiksnių taip pat reiktų paminėti Lietuvos buvimą ES nare bei stiprų euro kursą, su kuriuo susieta šalies nacionalinė valiuta.
5. Išanalizavus visų Baltijos šalių rodiklius, kuriais remiantis galima prognozuoti šalies mokėjimų balanso krizės susidarymo galimybę, nustatyta, kad Latvijoje yra didžiausia mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybė dėl senkančių oficialiųjų tarptautinių atsargų bei sparčiai išaugusios valstybės skolos. Su mažiausia mokėjimų balanso krizės rizika susiduria Estija dėl savo išmintingos politikos ekonominio augimo metais kaupti rezervus. Tačiau pažymėtina, kad visose trijose Baltijos šalyse pasireiškė pasaulio finansinė krizė, padidinusi ir mokėjimų balanso krizės atsiradimo tikimybę. Susidariusi padėtis turi būti taisoma, o tai reikia daryti taikant tokias priemones, kurios skatintų, o ne apribotų verslą.

Įvertinus darbo pradžioje iškeltus tyrimo uždavinius galima teigti, kad tyrimui iškelta hipotezė pasiteisino, t.y. prielaida, kad mokėjimų balanso krizę įtakoja šalies mokėjimų balanso rodiklius įtakojantys politiniai ir ekonominiai veiksniai buvo teisinga. Labiausiai šio teiginio teisingumą pagrindė įvairių pasaulio šalių mokėjimų balanso krizių analizė, taip pat atskirų Lietuvos politinių ir ekonominių veiksnių ir rodiklių analizė.

Atlikus Lietuvos ir Baltijos šalių mokėjimų balanso krizės analizę pastebima, kad mokėjimų balanso krizė yra sunkiai prognozuojamas reiškinys, tačiau valstybė su fiksuoto valiutos kurso režimo sistema gali sumažinti mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybę. Toliau pateikiam tik keli pasiūlymai, kuriais būtų galima sumažinti mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybę:

1. Visi Lietuvos banko įsipareigojimai padengti oficialiosiomis užsienio atsargomis, todėl, siekiant išvengti spekuliacinių atakų ir mokėjimų balanso krizės reiškinio, labai svarbu laiku informuoti rinkos dalyvius, kad centrinis bankas ir vyriausybė yra tvirtai įsipareigoję išlaikyti fiksuoto valiutos kurso režimą ir nacionalinės valiutos nuvertėjimas nėra viena iš galimų išeičių. Tai reiškia, kad siekiant išvengti tokios situacijos Lietuvai labai svarbu įvertinti politinius aspektus: kol šalies ekonominė padėtis dar nėra išties krizinė, daug didesnę reikšmę turi Lietuvos banko ir vyriausybės „atviros burnos operacijos“, t.y. jų gebėjimas įtikinti rinkos dalyvius, kad lito devalvacija nėra viena iš galimų išeičių. Esminė fiksuoto valiutos kurso režimo taikymo sąlyga yra sugebėjimas įtikinti rinkos dalyvius, kad fiksuoto valiutos kurso išsaugojimas yra didžiausias ir neginčytinas prioritetas.

2. Dar vienas būdas sumažinti šalies mokėjimų balanso krizės reiškinį yra kovoti su viena iš didžiausių šalių slegiančių problemų – šešėline ekonomika. Nors 2009 m. Lietuva buvo priversta didinti mokesčius dėl rekordinio šalies biudžeto deficito 2008 m., tačiau mokesčių mažinimas yra pagrindinė šešėlinės veiklos mažinimo priemonė. Dėl nelegalių bei legalių mokesčių susimažinimo schemų Lietuva šiandien neretai vadinama ne mažų mokesčių šalimi, bet didelių nesurenkamų mokesčių šalimi, o tai pakeisti gali ne mokesčių administravimas (kuris ir taip yra ekstensyvesnis nei kaimyninėse šalyse), o tik mokesčių mažinimas. Įvykdžius aukščiau paminėtas kovos su šešėline ekonomika priemones Lietuvoje sumažėtų ir mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybė.

LITERATŪRA

1. **Analitikai: einamosios sąskaitos deficitą turėtų stabilizuoti.** <http://www.vtv.lt/naujienos/ekonomika/analitikai-einamosios-saskaitos-deficito-didejimas-turetu-stabiliz-3.html> [žiūrėta 2009 01 14].
2. **Araujo A., Lima G.T.** A structural economic Dynamics approach to balance – of – payments – constrained growth // Cambridge journal of Economics, 2007, Vol. 31, p. 755 – 774.
3. **Assessing External Liquidity Risk** // Emerging Europe Monitor: Central Europe & Baltic States, 2007, Vol. 14 No. 11, p10.
<http://web.ebscohost.com/bsi/viewarticle?data=dGJyMPPp44rp2%2fdV0%2bnjisfk5Ie46bNI6qxUa6k63nn5Kx68d%2b%2bSa2ntUewpq5Rnq24SbawsVGet8s%2b8ujfhvHX4Yzn5eyB4rOwSLKrr02wqK5LpOLfhuWz44ak2uBV4OrmPvLX5VW%2fxKR57LOxSrOutky1qqR%2b7ejrefKz7nzkvPOE6srjkPIA&hid=116> [žiūrėta 2009 01 12].
4. **Balaišis A., Būda G.** Fiksuotos valiutos režimų teorijos ir realybė // balsas.lt: internetinis naujienų žurnalas: [elektroninis išteklius]. 2009 09 29/ 09:35. – Vilnius, 2009, p.1 – URL: <http://www.balsas.lt/naujiena/311124/fiksuotos-valiutos-rezimu-teorijos-ir-realybe/rubrika:naujienos-verslas>.
5. **Balance of payments (International transactions).** <http://www.bea.gov/international/index.htm#bop> [žiūrėta 2009 01 12].
6. **Balance of payments, current account, quarterly data - Million EUR.**
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teibp070&plugin=1> [žiūrėta 2009 11 29].
7. **Balance of Payments Manual.** International Monetary Fund, 1993.
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=157.0> [žiūrėta 2009 01 12].
8. **Bame J.** The Measurement of Reinvested Earnings in the Balance of Payments. // IMF Working Paper, 1995 No. 95/94 <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=1183.0> [žiūrėta 2009 01 12].
9. **Berg A.** Anticipating Balance of Payments Crises--The Role of Early Warning System // IMF Working Paper, 2000, Occasional Paper No. 186.
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=3396.0> [žiūrėta 2009 01 12].
10. **BVP, gamybos, pajamų ir išlaidų metodais.** <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1118> [žiūrėta 2009 11 28].

11. **Cappin N.** Too hot in Baltic // EuroProperty, 2008 06 02, p.1-2
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=34231802&site=bsi-live>
 [žiūrėta 2009 01 13].
12. **Crunch time for emerging Europe** // Euromoney, 2008, vol. 39, no. 469., p. 16-18
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=32198878&site=bsi-live>
 [žiūrėta 2009 01 13].
13. **Curtis T. et al.** The Mexican Peso crisis: a balance of payments crisis (1994 – 1995), 2005.
<http://www-personal.umich.edu/~kathrynd/mexico.2005.pdf> [žiūrėta 2009 11 23].
14. **Dapkus, M.** ES šalių finansinio konkurencingumo vertinimas: valstybės skolos valdymo aspektas // Economics & Management, 2007, p. 713-720
<http://web.ebscohost.com/bsi/pdf?vid=4&hid=116&sid=d910102a-3b3b-40fb-b4a2-ad95d1c08049%40sessionmgr103> [žiūrėta 2009 01 12].
15. **Diev P., Kurtz E.** Capital inflows, monetary policy and exchange rate regime in New Member States: implications for the accession to the euro area, 2006.
http://www.euroframe.org/fileadmin/user_upload/euroframe/docs/2006/session6/eurof06_diev.pdf [žiūrėta 2009 11 26].
16. **External debt grows** // Emerging Europe Monitor: Central Europe & Baltic States, 2008, Vol. 15 No. 12, p9, <http://web.ebscohost.com/bsi/detail?vid=3&hid=117&sid=d910102a-3b3b-40fb-b4a2-ad95d1c08049%40sessionmgr103&bdata=JnNpdGU9YnNpLWxpdmU%3d#db=bth&AN=35066892> [žiūrėta 2009 01 12].
17. **Financial Derivatives: A Supplement to the Fifth Edition of the Balance of Payments Manual.** International Monetary Fund, 2000.
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=3554.0>; [žiūrėta 2009 01 12].
18. **Foreign official reserves - Annual data**
http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=mny_for_a&lang=en [žiūrėta 2009 11 29].
19. **General government consolidated gross debt as a percentage of GDP**
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcod=e=tsieb090> [žiūrėta 2009 11 29].
20. **Ghosh A.R.** Capital Inflows and Balance of Payments Pressures - Tailoring Policy Responses in Emerging Market Economies // IMF Working Paper, 2008, No. 08/2
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=22007.0> [žiūrėta 2009 01 12].

21. **Grahn. R.** EMU: Balance of payments crisis and safeguard measures, 2008.
<http://grahnlaw.blogspot.com/2008/11/emu-balance-of-payments-crisis-and.html> [žiūrėta 2009 11 29].
22. **Greenspan A.** Balance of Payments Imbalances // IMF Working Paper, 2007
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=20398.0> [žiūrėta 2009 01 12].
23. **Hansen J.D., Kvedaras V.** Balance of payments constrained economic growth in the Baltics // Ekonomika. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2004 ISSN 1392 1258.
24. **Harper P.** Recording Insurance Transactions in the Balance of Payments // IMF Working Paper, 1995 No. 95/72 <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=1123.0> [žiūrėta 2009 01 12].
25. **Hutchison M.M., Noy I.** Output costs of currency and balance of payments crises in emerging markes, 2002. http://www.entrepreneur.com/tradejournals/article/89079882__1.html [žiūrėta 2009 11 26].
26. **Jack B.** The Identification of Capital Transfers in the Balance of Payments // IMF Working Paper, 1995 No. 95/93 <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=1351.0> [žiūrėta 2009 01 12].
27. **Kalantzis Y.** Balance of payments crisis in an external debt-led growth regime, 2004.
www.univ-orleans.fr/deg/GDRecomofi/Activ/kalantzis_nice.pdf [žiūrėta 2009 11 26].
28. **Kandil, M. E., Greene, J. E.** The Impact of Cyclical Factors on the U.S. Balance of Payments // IMF Working Paper, 2002 No. 02/45
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=15659.0> [žiūrėta 2009 01 12].
29. **Kim Suk H., Kim Seung H.** Global corporate finance: text and cases. Fourth edition. - USA: Florida: Wiley, John & Sons incorporated, 1998. – 636 p. - ISBN 9780631210917.
30. **Krugman P.** A model of Balance of payment crises // Journal of money, credit & banking, 2003, vol.11 No 3 p. 311 – 325. <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-2879%28197908%2911%3A3%3C311%3AAMOBC%3E2.O.CO%3B2-6> [žiūrėta 2009 01 12].
31. **Kumhof M. et al.** Balance of payment crises under inflation targeting // IMF Working Paper, 2007, No. 07/84, <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=20532.0>; [žiūrėta 2009 01 12].
32. **Kuodis R.** Lietuvos ekonomikos transformacija 1990 – 2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos// Pinigų studijos, 2008/2, p. 97 – p. 105, 2008.
http://www.lb.lt/lt/leidiniai/pinigu_studijos2008_2/Raimondas_Kuodis.pdf [žiūrėta 2009 11 28].

33. **Mendoza E.G., Uribe M.** The business cycles of balance-of-payment crises: a revision of a Mundellian framework// National Bureau of Economic Research Working Paper, 1999.
<http://www.nber.org/papers/w7045> [žiūrėta 2009 11 26].
34. **Lietuvos Bankas.** Lietuvos mokėjimų balanso duomenys:
<http://www.lb.lt/statistics/statbrowser.aspx?group=7232&lang=lt&orient=vert> [žiūrėta 2009 01 13].
35. **Lietuvos Bankas.** Pasaulio finansų krizės pamokos Lietuvai// Pinigų studijos, 2008/2, p. 93 – p. 96, 2008. http://www.lb.lt/leidiniai/pinigu_studijos2008_2/Finansu_krize.pdf [žiūrėta 2009 11 28].
36. **Lietuvos Banko pranešimas Seimui. Naujausias leidimas.** http://www.lb.lt/leidiniai/pranesimas_seimui/pranesimas_2008_1.pdf [žiūrėta 2009 01 14].
37. **Lietuvos Banko statistinis pranešimas apie 2009 m. rugpjūčio mėn. oficialiąsias tarptautines atsargas** http://www.lb.lt/lt/naujienos/statistika/ota_pranesimas_200908.pdf [žiūrėta 2009 11 28].
38. **Lietuvos Banko statistinis pranešimas apie 2009 m. spalio mėn. oficialiąsias tarptautines atsargas** http://www.lb.lt/lt/naujienos/statistika/ota_pranesimas_200910.pdf [žiūrėta 2009 11 28].
39. **Lietuvos Respublikos 2009 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas.** http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350608&p_query=&p_tr2= [žiūrėta 2009 11 28].
40. **Lietuvos Respublikos finansų ministerija.** 2008 metų Lietuvos biudžetas. Kryptis ir prioritetai, 2008. http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/FM_biudžeto_leidinys_2008.pdf [žiūrėta 2009 11 26].
41. **Lietuvos Respublikos finansų ministerija.** Lietuvos Respublikos 2009 m. 9 mėnesių valstybės biudžeto vykdymas, 2009.
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Biudžeto_vykdydas/2009m9menn.pdf [žiūrėta 2009 11 26].
42. **Lietuvos Respublikos finansų ministerija.** Valstybės skola 2008 m., 2009.
http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/fm_2008_skolos_leidinys_www.pdf [žiūrėta 2009 11 26].
43. **Lietuvos Respublikos valstybės skolos įstatymas.** http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350607&p_query=&p_tr2= [žiūrėta 2009 11 28].
44. **Loman H.** Country update. Ukraine 2009.
http://overons.rabobank.com/content/images/Ukraine-200908update_tcm64-74809.pdf [žiūrėta 2009 11 24].

45. **Mačiulis N., Kuodis R.** Valiutų krizių prognozavimas: teoriniai ir praktiniai aspektai // Pinigu studijos, 2005/1, p. 5 – p. 23, 2005.
http://www.lb.lt/lt/leidiniai/pinigu_studijos2005_1/maciulis.pdf [žiūrėta 2009 11 28].
46. **Meilienė E, Snieška V.** Lietuvos ekonominės politikos ir eksporto skatinimo strategijos sąveika. <http://internet.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/vpa/z11/1648-2603-2006-nr11-48.pdf> [žiūrėta 2009 01 14].
47. **Misiūnas A., Rimkus V.** Ekonomikos vidinės pusiausvyros tendencijos naujose Europos Sąjungos šalyse narėse // Viešoji politika ir administravimas. – Vilnius, 2004, Nr.9, p. 26-32. – ISSN 1648 2603.
48. **Morgan J.M.** Study Guide to Accompany Fischer, Dornbusch, and Schmalensee Economics. – USA: McGraw-Hill, 2000. – 417 p. – ISBN 0070-17-783-X.
49. **Penkaitis N.** Ekonominiai Lietuvos politiniai – ekonominiai aspektai, 2005.
www.lsd.lt/documents/4-Norbertas-ek-situacija.doc [žiūrėta 2009 11 28].
50. **Polak J.J.** The Two Monetary Approaches to the Balance of Payments: Keynesian and Johnsonian // IMF Working Paper, 2001 No. 01/100
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=15227.0> [žiūrėta 2009 01 12].
51. **Razmi A.** Does pleasing export-oriented foreign investors help your balance of payments? A general equilibrium analysis// Oxford Economics Papers, 2009, no. 61, p. 128-149
<http://oep.oxfordjournals.org/cgi/reprint/61/1/128?maxtoshow=&HITS=10&hits=10&RESULTFORMAT=&fulltext=balance+of+payments&searchid=1&FIRSTINDEX=0&resourcetype=HWCIT> [žiūrėta 2009 01 11].
52. **Rowthorn R., Coutts K.** De – industrialization and the balance of payments in advanced economics // Cambridge journal of Economics, 2004, Vol. 38, p. 767-790.
53. **Stein H.** Balance of payments // The concise encyclopedia of economics, 2008.
<http://www.econlib.org/library/Enc/BalanceofPayments.html> [žiūrėta 2009 01 12].
54. **The 2008 Statistical abstract.** <http://www.census.gov/compendia/statab/> [žiūrėta 2009 01 14].
55. **Transparency international korupcijos suvokimo indeksas 2009.**
http://www.transparency.lt/new/images/ti_ksi_2009.pdf [žiūrėta 2009 11 28].
56. **Užimtumas (gyventojų užimtumo tyrimo duomenimis).**
<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1574> [žiūrėta 2009 11 28].
57. **Vainienė R.** Prekyba ar teigiamas prekybos balansas? <http://www.lrinka.lt/Leidins/prekyba/1998.5.balansas.phtml> [žiūrėta 2009 01 14].
58. **Valdžios sektoriaus deficitas ir skola.** <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1282> [žiūrėta 2009 11 28].

59. **Valdžios sektoriaus skola (ESS'95 28 lentelė – ketvirtiniai).**

<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2270> [žiūrėta 2009 11 28].

60. **Vartotojų kainų indeksai.** <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1271> [žiūrėta 2009 11 28].

61. **Whitt J.A.** The Mexican Peso crisis, 1996.

http://www.frbatlanta.org/filelegacydocs/J_whi811.pdf [žiūrėta 2009 11 23];

Leikus V. Lietuvos mokėjimų balansas ir jo krizės aplinkybių įvertinimas 2009 m. / Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas. Vadovas prof. habil. dr. A. Buračas – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2009 – 81 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe išanalizuota ir įvertinta Lietuvos mokėjimų balanso krizės įvykimo tikimybė, pateiktos išvados ir pasiūlymai, kaip šaliai spręsti kai kurias makroekonominės problemas, kurios sumažintų mokėjimų balanso krizės riziką ateityje. Pirmoje darbo dalyje apžvelgiama mokėjimų balanso samprata, supažindinama su žymiausiomis mokėjimų balanso teorijomis, prielaidomis, pristatoma mokėjimų balanso sudėtis. Antroje dalyje pristatomas mokėjimų balanso krizės teorinis modelis, aptariama mokėjimų balanso krizę patyrusių užsienio valstybių praktika. Trečioje dalyje analizuojama Lietuvos mokėjimų balanso krizės pasireiškimo rizika, aptariant ne tik pagrindinius mokėjimų balanso rodiklius, bet ir kitus makroekonominis rodiklius, galinčius turėti įtakos šio reiškinio įvykimui, pagrindiniai gauti duomenys palyginami su kitų Baltijos šalių (Latvijos ir Estijos) duomenimis bei įvertinama, kurioje šalyje didžiausia mokėjimų balanso pasireiškimo rizika.

Pagrindiniai žodžiai: mokėjimų balansas, krizė, fiksuotas valiutos kurso režimas, einamoji sąskaita, užsienio valiutos rezervai.

Leikus V. Lithuania's balance of payments and the assessment of its crisis circumstances in 2009 / Master's work of Financial markets. Supervisor assoc. prof. habil. dr. A. Buračas. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and financial management, 2009 – 81 p.

ANOTATION

The paper of master degree analyzes and evaluates Lithuanian balance of payments crisis occurrence probability and provides conclusions and proposals for the country to address some of the macroeconomic problems that will reduce the risk of balance of payments crisis in the future. The first part of the work provides an overview of the concept of balance of payments, introducing many well-known balance of payments theories and models, also presents the composition of the balance of payments. The second part presents a theoretical balance of payments crisis, also discusses the balance of payments crisis practice in foreign countries. The third part analyzes the Lithuanian balance of payments crisis occurring risks covering not only the basic balance of payments accounts, but also other macroeconomic indicators that may influence the occurrence of this phenomenon, the basic data obtained are compared with the data of other Baltic countries (Estonia and Latvia) assessing the country with the highest risk of occurrence of the balance of payments.

Key words: balance of payments crisis, fixed exchange rate regime, current account, foreign exchange reserves.

Leikus V. Lietuvos mokėjimų balansas ir jo krizės aplinkybių įvertinimas 2009 m. / Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas. Vadovas prof. habil. dr. A. Buračas – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2009 – 81 p.

SANTRAUKA

Kadangi neigiami šalies mokėjimų balanso rodikliai gali būti būsimo šalies ekonominio nuosmukio ar krizės priežastis, todėl būtina suvokti, kokia šių rodiklių įtaka šalies daromiems sprendimams bei nustatyti, ar šių rodiklių pagalba galima prognozuoti būsimas šalies valiutų krizes, kitaip dar vadinamas mokėjimų balanso krizėmis. Atsižvelgiant į tai, magistro baigiamajame darbe analizuojama mokėjimų balanso krizės situacija bei jos pasireiškimo tikimybė Lietuvoje.

Atliktas tyrimas aktualus, nes mokslinėje literatūroje Lietuvos mokėjimų balanso krizės susidarymo rizikos analizės per pastaruosius metus nepasitaikė. Ypač Lietuvai tai aktualu dėl pastarųjų metų pasaulinių įvykių, nulėmusių Lietuvos ekonomikos smarkų smukimą. Taip pat pažymėtina, kad užsienio šalyse vis daugėja atvejų, kai šalis dėl išseikvotų užsienio valiutos rezervų patiria mokėjimų balanso krizę, priverčiančią šalį imtis drastiškų veiksmų siekiant išgelbėti šalies ekonomiką.

Atsižvelgiant į aukščiau minėtą, iškeliami mokslinė darbo problema klausimu „Ar galima prognozuoti apie Lietuvos mokėjimų balanso krizės reiškinį remiantis mokėjimų balanso sąskaitų pokyčiais bei pagrindiniais makroekonominiais rodikliais, įtakojančiais mokėjimų balanso sąskaitas?“

Darbo tikslas – atlikti Lietuvos mokėjimų balanso krizės rizikos analizę ir ištirti, pagal kuriuos šalies ekonominius ir statistinius rodiklius galima prognozuoti šį reiškinį.

Tyrimo objektas – Lietuvos, Latvijos ir Estijos detalūs statistiniai mokėjimų balanso rodikliai per pastaruosius dešimt metų ir pagrindiniai šalies makroekonominiai statistiniai rodikliai, įtakoiantys mokėjimų balanso sąskaitas, per pastaruosius dešimt metų;

Tyrimui iškeliami hipotezė, t.y. daroma prielaida, kad mokėjimų balanso krizę įtakoja šalies mokėjimų balanso rodiklius įtakoiantys politiniai ir ekonominiai veiksniai.

Tyrimo metodai, kuriais remtasi atliekant mokėjimų balanso krizės analizę yra mokslinės literatūros analizė ir sisteminimas, statistinė duomenų analizė.

Atlikta analizė parodė, kad mokėjimų balanso krizės reiškinį įtakoja ne tik mokėjimų balanso sąskaitos, bet ir tokie makroekonominiai rodikliai kaip valstybės skolas, biudžetas, ekonominis augimas, kainų lygis, užimtumas, politinė situacija ir kt.

Atlikus analizę nustatyta, kad mokėjimų balanso krizės Lietuvoje pasireiškimo rizika yra vidutinė. Baltijos mastu Latvijoje yra didžiausia mokėjimų balanso krizės pasireiškimo tikimybė dėl senkančių oficialiųjų tarptautinių atsargų bei sparčiai išaugusios valstybės skolos.

Leikus V. Lithuania's balance of payments and the assessment of its crisis circumstances in 2009 / Master's work of Financial markets. Supervisor assoc. prof. habil. dr. A. Buračas. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and financial management, 2009 – 81 p.

SUMMARY

As the country's negative balance of payments indicators may signal the country's future economic downturn or causes of the crisis, it is necessary to understand how these variables influence country's decisions and determine whether these characteristics can help predict future currency crises in the country, also known as the balance of payments crisis. The paper of master degree analyzes the balance of payments crisis situation and its likelihood of occurring in Lithuania.

A study carried out is relevant because the scientific literature does not provide any analysis regarding the Lithuanian balance of payments crisis over the past few years. It is especially relevant in Lithuania as the worldwide events in the recent years have led to a rapid decline of the Lithuanian economy. It should also be noted that there is a growing number of cases of foreign countries experiencing balance of payments crisis, subjecting the country to take drastic action to save the country's economy.

According to the above mentioned, the problem is formulated: "Is it possible to predict the Lithuanian balance of payments crisis phenomenon on the basis of balance of payments accounts, and key developments in macroeconomic indicators, influencing the balance of payments accounts?"

The main goal is to analyze the Lithuanian balance of payments crisis risk and determine which country's economic and statistical indicators can predict this phenomenon.

The object of the research - the detailed balance of payments statistics of Lithuania, Latvia and Estonia for the past ten years and the main macroeconomic statistical indicators that influence the balance of payments accounts over the past ten years;

Study raises a hypothesis, namely it is assumed that the balance of payments crisis in the country affects the balance of payments indicators influencing the political and economic factors.

The testing methods that were used in the analysis of the balance of payments crisis are a scientific literature review and structuring, statistical data analysis.

The analysis shows that the balance of payments crisis phenomenon can be determined not only by the balance of payments accounts, but also by macroeconomic indicators such as public debt, budget, economic growth, price levels, employment, political situation and others.

The analysis found that the risk of balance of payments crisis in Lithuania is average. Latvia has the highest level of balance of payments crisis occurrence probability following the depletion of reserves and rapid growth of public debt.

PRIEDAI

1 PRIEDAS**DETALI MOKĖJIMŲ BALANSO STRUKTŪRA****I. EINAMOJI SĄSKAITA****A. Prekės ir paslaugos****a. Prekės**

Balansas

1. Eksportas (f.o.b. kainomis)
  - 1.1. Bendrosios prekės
  - 1.2. Prekės perdirbimui
  - 1.3. Prekių remontas
  - 1.4. Vežėjų įsigytos prekės uostuose
  - 1.5. Nepiniginis auksas
    - 1.5.1. Saugomas kaip kaupimo priemonė
    - 1.5.2. Kitas nepiniginis auksas
2. Importas (f.o.b. kainomis)
  - 2.1. Bendrosios prekės
  - 2.2. Prekės perdirbimui
  - 2.3. Prekių remontas
  - 2.4. Vežėjų įsigytos prekės uostuose
  - 2.5. Nepiniginis auksas
    - 2.5.1. Saugomas kaip kaupimo priemonė
    - 2.5.2. Kitas nepiniginis auksas

b. Paslaugos

1. Transporto paslaugos
  - 1.1. Jūrų transportas
    - 1.1.1. Keleivių pervežimas
    - 1.1.2. Krovinių pervežimas
    - 1.1.3. Kitas jūrų transportas
  - 1.2. Oro transportas
    - 1.2.1. Keleivių pervežimas
    - 1.2.2. Krovinių pervežimas
    - 1.2.3. Kitas oro transportas
  - 1.3. Geležinkelių transportas
    - 1.3.1. Keleivių pervežimas
    - 1.3.2. Krovinių pervežimas
    - 1.3.3. Kitas geležinkelių transportas
  - 1.4. Kelių transportas
    - 1.4.1. Keleivių pervežimas
    - 1.4.2. Krovinių pervežimas
    - 1.4.3. Kitas kelių transportas
  - 1.5. Vidaus vandenu ir upių transportas
    - 1.5.1. Keleivių pervežimas
    - 1.5.2. Krovinių pervežimas

- 1.5.3 Kitas vidaus vandenų ir upių transportas
- 1.6. Vamzdynų transportas
- 1.7. Kitas transportas
- 2. Kelionės
  - 2.1. Dalykinės
  - 2.2. Asmeninės
- 3. Ryšių paslaugos
- 4. Statybos paslaugos
- 5. Draudimo paslaugos
- 6. Finansinės paslaugos
- 7. Kompiuterinės ir informatikos paslaugos
- 8. Naudojimosi nuosavybės teisėmis
- 9. Kitos verslo paslaugos
  - 9.1. Prekybinio tarpininkavimo ir su prekyba susietos paslaugos
  - 9.2. Veiklos lizingas (paprastoji nuoma)
  - 9.3. Įvairios verslo, profesinės ir techninės paslaugos
- 10. Asmeninės, kultūros ir poilsio paslaugos
  - 10.1. Garso ir vaizdo paslaugos
  - 10.2. Kitos asmeninės, kultūros ir poilsio paslaugos
- 11. Vyriausybės paslaugos

B. Pajamos

- 1. Darbo pajamos
- 2. Investicijų pajamos
  - 2.1. Tiesioginių investicijų pajamos
    - 2.1.1. Akcinio kapitalo pajamos
      - 2.1.1.1. Dividendai
      - 2.1.1.2. Reinvesticijos
    - 2.1.2. Palūkanos
  - 2.2. Investicijų portfelio pajamos
    - 2.2.1. Dividendai
    - 2.2.2. Palūkanos
  - 2.3. Kitų investicijų pajamos

C. Einamieji pervedimai

- 1. Valdžia
- 2. Kiti sektoriai
  - 2.1. Privačių asmenų perlaidos
  - 2.2. Kiti pervedimai

II. KAPITALO IR FINANSINĖS SĄSKAITŲ BALANSAS

A. Kapitalo sąskaita

- 1. Neatlygintini kapitalo pervedimai
  - 1.1. Valdžia
    - 1.1.1. Nurašytos skolos
    - 1.1.2. Kiti neatlygintini kapitalo pervedimai
  - 1.2. Kiti sektoriai
    - 1.2.1. Migrantų pervedimai
    - 1.2.2. Nurašytos skolos
    - 1.2.3. Kiti neatlygintini kapitalo pervedimai
- 2. Nepagaminto, nefinansinio turto įsigijimas/pardavimas

B. Finansinė sąskaita

1. Tiesioginės investicijos
  - 1.1. Užsienyje
    - 1.1.1. Akcinis kapitalas
      - 1.1.1.1. Reikalavimai
      - 1.1.1.2. Įsipareigojimai
    - 1.1.2. Reinvesticijos
    - 1.1.3. Kitas kapitalas
      - 1.1.3.1. Reikalavimai
      - 1.1.3.2. Įsipareigojimai
  - 1.2. Lietuvoje
    - 1.2.1. Akcinis kapitalas
      - 1.2.1.1. Reikalavimai
      - 1.2.1.2. Įsipareigojimai
    - 1.2.2. Reinvesticijos
    - 1.2.3. Kitas kapitalas
      - 1.2.3.1. Reikalavimai
      - 1.2.3.2. Įsipareigojimai
2. Investicijų portfelis
  - 2.1. Užsienio turtas
    - 2.1.1. Nuosavybės vertybiniai popieriai
      - 2.1.1.1. Lietuvos bankas
      - 2.1.1.2. Valdžia
      - 2.1.1.3. Bankai
      - 2.1.1.4. Kiti sektoriai
    - 2.1.2. Skolos vertybiniai popieriai
      - 2.1.2.1. Obligacijos ir vekseliai
        - 2.1.2.1.1. Lietuvos bankas
        - 2.1.2.1.2. Valdžia
        - 2.1.2.1.3. Bankai
        - 2.1.2.1.4. Kiti sektoriai
      - 2.1.2.2. Pinigų rinkos priemonės
        - 2.1.2.2.1. Lietuvos bankas
        - 2.1.2.2.2. Valdžia
        - 2.1.2.2.3. Bankai
        - 2.1.2.2.4. Kiti sektoriai
    - 2.2. Įsipareigojimai
      - 2.2.1. Nuosavybės vertybiniai popieriai
        - 2.2.1.1. Bankai
        - 2.2.1.2. Kiti sektoriai
      - 2.2.2. Skolos vertybiniai popieriai
        - 2.2.2.1. Obligacijos ir vekseliai
          - 2.2.2.1.1. Lietuvos bankas
          - 2.2.2.1.2. Valdžia
          - 2.2.2.1.3. Bankai
          - 2.2.2.1.4. Kiti sektoriai
        - 2.2.2.2. Pinigų rinkos priemonės
          - 2.2.2.2.1. Lietuvos bankas

- 2.2.2.2.2. Valdžia
- 2.2.2.2.3. Bankai
- 2.2.2.2.4. Kiti sektoriai
- 3. Finansinės išvestinės priemonės
  - 3.1. Užsienio turtas
    - 3.1.1. Lietuvos bankas
    - 3.1.2. Valdžia
    - 3.1.3. Bankai
    - 3.1.4. Kiti sektoriai
  - 3.2. Įsipareigojimai
    - 3.2.1. Lietuvos bankas
    - 3.2.2. Valdžia
    - 3.2.3. Bankai
    - 3.2.4. Kiti sektoriai
- 4. Kitos investicijos
  - 4.1. Užsienio turtas
    - 4.1.1. Įsiskolinimai už prekes ir paslaugas
      - 4.1.1.1. Valdžia
      - 4.1.1.2. Kiti sektoriai
    - 4.1.2. Paskolos
      - 4.1.2.1. Lietuvos bankas
        - 4.1.2.1.1. Ilgalaikės
        - 4.1.2.1.2. Trumpalaikės
      - 4.1.2.2. Valdžia
        - 4.1.2.2.1. Ilgalaikės
        - 4.1.2.2.2. Trumpalaikės
      - 4.1.2.3. Bankai
        - 4.1.2.3.1. Ilgalaikės
        - 4.1.2.3.2. Trumpalaikės
      - 4.1.2.4. Kiti sektoriai
        - 4.1.2.4.1. Ilgalaikės
        - 4.1.2.4.2. Trumpalaikės
    - 4.1.3. Grynieji pinigai ir indėliai
      - 4.1.3.1. Lietuvos bankas
      - 4.1.3.2. Valdžia
      - 4.1.3.3. Bankai
      - 4.1.3.4. Kiti sektoriai
    - 4.1.4. Kitas užsienio turtas
      - 4.1.4.1. Lietuvos bankas
      - 4.1.4.2. Valdžia
      - 4.1.4.3. Bankai
      - 4.1.4.4. Kiti sektoriai
  - 4.2. Įsipareigojimai
    - 4.2.1. Įsiskolinimai už prekes ir paslaugas
      - 4.2.1.1. Valdžia
      - 4.2.1.2. Kiti sektoriai
    - 4.2.2. Paskolos
      - 4.2.2.1. Valstybės vardu

- 4.2.2.1.1. TVF paskolos
- 4.2.2.1.2. Kitos ilgalaikės
- 4.2.2.1.3. Trumpalaikės
- 4.2.2.2. Bankai
  - 4.2.2.2.1. Ilgalaikės
  - 4.2.2.2.2. Trumpalaikės
- 4.2.2.3. Kiti sektoriai
  - 4.2.2.3.1. Ilgalaikės
  - 4.2.2.3.2. Trumpalaikės
- 4.2.3. Grynieji pinigai ir indėliai
  - 4.2.3.1. Lietuvos bankas
  - 4.2.3.2. Bankai
- 4.2.4. Kiti įsipareigojimai
  - 4.2.4.1. Lietuvos bankas
  - 4.2.4.2. Valdžia
  - 4.2.4.3. Bankai
  - 4.2.4.4. Kiti sektoriai

5. Oficialiosios tarptautinės atsargos

- 5.1. Auksas
- 5.2. Specialiosios skolinimosi teisės
- 5.3. Atsargų pozicija TVF
- 5.4. Konvertuojamosios valiutos
  - 5.4.1. Grynieji pinigai ir indėliai
    - 5.4.1.1. Centrinuose bankuose
    - 5.4.1.2. Bankuose
  - 5.4.2. Vertybiniai popieriai
    - 5.4.2.1. Nuosavybės vertybiniai popieriai
    - 5.4.2.2. Obligacijos ir vekseliai
    - 5.4.2.3. Pinigų rinkos priemonės
  - 5.4.3. Išvestinės finansinės priemonės
- 5.5. Kiti reikalavimai

III. KLAIDOS IR PRALEIDIMAI

A. Lietuvos investicijos užsienyje

B. Užsienio investicijos Lietuvoje

Šaltinis: Lietuvos bankas, 2009

2 PRIEDAS

MOKĖJIMŲ BALANSO KONCEPCINIS MODELIS

Šio skyriaus dalis nagrinėja tarptautinių ataskaitų koncepcinį modelį, t.y. pagrindinius principus ir konvencijas, kurie užtikrina sistemingą ir nuoseklų tarptautinių sandorių bei užsienio finansinio kapitalo ir užsienio finansinių įsipareigojimų registravimą.

1. Dvigubo įrašo principas

Kuriant mokėjimų balanso ataskaitą taikomas šis pagrindinis reikalavimas: kiekvienas užregistruotas sandoris yra pateikiamas dvejais įrašais su vienodomis reikšmėmis. Vienas iš šių įrašų yra įvardijamas kaip kreditas ir yra teigiamas, o kitas yra įvardijamas kaip debetas ir yra neigiamas. Iš esmės, visų kredito įrašų suma yra lygi debeto įrašų sumai, o visų įrašų grynasis balansas yra lygus nuliui.

Tačiau praktikoje dažnai šios ataskaitos būna nesubalansuotos. Mokėjimo balanso duomenys dažnai yra gaunami nepriklausomai ir iš skirtingų šaltinių, todėl yra gaunamas bendras kreditinis arba debetinis balansas (t.y. ataskaitose pasitaikančių klaidų ir praleidimų). Norint ataskaitas subalansuoti, sukuriamas atskiras įrašas, kuris yra lygus ataskaitų skirtumui tik su skirtingu aritmetiniu ženklu.

Kadangi netikslūs ar praleisti duomenys gali vienas kitą kompensuoti - tai grynosios likutinės vertės dydis negali būti laikomas mokėjimų balanso ataskaitos sąlyginio tikslumo indikatoriumi. Vis dėlto, didelė ir pastovi likutinė vertė, kuri nekeičia aritmetinio ženklo, turėtų kelti susirūpinimą.

Didelė likutinė vertė trukdo analizei bei skaičiavimų interpretacijai ir mažina jų patikimumą. Didelis grynasis likutis taip pat gali turėti pasekmių investicijų balanso ataskaitos interpretacijai. (TVF, 1993, p.10)

Dauguma įrašų mokėjimų balanse remiasi sandoriais, kuriuose ekonominė vertė yra teikiama ar gaunama pakeičiant ją į kitą ekonominę vertę. Šią vertę sudaro tikrieji ištekliai (prekės, paslaugos ir pajamos) ir finansinės priemonės. Registravimo sistemoje atsiradę ir kompensuojantys vienas kitą kredito ir debeto įrašai dažnai atsiranda dėl to, kad iškeičiant du dalykus buvo įrašytos dvi vienodos sumos. Kai dalykai yra atiduodami, o ne iškeičiami arba kai registruojamas vienpusis įrašas dėl kokių nors kitų priežasčių, tada yra daromi specialūs įrašai kaip atsvara. Šie įrašai yra vadinami *pervedimais* (angl. *transfers*).

Sistema veikia taip, kad duomenis renkanti ekonomika užregistruoja kredito įrašus:

- už tikruosius išteklius, kaip eksportą;

- už finansinius elementus, atspindinčius ekonominių užsienio aktyvų sumažėjimą arba užsienio pasyvų padidėjimą.

Ir atvirkščiai, duomenis renkanti ekonomika užregistruoja debeto įrašus:

- už tikruosius išteklius, kaip importą;
- už finansinius elementus, atspindinčius aktyvų padidėjimą arba pasyvų sumažėjimą.

Taigi teigiamas skaičius (kreditas) tikriesiems ar finansiniams aktyvams reiškia turto sumažėjimą, o neigiamas skaičius (debetas) reiškia padidėjimą. Tuo tarpu, pasyvams teigiamas skaičius rodo padidėjimą, o neigiamas - sumažėjimą. Pervedimai yra rodomi kaip kreditai, kai jie atsveria debetus ir kaip debetai, kai jie atsveria kreditus.

Mokėjimo balanso ataskaitos turinys arba apimtis priklauso ir nuo to, ar sandoriai yra traktuojami bendruoju (bruto) ar grynuoju (neto) pagrindu.

2. Pagrindinės sąvokos ir vertinimo principai

Vienodos sąvokos ekonominė teritorijos, rezidavimo ir ekonominio intereso centro apibrėžimui yra naudojamos tiek mokėjimų balanse, tiek ir Nacionalinių sąskaitų sistemoje (toliau – NSS). Ekonominė teritorija nebūtinai sutampa su politinėmis sienomis. Šalies ekonominė teritorija susideda iš vyriausybės valdomos geografinės teritorijos, kurios viduje laisvai juda asmenys, prekės ir kapitalas. Į jūrinių šalių geografinę teritoriją įeina visos salos, kuriose veikia ta pati finansinė ir monetarinė politika kaip ir pagrindinėje žemyne esančioje šalies dalyje.

Institucinis vienetas turi ekonominio intereso centrą ir yra šalyje reziduojantis vienetas, kai kokioje nors šalies ekonominės teritorijos vietoje (gyvenamame būste, gamybos vietoje ar kitose patalpose), šis vienetas užsiima ir žada tęsti (neribotai arba tam tikrą laiko tarpą) didesnio masto ekonomines veiklas ir daryti reikšmingus sandorius (gali būti taikomas vienu ar kelių metų laikotarpis, tačiau tai nėra nekintanti taisyklė).

Tam, kad būtų nuosekliai kaupiami kokie nors sandoriai ir aktyvų/pasyvų balansas, derantis su šiais sandoriais, būtinas tarptautinių ataskaitų vienodas vertinimo pagrindas (tiek tikriesiems resursams, tiek finansinėms pretenzijoms ir įsipareigojimams). Sandorių vertinimo pagrindas yra egzistuojančios rinkos kainos, dėl kurių susitarė sandorio vykdytojai (tokia praktika sutampa su NSS sistemos praktika.). Teoriškai tai reiškia, kad visas aktyvų ir pasyvų kapitalas yra vertinamas rinkos kainomis, kurios egzistuoja tarptautinio investicijų balanso kaupimo laikotarpiu.

Mokėjimų balanse ir NSS dokumente sandorių registravimo laikui taikomas besikaupiančių sąskaitų principas. Sandoriai yra užregistruojami tada, kai ekonominė vertė yra sukuriama, transformuojama, pakeičiama, perduodama arba prarandama. Pretenzijos ir įsipareigojimai atsiranda, kai pasikeičia savininkas. Šis pasikeitimas gali būti juridinis arba fizinis (ekonominis). Praktikoje, kai

savininko pasikeitimas nėra akivaizdus – tai jis gali būti užfiksuojamas vėliau, kai susitariančios šalys įregistruoja šį sandorį savo buhalterijos knygose arba ataskaitose.

Bendraja prasme, ekonominių santykių pokyčiai, kurie yra registruojami mokėjimų balanse, pirmiausia kyla iš santykių tarp dviejų šalių. Šios šalys su viena išimtimi yra rezidentas ir nerezidentas. Visi tokios rūšies sandoriai atsispindi mokėjimų balanse.

Mokėjimų balansas yra susijęs ne su mokėjimais, kaip šis terminas yra dažniausiai suprantamas, o su sandoriais. Daugelyje tarptautinių sandorių, kurie registruojami mokėjimų balanse, mokėjimai atliekami ne pinigais, o kai kuriuose sandoriuose visai nėra jokios atsiskaitymo formos. Šių sandorių įtraukimas kartu su tikraisiais mokėjimais į mokėjimų balansą, sudaro pagrindinį skirtumą tarp mokėjimų balanso ir tarptautinių mokėjimų registro.

Dauguma svarbiausių sandorių, kurie atsiduria mokėjimų balanse, gali būti charakterizuojami kaip mainai (angl. *exchanges*). Sandorio vykdytojas (ekonominis subjektas) suteikia ekonominę vertę kitam sandorio vykdytojui ir gauna už tai tą pačią vertę. Ekonominės vertės suteiktos vienos ekonomikos kitai gali būti bendrai vadinamos kaip tikrieji ištekliai (prekės, paslaugos, pajamos) ir finansiniai elementai. Mainų dalyviai yra skirtingų ekonomikų rezidentai, išskyrus tą atvejį, kai mainomi tarptautiniai finansiniai elementai tarp rezidentų. Į finansinio elemento teikimą gali įeiti ne tik egzistuojančios pretenzijos ar įsipareigojimo savininko pasikeitimas, bet taip pat naujų pretenzijų ir įsipareigojimų sukūrimas arba egzistuojančių panaikinimas. Dar daugiau, finansinio elemento sutarties sąlygos (pvz., mokėjimo terminas) gali būti pakeistos abiejų šalių susitarimu. Toks atvejis gali būti laikomas kaip pradinės sutarties įvykdymas ir naujos sutarties su naujomis sąlygomis sukūrimas. Visi tokios rūšies mainai yra atspindimi mokėjimų balanse.

Sandoriai, kurie susideda iš pervedimų (angl. *transfers*), skiriasi nuo mainų tuo, kad vienas sandorio vykdytojas suteikia ekonominę vertę kitam sandorio vykdytojui, bet negauna vietoje to jokios kompensacijos, kuri turėtų ekonominę vertę (pagal sistemos nustatytą įsigalėjusią tvarką ir taisykles).

Toks vertės nebuvimas iš vienos pusės yra atspindimas įrašu, kuris yra vadinamas *pervedimu* (angl. *transfer*). Tokie pervedimai (ekonominė vertė yra teikiama ir gaunama be kompensacijos) yra parodomi mokėjimų balanse. Einamieji pervedimai įeina į einamąją ataskaitą, o *kapitalo pervedimai* atsiranda kapitalo ataskaitoje.

Kadangi ekonomika yra apibrėžiama per ekonominius subjektus, susijusius su jos teritorija - tai ekonomikos apimtis gali būti įtakojama, kintant su šia ekonomika susijusių subjektų skaičiui. Migracija įvyksta tada, kai keičiasi individo nuolatinė gyvenamoji vieta, kuri perkeliama iš vienos ekonomikos į kitą. Tam tikras kilnojamas ir apčiuopiamas turtas, priklausantis migrantams, importuojamas į naują ekonomiką. Migranto nekilnojama turta ir dalį kilnojamo ir apčiuopiamo turto, kuris yra likęs senoje ekonomikoje, savinasi naujoji ekonomika. Migranto pretenzijos arba įsipareigojimai kitos ekonomikos rezidentams (kurie nėra naujos ekonomikos rezidentai) tampa

naujosios ekonomikos tarptautinėmis pretenzijomis ir įsipareigojimais. Migranto pretenzijos arba įsipareigojimai naujos ekonomikos rezidentams nustoja būti pretenzijomis ir įsipareigojimais likusiai pasaulio daliai. Šių visų persikėlimų grynoji (neto) suma yra lygi migranto neto vertei, ir ši migranto neto vertė taip pat turi būti užregistruota kaip kompensacija (angl. *offset*) kitiems persikėlimams. Šie įrašai yra įtraukiami į mokėjimų balansą, kur kompensacija yra paprastai pridedama prie pervedimų (angl. *transfers*). (TVF, 1993, p.12)

Kartais kai kurie sandoriai gali būti priskirti ir įrašyti mokėjimų balanse, nors ir nebuvo jokio realaus srauto. Pavyzdžiu galėtų būti reinvestuotų įplaukų priskyrimas tiesioginiams užsienio investuotojams. Į užsienio dukterinės bendrovės ar filialo įplaukas įeina ir įplaukos priskirtinos tiesioginiam investuotojui. Įplaukos, kurios yra paskirstomos arba reinvestuojamos toje įmonėje, yra proporcingos tiesioginio investuotojo akcinio kapitalo dydžiui toje įmonėje. Reinvestuotos įplaukos yra užregistruojamos kaip tiesioginio investavimo pajamos. Finansinėje ataskaitoje padaromas kompensacinis įrašas su skirtingu aritmetiniu ženklu kaip *tiesioginė investicija* - reinvestuotos įplaukos tam, kad atspindėtų tiesioginio investuotojo padidėjusias investicijas savo dukterinėje įmonėje arba filiale.

Mokėjimų balanse pateikiama finansinių elementų klasifikacija yra sudaryta taip, kad parodytų kreditoriaus ir skolininko motyvaciją. Finansiniai elementai turi būti perklasifikuojami priklausomai nuo motyvacijos pasikeitimo. Tokiu atveju yra tinkamas *tiesioginių investicijų* ir kitų rūšių investicijų atskyrimas. Pavyzdžiui, keli *portfelinių investicijų* nepriklausomi akcininkai (kai viena užsienyje veikianti kompanija išleidžia korporacines akcijas) gali sudaryti jungtinę grupę ir turėti tvirtą ir efektyvą balsą valdant šią bendrovę. Jų turimos akcijos bus traktuojamos kaip *tiesioginės investicijos* ir toks investicijų būsenos pasikeitimas turėtų būti užregistruotas kaip perklasifikavimas, kuris pasibaigus atsiskaitomajam laikotarpiui būtų atspindimas tarptautiniame investicijų balanse, bet jo nebūtų mokėjimų balanse. Panašiu būdu nerezidentų pretenzijos galėtų būti priskirtos arba atleistos nuo valstybinės rezidentų monetarinės kontrolės. Tokiais atvejais egzistuoja perklasifikavimai tarp *oficialių atsargų* ir kito turto (ne atsargų).

Tikrųjų išteklių ir finansinių elementų vertė nuolat kinta priklausomai nuo vienos arba nuo abiejų toliau pateikiamų priežasčių:

- Tam tikro elemento kaina sandoryje gali pasikeisti nuo valiutos, kuria nurodoma to elemento kaina;
- Valiutos kursas, kuria yra nurodoma kaina, gali pasikeisti priklausomai nuo naudojamo vieneto ataskaitoje.

Vertinimo pasikeitimai nėra įtraukiami į mokėjimų balansą, bet jie yra įtraukiami į tarptautinį investicijų balansą.

3. Mokėjimo balanso klasifikacija ir standartiniai elementai

Norint geriau suprasti koncepcinio mokėjimų balanso modelį, reiktų išnagrinėti mokėjimų balanso struktūrą ir klasifikaciją.

Mokėjimų balanso statistika turi būti atlikta laikantis nuoseklios struktūros tam, kad ji galėtų būti panaudota ir adaptuota daugybei tikslų – politikos formulavimui, analitinėms studijoms, projektavimui, konkrečių elementų ar visų sandorių lyginimams, regioninėms ir pasaulinėms suvestinėms ir t.t.

Mokėjimų balanso standartinių elementų struktūra ir klasifikacija atspindi koncepcines ir praktines nuostatas, atsižvelgia į nacionalinių mokėjimų balanso specialistų požiūrį ir iš esmės sutinka su NSS sistema bei harmoningai derinasi su išsamia paslaugų tarptautinių sandorių klasifikacija pagal Centrinę Produkcijos Klasifikaciją (toliau - CPK).

Be to, mokėjimų balanso koncepcinio modelio klasifikacijos sistema atspindi pastangas sujungti finansinių ataskaitų struktūrą su pajamų ataskaitomis ir su tarptautiniu investicijų balansu. Ši schema yra sukurta kaip lankstus modelis, kuris galėtų būti naudojamas daugelio šalių, vystant ilgalaikę išorinę statistiką. Kai kurios šalys gali nesugebėti pateikti duomenų, tačiau kitos šalys galėtų pateikti ir papildomų duomenų, todėl yra išskiriami standartiniai elementai, sudarantys daugelio pasaulio šalių mokėjimų balansus.

Mokėjimų balanso standartinių elementų nustatymas remiasi tam tikromis nuostatomis. Toliau pateikiamas sąrašas, į kurį įtrauktos svarbiausios nuostatos nustatant standartinius elementus:

1. Standartinis elementas turi turėti charakteringą funkcionavimą. Ekonominis faktorius arba faktoriai, kurie veikia elementą, turi skirtis nuo tų, kurie veikia kitus elementus, arba tas elementas turi skirtingai į juos reaguoti. Ši reakcija į ekonominius faktorius ir yra tai, ką stengiasi atskleisti mokėjimų balansas.
2. Elementas turi būti svarbus daugeliui šalių. Šis svarbumas gali būti apibrėžtas kaip elgesio funkcija (pvz., neįprastas kitimas) arba absoliutus dydis.
3. Statistika šiam elementui turėtų būti pakankamai lengvai surenkama, tačiau statistikos rinkimo būtinumas turėtų būti įvertinamas pagal du ankstesnius kriterijus.
4. Šis elementas turėtų būti reikalingas kitiems tikslams, pavyzdžiui, įtraukimui arba suderinimui su nacionalinėmis ataskaitomis.
5. Standartinių elementų sąrašas neturėtų būti labai ilgas. Iš daugelio šalių, įskaitant ir daugelį tų, kuriose statistika yra prasčiau išvystyta, reikalaujama vienodai atsiskaityti už visus elementus.
6. Dėl praktinių sumetimų, standartiniai elementai turėtų derėti ir turėtų būti naudojami kitose TVF statistinėse sistemose - NSS ir CPK (skirta paslaugoms).

Be aukščiau pateikto sąrašo, gali būti reikalinga ir papildoma informacija. Ji taip pat gali būti labai naudinga tikrinant ir derinant partnerinių šalių statistiką, pavyzdžiui, analizuojant tam tikros rūšies finansinius sandorius.

Mokėjimų balanso koncepciniame modelyje nurodytų principų taikymas turėtų sudaryti galimybes sukurti nuoseklią teigiamų ir neigiamų įrašų suvestinę, kai grynoji (koncepcinė) suma yra lygi nuliui. Praktikoje, deja, susumavus tikruosius įrašus, beveik visada paaiškės, kad balansas rodytų arba galutinį kreditą arba debetą. Toks balansas yra klaidų ir praleidimų rezultatas, renkant finansines ataskaitas. Kai kurios klaidos ir praleidimai gali būti susiję su praktinių priemonių aproksimacijos principų rekomendacijomis.

Klaidų ir praleidimų taisymui mokėjimų ataskaitų balanse įvedamas atskiras elementas, kuris kai kurių sudarinėtojų vadinamas subalansavimo elementu arba statistiniu prieštaravimu. Jis yra skirtas kaip atsvara neteisingai suregistruotiems elementams subalansuoti. Taigi, jei elementų balansas yra teigiamas (kreditas), tai šis elementas bus neigiamas ir įrašytas kaip tokio pačio dydžio debetas ir atvirkščiai.

Kartais duomenų rinkimo metu atsiradusios klaidos ir praleidimai kompensuoja vienas kitą. Todėl, likutinės vertės dydis nebūtinai parodo visos ataskaitos tikslumą. Vis dėlto, didelis galutinis likutis kliudo ataskaitos interpretacijai.

Mokėjimų balanso koncepcinio modelio standartiniai elementai susideda iš dviejų pagrindinių ataskaitų grupių:

- Einamoji ataskaita susijusi su prekėmis ir paslaugomis, pajamomis ir einamaisiais pervedimais;
- Kapitalo ir finansų ataskaita yra susijusi su *kapitalo pervedimais* ir *nepagaminto ir nefinansinio turto įsigijimu ar valdymu* bei su finansiniais aktyvais ir pasyvais.

Toks skirstymas remiasi tradiciniu skirstymu, kuris yra priimtas daugelyje šalių. Daugelis standartinių elementų įvedamų į einamąją ataskaitą turi rodyti bendruosius (bruto) debetus ir kreditus. Daugelis įrašų kapitalo ir finansų ataskaitoje turi būti daromi grynuoju (neto) pavidalu, t.y. kai kiekvienas elementas turi būti arba tik kreditas arba debetas. Tikrųjų išteklių įplaukos, finansinio turto padidėjimas ir pasyvų sumažėjimas turi būti parodyti kaip debetai, tuo tarpu, tikrųjų išteklių nutekėjimas, finansinio turto mažėjimas ir pasyvų padidėjimas turi būti parodomi kaip kreditai.

3.1. Einamoji sąskaita

Einamoji sąskaita apima visus sandorius (išskyrus finansinių elementų), kurie turi ekonominę vertę ir kurie atsiranda tarp rezidento ir nerezidentų subjektų. Taip pat čia įeina ekonominės vertės

atsvaros (angl. *offsets*), kurios yra suteikiamos arba įsigyjamos be kompensacijos. Pagrindinės einamosios sąskaitos sudedamosios dalys yra prekės ir paslaugos, pajamos ir einamieji pervedimai.

Prekių kategoriją sudaro bendrieji gaminiai, apdirbimui skirtos prekės, taisomos prekės, transporto bendrovių įsigytos prekės bei nepiniginis auksas:

1. *Bendrieji gaminiai* apima daugumą kilnojamų prekių, kurias rezidentai eksportuoja nerezidentams arba importuoja iš nerezidentų, ir kurių (tikroji ar priskirtoji) nuosavybė pasikeičia su keliomis nustatytomis išimtimis.
2. *Apdirbimui skirtos prekės* apima tų prekių eksportą (arba tiriamajai ekonomikai - importą), kurios kerta sienas tam, kad būtų apdirbtos užsienyje ir tų prekių pakartotinį importą (arba tiriamajai ekonomikai - eksportą), kurios yra vertinamos bendruoju bruto pavidalu prieš apdirbimą ir po jo. Šio elemento traktavimas prekių ataskaitoje yra išimtis nuosavybės pasikeitimo principui.
3. *Taisomos prekės* apima tų prekių taisymą, kurios yra tiekiamos arba gaunamos nerezidentų laivuose, lėktuvuose ir pan. Nors fizinis šių prekių judėjimas yra panašus į apdirbimui skirtas prekes, tačiau šiuo atveju yra įkainojamos taisymo paslaugos (už jas yra mokama arba gaunamas užmokestis), o ne pačių prekių bruto vertė prieš ir po taisymo.
4. *Transporto bendrovių įsigytos prekės uostose* apima visas prekes (pvz., kurą, maistą ir kt.), kurias rezidentų ar nerezidentų transporto bendrovės (oro, jūrų ir t. t.) įsigyja užsienyje arba tiriamoje ekonomikoje. Į šią klasifikaciją neįeina pagalbinės paslaugos (bukšyravimas, priežiūra ir kt.), kurias apima *transportavimas*.
5. *Nepiniginis auksas* apima tokį aukso eksportą ir importą, kuris nėra laikomas valstybės oficialiomis atsargomis (piniginis auksas). *Nepiniginis auksas* yra traktuojamas kaip bet kuri kita prekė. Ši prekė dar gali būti skirstoma į parduotuvėse parduodamą auksą ir kitą (industrinį) auksą.

Paslaugų kategoriją apima transportavimo, keliavimo, komunikacijų, statybų, draudimo, finansinės, kompiuterinės ir informacinės, kitos verslo paslaugos, palūkanos ir licenciniai mokesčiai taip pat asmeninės, kultūrinės ir rekreacinės, valstybinės paslaugos.

1. *Transportavimas* apima visas paslaugas kurias rezidentai atlieka nerezidentams (ir atvirkščiai). Tačiau, krovinių draudimas priklauso prie *draudimo paslaugų*, o ne prie *transportavimo*. Į *transportavimą* įeina krovinių ir keleivių transportavimas visų rūšių transporto priemonėmis ir kitos paskirstomosios ir pagalbinės paslaugos, įskaitant transporto priemonės su įgula nuomą
2. *Keliavimas* apima prekes ir paslaugas, įskaitant sveikatos ir švietimo, kurias iš kokios nors ekonomikos verslo ar asmeniniais tikslais įgyja nerezidentai keliautojai (įskaitant ekskursantus) savo kelionių metu (trumpesnių nei vieneri metai). Į *keliavimą* neįeina

tarptautinės keleivių pervežimo paslaugos. Jos įeina į *transportavimą*. Studentai ir pacientai yra traktuojami kaip keliautojai, nepriklausomai nuo jų vizito trukmės. Kai kurie kiti - kariuomenės ir ambasadų personalas bei nereziduojantys darbininkai - nėra laikomi keliautojais. Tačiau, nereziduojančių darbininkų išlaidos yra įskaitomos į *keliavimą*, tuo tarpu karinio ir ambasadų personalų išlaidos yra įskaitomos į *valstybines paslaugas*.

3. *Komunikacijų paslaugos* apima komunikacijos sandorius tarp rezidentų ir nerezidentų. Šios paslaugos apima pašto, kurjerių ir telekomunikacijų paslaugas (garso, vaizdo ir kitos informacijos perdavimas įvairiomis priemonėmis, o susijusi priežiūra yra teikiama rezidentų nerezidentams arba atvirkščiai).
4. *Statybų paslaugos* apima statybas ir įrengimo darbus, kurie yra laikinai atliekami užsienyje ar tiriamojoje ekonomikoje arba neteritorinėse anklavuose, kai darbai atliekami rezidentų arba nerezidentų kompanijų. Į tokį darbą neįeina darbai atliekami rezidento bendrovės užsienio bendrovės arba kitos bendrovės, kuri atitinka kriterijus leidžiančius ją laikyti užsienio filialu.
5. *Draudimo paslaugos* apima atvejus, kai rezidentų draudimo kompanijos suteikia draudimą nerezidentams ir atvirkščiai. Šis elementas apima krovinio draudimo paslaugas (eksportuojamoms ir importuojamoms prekėms), kitų rūšių tiesioginio draudimo paslaugas (įskaitant gyvybės ir negyvybės draudimą) ir perdraudimo paslaugas.
6. *Finansinės paslaugos* (išskyrus draudimo paslaugas ir pensijų fondus) apima finansinio tarpininkavimo paslaugas ir pagalbines paslaugas, kurios teikiamos rezidentų nerezidentams ir atvirkščiai. Įtraukiami yra komisiniai ir mokesčiai už akredityvus, kredito linijas, finansinio lizingo paslaugas, valiutos keitimo sandorius, privačių ir verslo klientų kreditavimą, brokerines paslaugas, garantavimo paslaugas, įvairių formų apsaugos instrumentus ir kt. Pagalbinės paslaugos apima finansų rinkos aptarnavimo ir reguliavimo paslaugas, saugumui skirtas globos paslaugas ir t.t.
7. *Kompiuterinės ir informacinės paslaugos* apima rezidentų arba nerezidentų sandorius, susijusius su konsultavimu dėl kompiuterinės įrangos, programinės įrangos įdiegimu, informacinėmis paslaugomis (duomenų apdorojimu, duomenų bazių kūrimu, naujienu agentūromis) ir su kompiuterių ar kitos įrangos aptarnavimu bei taisymu.
8. *Palūkanos ir licenciniai mokesčiai* apima rezidentų ir nerezidentų įplaukas (eksportą) ir mokėjimus (importą) už sankcionuotą neapčiuopiamų negaminamų, nefinansinių ir nuosavybės teisių (pvz., firmos ženklų, kopijavimo teisių, patentų, procesų, metodų, dizainų, gamybos teisių, frančizių) naudojimą ir už gaminamų originalų ar prototipų licencijuotą naudojimą, pvz., rankraščių, filmų ir t.t.

9. *Kitos verslo paslaugos* apima prekybines ir kitas komercines paslaugas, suteiktas rezidentų nerezidentams ir atvirkščiai, taip pat lizingo paslaugas; įvairias verslo, profesines ir technines paslaugas.
10. *Asmeninės, kultūrinės ir rekreacinės paslaugos* apima audiovizualines bei susijusias paslaugas ir kitas kultūrinės paslaugas teikiamas rezidentų nerezidentams ir atvirkščiai. Į audiovizualinių bei susijusių paslaugų dalį įeinančios paslaugos yra susijusios su meninių filmų, video juostų gamyba, radijo ir televizijos programų kūrimu bei su muzikiniais įrašais (šių paslaugų pavyzdžiai yra nuomos mokesčiai ir mokesčiai aktoriams prodiuseriams už pagamintą produkciją, taip pat mokesčiai už visuomenės informavimo priemonėms parduotas platinimo teises). Į kitų kultūrinių paslaugų dalį įeina kitos asmeninės, kultūrinės ir rekreacinės paslaugos (pavyzdžiui susijusios su bibliotekomis, muziejais ir su kitomis kultūrinėmis ir sporto veiklomis).
11. *Valstybinės paslaugos* apima visas paslaugas (tokias kaip ambasadų ir konsulatų išlaidas), susijusias su valstybiniu sektoriumi ar su tarptautinėmis ir regioninėmis organizacijomis, kurios nėra priskirtos kitiems punkтам.

Pajamų kategoriją sudaro darbuotojų kompensacijos bei investicijų pajamos.

1. *Darbuotojų kompensacija* apima algas, uždarbį ir kitas pinigines ar nepinigines naudas. Ji taip pat apima pasienio, sezoninius ir kitus nereziduojančius darbininkus (pvz., ambasadų vietinį personalą).
2. *Investicijų pajamos* apima pajamų įplaukas ir mokesčius, kurie yra atitinkamai susiję su rezidentų turimu išoriniu finansiniu turtu ir su rezidentų įsipareigojimais nerezidentams. *Investicijų pajamos* susideda iš tiesioginių investicijų pajamų, portfelinių investicijų pajamų ir kitų investicijų pajamų. Tiesioginės ir portfelinės investicijos yra skirstomos į pajamas už akcijas (dividendai, bendrovės pelnas ir reinvestuotos pajamos) ir pajamas už skolą (palūkanos); kitos investicijų pajamos apima uždirbtas palūkanas iš kito kapitalo (paskolų ir kt.) ir taip pat namų ūkių pajamas iš gyvybės draudimo atsargų ir pensijų fondų.

Einamieji pervedimai skiriami nuo kapitalo pervedimų, kurie įeina į kapitalo ir finansų ataskaitas sutinkamai su NSS nuostatomis. Pervedimai kompensuoja pokyčius, kurie įvyksta tikrųjų išteklių ir finansinių elementų nuosavybėje tarp rezidentų ir nerezidentų. Pervedimai neapima kompensacijos ekonomine verte (a quid pro quo) nepriklausomai nuo to, ar šie pokyčiai yra savanoriški, ar būtini. Einamieji pervedimai susideda iš visų pervedimų, į kuriuos neįeina

- pastoviojo turto nuosavybės pervedimai;
- fondų pervedimai, susiję su pastoviojo turto įgijimu ar turėjimu;
- įsipareigojimų atleidimas atsisakant bet kokio atlygio iš skolininkų.

Visi šie elementai yra *kapitalo pervedimai*. Einamieji pervedimai apima vyriausybinis pervedimus (pvz., einamąjį tarptautinį bendradarbiavimą tarp skirtingų vyriausybių, einamuosius mokesčius už pajamas bei turtą ir t. t.) ir kitus pervedimus (pvz., darbininkų perlaidas, premijas, mažesnius mokesčius už paslaugas ir pretenzijas į negyvybės draudimą).

3.2. Kapitalo ir finansų sąskaita

Kapitalo ir finansų sąskaita turi du pagrindinius elementus – kapitalo sąskaitą ir finansų sąskaitą – jos sutampa su tokiomis pačiomis sąskaitomis NSS sistemoje. Aktyvai atspindi pretenzijas nerezidentams, o pasyvai atspindi išskolinimą nerezidentams. Šiuose sandoriuose paprastai viena iš šalių yra rezidentė, o kita - nerezidentė. Kai kuriais atvejais abi sandorio šalys gali būti vienodos, t. y. abi rezidentės arba nerezidentės.

Visi vertinimo pokyčiai ir kiti pokyčiai, kurie neatspindi sandorių tarptautiniuose aktyvuose ir pasyvuose yra neįtraukiami į kapitalo ir finansų sąskaitą, tačiau jie yra matomi tarptautiniame investicijų balanse. Pagalbinės sąskaitos identifikuoja elementus, kurie yra reikalingi analitiniams tyrimams ir kurie įtakoja įvairias ataskaitas. Tokių elementų pavyzdys yra įsipareigojimai, sudarantys užsienio valstybės atsargas ir išskirtinio finansavimo sandoriai.

Finansų sąskaitos klasifikacija ir einamosios sąskaitos pajamų elementai yra tarpusavyje susiję ir turi būti nuoseklūs tam, kad suformuotų efektyvų ryšį tarp mokėjimų balanso bei tarptautinio investicijų balanso ir būtų suderinamos su NSS ir kitomis TVF statistinėmis sistemomis.

Pagrindiniai kapitalo sąskaitos elementai yra *kapitalo pervedimai* ir *negaminamo nefinansinio turto įsigijimas arba valdymas*. Kapitalo pervedimai susideda iš visų pervedimų į kuriuos įeina pastoviojo turto nuosavybės pervedimai; fondų pervedimai, susiję su pastoviojo turto įgijimu ar turėjimu; įsipareigojimų panaikinimas atsisakant bet kokio atlygio iš kreditorių. *Kapitalo pervedimai* apima du elementus:

- bendrąjį valstybinį, kuris skirstomas į skolos atleidimą ir kt.;
- kitą, kuris yra skirstomas į migrantų pervedimus, skolos atleidimą ir kitus pervedimus.

Negaminamo nefinansinio turto įsigijimas arba valdymas didele dalimi apima neapčiuopiamus dalykus, tokius kaip patentai, nuomos sutartys ir kitos perduodamos sutartys, pvz., testamentai ir kt. Šis elementas neapima žemės specifinėje ekonominėje teritorijoje, bet gali apimti tuos atvejus, kai žemė perka arba parduoda užsienio ambasados.

Standartinių elementų klasifikacija finansų sąskaitoje remiasi šiais kriterijais:

1. Visi elementai yra klasifikuojami pagal investicijų rūšį arba pagal funkcinį pasiskirstymą (*tiesioginė investicija, portfelinė investicija, kita investicija, atsargų fondas*).

2. *Tiesioginių investicijų* kategorijoje yra daromi kryptiniai skirtumai (užsienyje arba tiriamojoje ekonomikoje), o akcijų kapitalo ir kito kapitalo elementuose išskiriami aktyvai ir pasyvai.
3. *Portfelinių investicijų* ir *kitų investicijų* kategorijose įprastai yra išskiriami aktyvai ir pasyvai.
4. *Portfelinėse investicijose* ir *kitose investicijose* reikšmingas skirstymas pagal instrumento rūšį (akcijų ar skolos vertybiniai popieriai, prekybos kreditai, paskolos, valiuta ir indėliai, kiti aktyvai ir pasyvai). Į *portfelines investicijas* įeina tradicinė pinigų rinka ir naujų pinigų rinka, taip pat kiti finansiniai instrumentai ir išvestiniai dalykai.
5. *Portfelinėse investicijose* ir *kitose investicijose* daromas skirtumas tarp vidaus kreditoriaus aktyvų ir vidaus skolininko pasyvų sektorių. Šie skirstymai tarnauja tam, kad sudarytų ryšius su pajamų ataskaitomis, tarptautiniu investicijų balansu, NSS sistema ir kitomis statistinėmis sistemomis.
6. Tradicinis skirstymas į ilgalaikius (mokėjimo terminas yra ilgesnis nei vieneri metai) ir trumpalaikius (mokėjimo terminas yra vieneri metai arba trumpesnis) aktyvus ir pasyvus taikomas tik *kitoms investicijoms*.

Tiesioginė investicija, kuri atspindi rezidento ilgalaikį susidomėjimą viena ekonomika (tiesioginis investitorius) ir rezidento susidomėjimą kita ekonomika (tiesioginių investicijų bendrovė), apima visus sandorius tarp tiesioginių investitorių ir tiesioginių investicijų bendrovių. Kitaip sakant, *tiesioginė investicija* apima pradinis sandorius tarp tiesioginių investitorių ir tiesioginių investicijų bendrovių ir visus tolesnius sandorius, vykstančius tarpusavyje ar tarp įregistruotų ir neįregistruotų dukterinių bendrovių. Tiesioginių investicijų sandoriai, atliekami užsienyje ir tiriamojoje ekonomikoje, yra toliau klasifikuojami į akcijų kapitalą, reinvestuotas pajamas ir kitą kapitalą (sandoriai tarp bendrovių). Akcijų kapitalo ir kito kapitalo kategorijose yra skiriamos pretenzijos ir įsipareigojimai dukterinėms bendrovėms ir tiesioginiams investitoriams. Sandoriai tarp dukterinių bankų ir tarp kitų dukterinių finansinių tarpininkų yra priskiriami akcijų ir nuolatinės skolos kapitalui.

Portfelinės investicijos apima akcijų ir skolos vertybinių popierių sandorius. Pastarieji sandoriai yra dar skirstomi į obligacijas, pinigų rinkos instrumentus ir išvestines finansines priemones (pvz., opcionus), kai jie generuoja finansines pretenzijas ir įsipareigojimus. Įvairūs nauji finansiniai instrumentai yra įtraukti į atitinkamas įrankių klasifikacijas. *Portfelinėse investicijose* neklasifikuojami sandoriai, kurie įeina į *tiesiogines investicijas* ir į *rezervines atsargas*.

Kitos investicijos apima trumpalaikius ir ilgalaikius prekybos kreditus; paskolas (įskaitant Fondo kredito naudojimą, Fondo paskolas ir paskolas, susijusias su finansinėmis nuomomis); valiutas ir indėlius (perleidžiamus ir kitus, tokius kaip taupymo ir terminuoti indėliai, taupymo ir paskolos lakštai,

kreditų unijų lakštai ir kt.); ir kitos gaunamos ir mokamos sąskaitos. Kitose investicijoms nepriskiriami sandoriai, kurie įtraukti į *tiesiogines investicijas*.

Oficialios atsargos apima aktyvų sandorius, kurie kokios nors ekonomikos monetarinės valdžios yra skiriami įvairiems nesubalansuotiems mokėjimams padengti ir, kartais, stengiantis įgyvendinti kitus finansinius poreikius. Šių atsargų buvimas nėra susijęs su tokiais formaliais dalykais kaip nuosavybė arba valiutos denominacija ir apima piniginių auksą, specialios skolinimosi teisės Fondo atsargų balansą, užsienyje laikomą turtą (valiuta, indėliai ir vertybiniai popieriai) ir kitas pretenzijas.

4. Regioninės ataskaitos

Teorinio koncepcinio mokėjimo balanso modelis neatskleidžia praktinių problemų, susijusių su regioninių sandorių priskyrimu mokėjimų balanse ir su išorinių aktyvų ir pasyvų fondais.

Ankstesni skyriai aptarė pasaulinio mokėjimų balanso ir tarptautinio investicijų balanso ataskaitų kūrimą (t.y. išorinių sandorių statistiką ir vienos ekonomikos išorinių finansinių aktyvų ir pasyvų santykį su likusiu pasauliu). Panašios ataskaitos gali būti sukurtos ir regioniniu arba dvišaliu pagrindu tam, kad galima būtų parodyti tam tikros grupės ekonomikų arba vienos konkrečios ekonomikos išorinius sandorius ar palyginti jų balansus su kita ekonomikų grupe arba konkrečia ekonomika. Pataruoju metu regioninės ataskaitos pasidarė svarbesnės statistiniams, analitiniais ir politikos tikslams. Didėjanti regioninių ataskaitų svarba atspindi tam tikrus vystymosi etapus: didelių mokėjimo disbalansų atsiradimą tarp tam tikrų ekonomikų ar ekonomikų grupių; perėjimą į ekonominę ir monetarinę integraciją (ne tik Europos Bendrijoje, bet taip pat ir kitose ekonomikose). Žinoma, jeigu kada nors tokia integracija būtų pilnai pasiekta, regioniniai mokėjimų balansai ir balansų ataskaitos taptų dar svarbesnėmis, o atskirų valstybių narių individuali statistika integruotose teritorijose taptų mažiau svarbi.

Sąvokos ir rekomendacijos, pateiktos ankstesniuose skyriuose, skirtos pasaulinių ataskaitų kūrimui, tačiau yra tinkamos ir regioninėms ataskaitoms, atsižvelgiant į tai, kad bendresnės nuorodos apie likusį pasaulį jose turėtų būti pakeistos į specifines nuorodas apie rezidentus, konkrečias užsienio ekonomikas arba ekonomikų grupes. Šis pakeitimas turėtų būti daromas duomenis renkančios ekonomikos mokėjimų ataskaitose už prekių, paslaugų ir pajamų sandorius; sandoriuose, susijusiuose su finansinėmis pretenzijomis ir išsipareigojimais; sandoriuose, kurie yra klasifikuojami kaip pervedimai ir šių ekonomikų lyginimuose.

Aptariant pagrindinius klasifikacijos elementus, kurie buvo apibrėžti ankstesniame skyriuje, galima teigti, kad paprastai prekių prekyboje (kaip savininko pasikeitimo principo atspindys) eksportas yra priskiriamas naujojo savininko rezidavimo vietai, o importas priskiriamas ankstesniojo savininko rezidavimo vietai. Kai savininko pasikeitimo nėra (pvz., apdirbimo veikloje ar finansinėje nuomoje),

prekių eksportas ir importas yra traktuojami taip, tarsi toks pasikeitimas būtų įvykęs. Prekiaujant paslaugomis, paprastai jos priskiriamos tam regionui kuriame gyvena paslaugos teikėjas ar gavėjas, o pajamos priskiriamos tam regionui, kuriame rezidentas priima mokestį arba sumoka už tą paslaugą. Perdavimai yra priskiriami atitinkamai donoro arba recipiento regionui.

Su finansiniais srautais yra susiję šie du principai, įgalinantys įgyvendinti regioninį priskyrimą: skolininko ir kreditoriaus principas bei sandorio vykdytojo principas. Pagal skolininko ir kreditoriaus principą duomenis renkančios ekonomikos finansinių pretenzijų pokyčiai yra priskiriami nerezidento skolininko rezidavimo šaliai, o išsipareigojimų pokyčiai yra priskiriami nerezidento kreditoriaus rezidavimo šaliai. Pagal sandorio vykdytojo principą pretenzijų ir išsipareigojimų pokyčiai yra priskiriami sandoryje dalyvaujančių nerezidentų rezidavimo šaliai (sandorio vykdytojas).

Dažnai sandorių regioninis priskyrimas abejais atvejais sutaps (pvz., bankų indėlių pretenzijose ir išsipareigojimuose, prekybos kredituose ir daugumoje tiesioginių investicijų sandorių). Vis dėlto, kitais atvejais (pvz., parduodamų pretenzijų atveju), šie priskyrimai gali būti skirtingi, tada naudojamas vienas iš aukščiau minėtų dviejų principų. Pavyzdžiais gali būti (portfeliniai) vertybinių popierių sandoriai ir tiesioginių investicijų įsigijimai dalyvaujant trečiosioms šalims.

Kalbant apie tarptautinį investicijų balansą, regionuose surinkti duomenys apie finansinius aktyvus ir pasyvus yra geografiškai priskiriami laikantis skolininko ir kreditoriaus principo. Duomenis renkančios ekonomikos finansinės pretenzijos yra geografiškai priskiriamos skolininko nerezidento rezidavimo šaliai, o išsipareigojimai yra priskiriami kreditoriaus nerezidento rezidavimo šaliai.

Vertybinių popierių sandorių regioninis priskyrimas akivaizdžiai rodo, kad remiantis skolininko ir kreditoriaus bei sandorio vykdytojo principais gaunami labai skirtingi rezultatai (o tai yra šių principų trūkumas). Tarptautiniai vertybinių popierių sandoriai paprastai priklauso antrinei rinkai su įvairiais finansiniais tarpininkais. Antrinėse rinkose, kai tarptautiniams vidaus vertybinių popierių sandoriams (šie popieriai yra išleisti tiriamoje ekonomikoje) naudojamas skolininko ir kreditoriaus principas, rezidentas emitentas (skolininkas) gali nežinoti apie antrinės rinkos prekybos rezultatus. Kitaip sakant, emitentas gali nežinoti pirkėjo nerezidento (kreditoriaus) tapatybės ar rezidavimo vietos. Jei finansiniai tarpininkai veikia ne savo naudai (jei tai galima nustatyti), emitentai paprastai nežino savo kreditorių (kurie nusipirko vertybinius popierius per tarpininkus) tapatybių ar rezidavimo vietų, ypač jei sandoris įvyko tarptautiniame finansų centre kur paprastai ir yra nukreipiami sandoriai. Taigi, nors skolininko ir kreditoriaus principas iš vienos pusės yra efektyvus (kreditorius žino savo skolininko rezidavimo vietą), jis nėra efektyvus kitais atvejais; skolininkas nebūtinai žino (nebent tokia informacija gali būti gauta iš tarpininko arba kreditoriaus) apie kreditoriaus rezidavimo vietą. Tokią situaciją galima charakterizuoti kaip skolininko ir sandorio vykdytojo principo operaciją. Pavyzdžiui, jeigu šalies A rezidentas parduoda vidaus vertybinį popierių (išleistą A šalyje) šalies B tarpininkui, kuris veikia C šalies rezidento naudai, tai šalies A (skolininko) duomenų surinkėjai paprastai nežinos,

jog kreditorius (pirkėjas) yra C šalies rezidentas. Šiuo atveju skolininko ir kreditoriaus principas galėtų būti įgyvendintas su sąlyga jeigu ši informacija būtų pateikta B arba C šalių A šaliai, tačiau paprastai praktikoje taip neatsitinka. Praktikoje, A šalyje tokio vertybinio popieriaus pardavimas būtų užregistruotas vadovaujantis skolininko ir sandorio vykdytojo principu, t.y. kaip sandoris su B šalimi.

Vis dėlto, tarptautinių vertybinių popierių sandoriams skolininko ir kreditoriaus principas yra efektyvus, nes pirkėjas arba pardavėjas žino emitento (skolininko) rezidavimo vietą ir gali šį sandorį priskirti skolininko ekonomikai. Pavyzdžiui, jeigu šalies A rezidentas parduoda arba perka tarptautinį vertybinį popierių išleistą C šalyje iš B šalies rezidento, tai A šalis pagal skolininko ir kreditoriaus principą šį sandorį galėtų priskirti C šaliai, kadangi C šalies skolininkės tapatybė būtų žinoma A šalyje.

Remiantis sandorio vykdytojo principu vidaus vertybinių popierių sandoriams, vertybinio popieriaus, išleisto A šalyje, pardavimas tarpininkui, kuris veikia B šalyje savo naudai, būtų A šalies priskirtas B šaliai, nes šiame sandoryje B šalis figūruoja kaip nereziduojanti šalis (sandorio vykdytoja). Jeigu tarpininkas B šalyje veiktų C šalies rezidento naudai (jei tai galėtų būti nustatyta), tai A šalis priskirtų šį sandorį C šaliai. Joks sandoris nebūtų užregistruotas tarp A ir B šalių. Panašiai būtų ir jeigu A šalis tarptautinį vertybinį popierių (išleistą B šalyje) parduotų C šalies tarpininkui, kuris veikia D šalies rezidento naudai (jei tai gali būtų nustatyta), tada A šalis tokį sandorį priskirtų D šaliai. Šalis A neužregistruotų jokių sandorių su B arba su C šalimis. Jeigu C šalies tarpininkas būtų veikęs savo naudai, tai A šalis būtų priskyrusi šį sandorį C šaliai. Šalis A neužregistruotų jokių sandorių pagal sandorio vykdytojo principą su B šalimi.

Praktikoje paprastai nėra žinoma ar tarptautinis tarpininkas veikia savo naudai ar rezidento naudai ir šią informaciją yra sunku gauti. Be to, gali būti skirtingai interpretuojama ir tai, ar tarpininkas iš tikrųjų įgyja nuosavybės teisę į vertybinius popierius dar prieš atlikdamas su jais sandorius. Dėl šios priežasties paprastai duomenis renkanti šalis vertybinių popierių sandoriams taiko sandorio vykdytojo principą, t.y. priskiria jį finansinio tarpininko rezidavimo šaliai, o ne tai šaliai, kurios vardu tas tarpininkas veikia.

Piniginis auksas ir specialios skolinimosi teisės (angl. *Special Drawing Rights*) negali būti priskirti jokiai konkrečiai regionui pagal skolininko ir kreditoriaus principą, kadangi tai yra du finansiniai aktyvai, kuriems nėra taikomi neapmokėti įsipareigojimai. Taigi, tokie sandoriai gali būti siejami tik su niekam nepriskirta arba likutine regionine kategorija. Pagal sandorių vykdytojo principą, piniginių aukso pirkimai ir pardavimai duomenis renkančioje ekonomikoje registruojami kaip *atsargų* padidėjimai ir sumažėjimai, o partnerinėje ekonomikoje jie registruojami atvirkščiai. Specialiųjų skolinimosi teisių, kurios nėra laikomos Fondo pasyvais, sandoriai yra registruojami panašiu būdu kaip ir piniginis auksas.

Tiesioginėse investicijose taip pat gali iškilti sunkumų nustatinėjant sandorių regioninį priskyrimą. Pavyzdžiui, tiesioginis investuotojas A šalyje įsigyja iš C šalies rezidento tiesioginių

investicijų bendrovę (arba tos bendrovės akciją), kurios rezidavimo vieta yra B šalyje. Pagal skolininko ir kreditoriaus principą bei A šalies požiūriu, toks sandoris turėtų būti registruojamas tarp A ir B šalių, kadangi pasikeičia A šalies tiesioginių investicijų balansas B šalyje. Pagal sandorio vykdytojo principą, šis sandoris turėtų būti registruojamas tarp A šalies ir C šalies, nes tokia yra kito sandorio partnerio rezidavimo vieta. Tokiu atveju būtų reikalingas suderinantis elementas, kuris įveiktų skirtumus tarp mokėjimo balanso įrašų ir tarptautinio investicijų balanso, nes pastarasis yra renkamas pagal skolininko ir kreditoriaus principą.

Regioninis priskyrimas nebūtinai lemia subalansuotą regiono ataskaitą. Pavyzdžiui, duomenis renkančios ekonomikos rezidentas gali daryti mokėjimą arba priimti mokėjimą iš nerezidento (A šalies rezidento) reikšdamas pretenzijas kitam nerezidentui (B šalies rezidentui). Tokia situacija gali susidaryti, kai atsarginę valiutą turinčios šalies pretenzijos yra naudojamos kitų ekonomikų atsiskaitymuose. Nesuderinamumai, kylantys iš sandorių priskyrimo savininko nerezidento (sandorio vykdytojo) regionui, ir finansinių elementų pokyčiai kreditoriaus nerezidento ar skolininko regionui yra aiškiai atpažįstami pateikus taip surinktų duomenų regioninę ataskaitą. Todėl, daugiašalių sprendimų elementas atstato skaičiavimų balansą ir veikia kaip atsvara regioninių ataskaitų nesuderinamumams. Teoriškai, šis elementas gali būti panaudotas sprendžiant disbalanso problemos duomenis renkančios ekonomikos sandoriuose su vienu regionu pervedimo būdu arba su kažkokio kito regiono ar regionų pretenzijomis ir įsipareigojimais.

Deja, duomenys daugiašaliams sprendimams yra gaunami retai. Todėl praktikoje, šis elementas paprastai išvedama, kaip likutinė vertė. Be to, jis gali būti suskaičiuotas jį derinant su elementu, kuris yra skirtas bendrų klaidų ir praleidimų subalansavimui, ir kuris taip pat yra likutis arba kompensacinis elementas. Tokios rūšies ar kitų rūšių nesuderinamumai arba klaidos klasifikuojant regioninius įrašus neturėtų turėti įtakos pasaulinei ataskaitai, kuri atspindi visų regioninių ataskaitų sumą, nes daugiašaliai sprendimai, atsirandantys individualiose regioninėse ataskaitose, vienas kitą panaikina, kai susumuojami visų regionų duomenys.

Koncepcinio mokėjimų balanso modelio analizė, atskleidė, kad analitiniam požiūriui yra reikšmingi tiek skolininko ir kreditoriaus, tiek ir sandorio vykdytojo principai. Skolininko ir kreditoriaus principas skatina tyrimus, susijusius su kai kuriomis problemomis, pavyzdžiui, analizuojant, kieno vertybiniai popieriai yra perkami ir parduodami, taip pat vertybinių sandorių sąlyginę svarbą atskiroms šalims ar regioninėms grupėms, pasiūlymų rūšys ir pan. Sandorio vykdytojo principas leidžia analizuoti, kur rezidentai atlieka vertybinių popierių sandorius su nerezidentais, taip pat tarptautinių finansinių centrų sąlyginę svarbą bei augimą ir pan. Praktikoje abu principai turi trūkumų vertinant regioninius ir dvišalius portfelinius sandorius.

Jeigu šalims būtų įmanoma pasikeisti duomenimis apie tam tikrų aktyvų ir pasyvų dydį, tai toks duomenų pasikeitimas būtų naudingas nuosekliam ir naudingam šių išteklių vystymui. Tokie

duomenys suteikia geresnę informaciją apie nerezidentų kreditorių tapatybę, kurie duomenis renkančiose šalyse valdo pasyvus.

Regionų ataskaitos paprastai yra susijusios su tuo, kad duomenis renkanti ekonomika klasifikuoja įrašus pagal tarptautinio ekonominio subjekto rezidavimo vietą, naudodamasi savininko ir sandorio vykdytojo arba kreditoriaus ir skolininko principais. Tokiu būdu į regioną įeis ekonominė teritorija ar ekonominių teritorijų grupė, nes kiekvieno subjekto rezidavimo vieta siejama su specifine ekonomine teritorija. Anksčiau aptarti geografinio priskyrimo metodai yra susiję su tokia regionine klasifikacija. Vis dėlto, regioninė ataskaita kartais suprantama ir kitaip, t.y. gali būti paruošta tokia ataskaita, kurioje, pavyzdžiui, rodomi tik tie sandoriai, kurie buvo atliekami naudojant tam tikrą valiutą, arba atliekami su rezidentais iš tam tikros valiutos teritorijos, nepaisant ekonominės teritorijos.

Tarptautinių organizacijų traktavimas ataskaitose yra ypatingas nes jos neįeina į ekonominę teritoriją toje šalyje, kurioje jos randasi, o ta ekonomika nėra laikoma šios organizacijos rezidavimo vieta, todėl geografinio priskyrimo tikslams reikalingas atskiras tarptautinių organizacijų regionas.

Smulkesnė regioninė klasifikacija, aktuali konkrečiai ekonomikai ar ekonomikų grupei, pirmiausia priklauso nuo ataskaitos panaudojimo tikslų.

Šaltinis: TVF, 1993

3 PRIEDAS

LIETUVOS MOKĖJIMŲ BALANSAS 1999 M. - 2009 M. I PUSM.

	1998 m.	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.
I. EINAMOJI SĄSKAITA						
Kreditas, mln. Lt	21 742,17	18 081,70	22 165,90	26 052,93	29 015,90	30 754,28
Debitas, mln. Lt	-26 934,65	-22 858,00	-24 865,49	-28 347,89	-31 686,49	-34 608,28
<u>Balansas, mln. Lt</u>	-5 192,48	-4 776,30	-2 699,59	-2 294,96	-2 670,59	-3 854,00
A. Prekės ir paslaugos						
Kreditas, mln. Lt	20 282,45	16 952,90	20 436,50	24 182,31	27 411,40	29 120,91
Debitas, mln. Lt	-25 393,04	-21 349,54	-23 331,24	-26 788,56	-30 291,41	-32 373,76
<u>Balansas, mln. Lt</u>	-5 110,59	-4 396,64	-2 894,74	-2 606,25	-2 880,01	-3 252,85
B. Pajamos						
Kreditas, mln. Lt	498,19	459,22	742,02	822,81	741,98	720,01
Debitas, mln. Lt	-1 520,08	-1 490,25	-1 517,15	-1 541,61	-1 384,31	-2 210,75
<u>Balansas, mln. Lt</u>	-1 021,89	-1 031,03	-775,13	-718,80	-642,33	-1 490,74
C. Einamieji pervedimai						
Kreditas, mln. Lt	961,53	669,58	987,38	1 047,81	862,52	913,36
Debitas, mln. Lt	-21,53	-18,21	-17,10	-17,72	-10,77	-23,77
<u>Balansas, mln. Lt</u>	940,00	651,37	970,28	1 030,09	851,75	889,59
II. KAPITALO IR FINANSINĖS SĄSKAITŲ BALANSAS, mln. Lt	4 185,68	4 966,84	2 190,74	1 679,81	2 107,56	3 363,21
A. Kapitalo sąskaita						
Kreditas, mln. Lt	3,50	10,68	10,37	5,97	205,08	207,22
Debitas, mln. Lt	-10,36	-23,84	-1,78	-0,44	-1,29	-2,25
<u>Balansas, mln. Lt</u>	-6,86	-13,16	8,59	5,53	203,79	204,97
B. Finansinė sąskaita, mln. Lt	4 192,54	4 980,00	2 182,15	1 674,28	1 903,77	3 158,24
1. Tiesioginės investicijos, mln. Lt	3 685,27	1 911,34	1 500,70	1 754,86	2 604,46	435,91
2. Investicijų portfelis, mln. Lt	-78,03	2 043,18	1 058,19	1 057,02	39,91	845,34
3. Finansinės išvestinės priemonės, mln. Lt	-	-	-	-5,29	-10,03	-86,92
4. Kitos investicijos, mln. Lt	2 181,50	242,89	146,11	167,77	880,23	3 611,57
5. Oficialiosios tarptautinės atsargos, mln. Lt	-1 596,20	782,59	-522,85	-1 300,08	-1 610,80	-1 647,66
III. KLAIDOS IR PRALEIDIMAI, mln. Lt	1 006,80	-190,54	508,85	615,15	563,03	490,79
A. Lietuvos investicijos užsienyje, mln. Lt	-153,31	-772,15	-420,68	-750,51	155,83	-241,22
B. Užsienio investicijos Lietuvoje, mln. Lt	5 942,05	4 969,56	3 125,68	3 724,87	3 358,74	5 047,12

	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m. I- VI mėn.
I. EINAMOJI SĄSKAITA						
Kreditas, mln. Lt	35 294,99	45 288,20	54 362,37	60 511,61	74 429,58	27 144,58
Debitas, mln. Lt	-40 106,72	-50 403,13	-63 171,24	-74 837,04	-87 688,81	-27 093,14
<u>Balansas, mln. Lt</u>	-4 811,73	-5 114,93	-8 808,87	-14 325,43	-13 259,23	51,44
A. Prekės ir paslaugos						
Kreditas, mln. Lt	32 616,69	41 408,72	48 828,76	53 313,38	66 924,11	23 125,03
Debitas, mln. Lt	-36 984,66	-46 627,66	-57 379,26	-66 496,07	-79 040,72	-23 766,11
<u>Balansas, mln. Lt</u>	-4 367,97	-5 218,94	-8 550,50	-13 182,69	-12 116,61	-641,08
B. Pajamos						
Kreditas, mln. Lt	985,77	1 246,98	1 613,32	1 993,98	2 406,77	995,85
Debitas, mln. Lt	-2 694,60	-2 977,13	-3 866,41	-6 063,91	-6 067,81	-2 045,30
<u>Balansas, mln. Lt</u>	-1 708,83	-1 730,15	-2 253,09	-4 069,93	-3 661,04	-1 049,45
C. Einamieji pervedimai						
Kreditas, mln. Lt	1 692,53	2 632,50	3 920,29	5 204,25	5 098,70	3 023,70
Debitas, mln. Lt	-427,46	-798,34	-1 925,57	-2 277,06	-2 580,28	-1 281,73
<u>Balansas, mln. Lt</u>	1 265,07	1 834,16	1 994,72	2 927,19	2 518,42	1 741,97
II. KAPITALO IR FINANSINĖS SĄSKAITŲ BALANSAS, mln. Lt	4 299,43	5 261,32	9 589,83	14 423,57	13 580,20	-22,66
A. Kapitalo sąskaita						
Kreditas, mln. Lt	789,60	923,38	964,15	1 725,86	2 040,91	1 500,85
Debitas, mln. Lt	-2,63	-0,35	-0,60	-	-0,24	-0,07
<u>Balansas, mln. Lt</u>	786,97	923,03	963,55	1 725,86	2 040,67	1 500,78
B. Finansinė sąskaita, mln. Lt	3 512,46	4 338,29	8 626,28	12 697,71	11 539,53	-1 523,44
1. Tiesioginės investicijos, mln. Lt	1 420,70	1 893,23	4 198,61	3 577,85	3 505,32	816,69
2. Investicijų portfelis, mln. Lt	587,52	-743,99	-670,00	-743,28	-305,34	314,23
3. Finansinės išvestinės priemonės, mln. Lt	6,91	36,63	-30,02	-5,14	34,21	124,86
4. Kitos investicijos, mln. Lt	1 154,41	5 063,43	9 194,56	12 813,14	5 598,99	-3 037,60
5. Oficialiosios tarptautinės atsargos, mln. Lt	342,92	-1 911,01	-4 066,87	-2 944,86	2 706,35	258,38
III. KLAIDOS IR PRALEIDIMAI, mln. Lt	512,30	-146,39	-780,96	-98,14	-320,97	-28,78
A. Lietuvos investicijos užsienyje, mln. Lt	-3 041,57	-5 246,89	-5 099,43	-7 449,21	-2 836,81	-1 568,91
B. Užsienio investicijos Lietuvoje, mln. Lt	6 211,11	11 496,19	17 792,58	23 091,78	11 669,99	-212,91

Šaltinis: Lietuvos bankas, 2009